

VÁLSÁGOK,
AMELYEK
MEGVÁLTOZTATTÁK
A VILÁGOT

SZUEZ 1956

AMIKOR EURÓPA
ELVESZTETTE A BIRODALMÁT

Budapest és Szuezi a hidegháború kettős válságában

HÁTTÉRGYÁR
TÖRTÉNELEM KÖZELRŐL

Válságok, amelyek megváltoztatták a világot

SZUEZ 1956

Amikor Európa elvesztette a birodalmát

Budapest és Szuez a hidegháború kettős válságában

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

1. Két válság egyetlen őszön	4
2. A csatorna, amelyből birodalom lett	21
3. Egyiptom a birodalom árnyékában	35
4. Nasszer felemelkedése	54
5. Fegyverek Prágából, pénz Washingtonból	71
6. 1956. július 26. - Nasszer kimond egy nevet	92
7. Eden és a „második Hitler”	107
8. Franciaország háborút akar	123
9. Izrael és a sínai csapda	137
10. A diplomácia nyara	153
11. Sèvres - a titkos háború	168
12. Közben Budapest fellázad	184
13. Október 29. - Izrael támad	196
14. A nagyhatalom, amelyet senki sem avatott be	211
15. Az ENSZ két válsága	225
16. November 4. - Budapest elbukik	242
17. Eladta-e Amerika Magyarországot Szuezáért?	262
18. Moszkva két birodalmi nyelve	276
19. Port-Szaíd	297
20. A font elleni háború	311
21. Eden bukása	325

22. Nasszer győzelme egy elvesztett háborúban	339
23. A birodalmak temetése	357
24. Washington átveszi a helyet	371
25. Budapest és Szuezi emlékezete	388
26. 1956 öröksége	407
Kronológia	426
Forrás- és irodalomjegyzék	444
Elsődleges amerikai diplomáciai források	444
ENSZ-dokumentumok	447
Brit és francia források	448
Szovjet, magyar és kelet-európai dokumentumok	449
Izraeli források	451
Visszaemlékezések	452
A szuezi válság fontosabb feldolgozásai	453
A magyar forradalom és a nemzetközi környezet fontosabb feldolgozásai	454
A kettős válság és az amerikai politika	455
Forráskritikai megjegyzés	456

1. Két válság egyetlen őszön

1956. október 29-én, hétfő reggel Dwight D. Eisenhower amerikai elnök és John Foster Dulles külügyminiszter telefonbeszélgetésében két egymástól távoli ország neve került egymás mellé. Magyarországon hat nappal korábban tört ki a forradalom, Izrael határain pedig hetek óta aggasztó katonai mozgásokról érkeztek jelentések. Az elnök azon a reggelen még úgy vélte, mindkét térségben valamelyest javult a helyzet. Dulles óvatosabb volt, de annyit ő is megállapított: sikerült újabb huszonnégy órát nyerni. Néhány órával később izraeli ejtőernyősök értek földet a Sínai-félszigeten, és megkezdődött az a háború, amely néhány nap alatt felborította a nyugati szövetségi rendszer addigi egyensúlyát.

Budapesten eközben éppen az ellenkező irányba látszottak mozdulni az események. Október 28-án Nagy Imre tűzszünetet hirdetett, a kormány pedig olyan engedményeket jelentett be, amelyek néhány nappal korábban még elképzelhetetlennek tűntek. Megkezdődött a szovjet csapatok kivonása Budapest belső kerületeiből, feloszlatták az Államvédelmi Hatóságot, és a miniszterelnök nemzeti demokratikus

mozgalomként beszélt arról a felkelésről, amelyet a kommunista vezetés kezdetben ellenforradalomnak nevezett. Október 30-án ismét megjelenhettek a korábban betiltott politikai pártok. A többpártrendszer helyreállítása már azt jelezte, hogy a változás messze túllépett egy kommunista rendszeren belüli reform határain.

Moszkvában ugyanakkor még nem született végleges döntés arról, meddig engedik elmenni Magyarországot. A szovjet vezetés október utolsó napjaiban egymásnak ellentmondó álláspontokat mérlegelt. Az egyik lehetőség a politikai megegyezés, a szovjet katonai jelenlét fokozatos csökkentése és az új magyar vezetéssel folytatott tárgyalás volt. A másik a fegyveres beavatkozás és egy Moszkvához hű kormány létrehozása. Az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat, amely az államok közötti egyenjogúságot és a szocialista országok kapcsolatainak újragondolását ígérte, Budapesten azt a reményt erősíthette, hogy az első út győzött. Alig huszonnégy óra múlva kiderült, hogy korai volt az optimizmus.

Ugyanezekben az órákban a Sínai-félszigeten már mozgásban volt egy hónapok óta készülő hadművelet. Izrael október 29-én megtámadta Egyiptomot. A hivatalos indoklás az izraeli biztonságot fenyegető

határincidensekre, a fedájinak támadásaira és a hajózás korlátozására hivatkozott. A támadás mögött azonban olyan megállapodás állt, amelyről Washingtonban nem tudtak. Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország képviselői néhány nappal korábban, a Párizs melletti Sèvres-ben összehangolták terveiket. Izraelnek meg kellett támadnia Egyiptomot, majd London és Párizs felszólította volna a két harcoló felet, hogy vonuljanak vissza a Szuezi-csatorna körzetéből. Mivel Egyiptomtól az ultimátum elfogadását nem várták, az elutasítás ürügyet teremthetett a brit-francia katonai beavatkozásra.

Ez az összejátszás alapvető jelentőségű a Budapest és Szuez közötti kapcsolat megértéséhez. A magyar forradalom október 23-án tört ki, a sèvres-i titkos tárgyalások október 22-én kezdődtek, vagyis a szuezi háború terve nem a budapesti események hatására született meg. A katonai akció alapvető szerkezete már készen állt, amikor Magyarországon még csak kibontakozóban volt a felkelés. Ezért félrevezető volna úgy elképzelni az eseményeket, mintha London, Párizs és Jeruzsálem a magyar forradalom által teremtett nemzetközi zűrzavart látva határozta volna el Egyiptom megtámadását. A két válság külön úton indult el, majd

október utolsó napjaiban találkozott egymással.

Az amerikai vezetés számára a találkozás pillanata különösen kínos volt. Washington hónapok óta próbálta megakadályozni, hogy a Szuezi-csatorna államosítása fegyveres konfliktushoz vezessen. Eisenhower október elején még határozottan azt mondta tanácsadóinak, hogy az Egyesült Államok súlyos hibát követne el, ha katonai megoldáshoz csatlakozna. A csatorna ügyét tárgyalásokkal akarta rendezni, miközben Anthony Eden brit miniszterelnök és Guy Mollet francia kormányfő egyre kevésbé hitt abban, hogy Gamál Abdel-Nasszer egyiptomi elnököt diplomáciai eszközökkel vissza lehet szorítani.

A különbség október 30-án vált nyílt konfliktussá. Nagy-Britannia és Franciaország tizenkét órás ultimátumot intézett Izraelhez és Egyiptomhoz. A két félnek vissza kellett volna vonnia erőit a csatornától, és el kellett volna fogadnia, hogy brit és francia csapatok ideiglenesen megszállják Port-Szaíd, Iszmáilíja és Szuez térségét. A megfogalmazás formálisan mindkét hadviselő félhez szólt, a feltételek azonban Egyiptom számára voltak elfogadhatatlanok. Dulles a Washingtonban kapott szöveget rendkívül durvának tartotta, Eisenhower pedig értetlenségének adott hangot amiatt, hogy a britek és a

franciák érdemi előzetes konzultáció nélkül cselekedtek.

A helyzet súlyát az amerikai vezetők azért is érzékelték rendkívül élesen, mert Magyarországon éppen összeomlóban látszott a szovjet uralom addigi rendszere. Dulles október 30-án úgy fogalmazott az elnökkel folytatott telefonbeszélgetésében, hogy tragikus időpontban következett be a brit és francia lépés: éppen akkor, amikor a szovjet rendszer tekintélye Kelet-Európában súlyos válságba került. Eisenhower és külügyminisztere attól tartott, hogy a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának elítélése sokkal nehezebbé válik, ha közben két nyugati gyarmati hatalom saját katonai erejét használja egy arab ország ellen. Az amerikai dokumentumokban a két válság ettől a pillanattól kezdve már nem egymástól független dossziékban élt.

Eisenhower helyzete különösen kellemetlen volt. Az Egyesült Államok elnökválasztásra készült, és a republikánus elnök kampányának fontos része volt a béke megőrzésének ígérete. Washington közben arra ösztönözte a kelet-európai népeket, hogy reménykedjenek a kommunista rendszer fokozatos fellazulásában, de egyetlen amerikai kormányzati dokumentum sem tartalmazott olyan tervet, amely

katonai felszabadítást helyezett volna kilátásba Magyarország számára. Az Egyesült Államok egyszerre próbálta politikailag támogatni a magyar forradalom követeléseit, elkerülni a Szovjetunióval vívott világháborút és megállítani saját brit és francia szövetségeseinek akcióját.

Londonban egészen másképpen látták a helyzetet. Anthony Eden számára Nasszer már hónapok óta annak bizonyítékát jelentette, hogy a brit befolyás gyorsan erodálódik a Közel-Keleten. A Szuezi-csatorna társaságának júliusi államosítása nem csupán vagyoni és hajózási kérdésként jelent meg a brit kormány gondolkodásában. A döntés azt a félelmet táplálta, hogy ha Nasszer büntetlenül járhat el, más közel-keleti országok is megkérdőjelezhetik a brit érdekeket. Eden és környezete ráadásul a harmincas évek tapasztalatain keresztül hajlamos volt értelmezni a helyzetet: a diktátorral szembeni engedményeket München emléke tette politikailag gyanússá.

A brit kormányon belül már augusztusban olyan katonai tervezés folyt, amelynek részleteit Eden szűk körre akarta korlátozni. Egy fennmaradt miniszterelnöki iratból világosan kiderül, hogy a teljes kabinetet ugyan tájékoztatni kívánták a politikai helyzetről, a konkrét

hadműveleti tervekről azonban csak kevés vezető tudhatott. A brit miniszterelnök ezt biztonsági követelményekkel indokolta, és arra is hivatkozott, hogy a tervezést Franciaországgal egyeztetik. A későbbi válság egyik sajátossága éppen az lett, hogy a brit politikai rendszer több szereplője csak korlátozott ismeretekkel rendelkezett arról, milyen messz jutott a háború előkészítése.

Párizsban Nasszer megítéléséhez az algériai háború adott különös súlyt. A francia vezetés az egyiptomi elnököt nemcsak a Szezi-csatorna államosítójaként, hanem az algériai Nemzeti Felszabadítási Front támogatójának is tekintette. Ha Nasszer rendszere meggyengül vagy megbukik, francia számítások szerint az algériai felkelés egyik fontos külső támasza is eltűnhet. Izrael pedig saját biztonsági problémáira keresett katonai megoldást. A három állam érdekei eltértek, de 1956 őszére egyetlen közös célban találkoztak: mindhármán Nasszer hatalmának megtörésétől reméltek stratégiai előnyt.

Moszkvában október 30-án még úgy tűnt, hogy a magyar válság rendezésére elképzelhető a kompromisszum. A következő napon azonban a Szovjetunió Kommunista Pártja vezetésének

tanácskozásán fordulat következett be. Nyikita Hruscsov amellet érvelt, hogy a szovjet csapatok nem hagyhatják el Magyarországot, mert ezt a Nyugat gyengeségként értelmezné. V. N. Malin feljegyzése szerint a szovjet vezető gondolatmenetében Egyiptom is megjelent: ha Moszkva enged Magyarországon, az imperialista hatalmak további előrenyomulásra kaphatnak bátorítást. A feljegyzés egyik tömör mondata szerint Egyiptom után Magyarország következne a nyugati nyereségek sorában. A jelen lévő vezetők többsége támogatta a fegyveres fellépés előkészítését.

Ez az irat a két válság kapcsolatának egyik legfontosabb dokumentuma, de könnyű túlértelmezni. Nem bizonyítja, hogy a brit-francia támadás nélkül a Szovjetunió biztosan elfogadta volna a semleges, többpárti Magyarország létrejöttét. Moszkvának számos más oka volt a beavatkozásra: a kommunista rendszer szétesése, a Varsói Szerződés jövője, a szovjet katonai jelenlét bizonytalanná válása, a forradalom esetleges továbbterjedése és annak veszélye, hogy a magyar példa Lengyelországban vagy más szocialista országokban is radikálisabb változásokat ösztönözhet. A szuezi háború azonban bekerült ebbe a mérlegelésbe. A szovjet vezetők már nem elszigetelt magyar válságot láttak, hanem olyan

nemzetközi helyzetet, amelyben szerintük a Nyugat több fronton próbálhatta kihasználni a szovjet tömb gyengeségét.

A két válság így különös módon egymás tükörképévé vált. Nagy-Britannia és Franciaország azzal indokolta saját fellépését, hogy létfontosságú stratégiai érdekeit védi Egyiptomban. A Szovjetunió hasonló logikát alkalmazott Kelet-Európában, amikor Magyarországot saját biztonsági övezetének részeként kezelte. A két eset természetesen politikailag és jogilag nem volt azonos, és a szereplők céljai is különböztek. Washingtonból nézve azonban az erkölcsi probléma nyilvánvaló volt: miközben az Egyesült Államok a szovjet erő alkalmazását ítélte el Magyarországon, saját NATO-szövetségesei egy előre megtervezett katonai akcióval próbálták megváltoztatni az egyiptomi helyzetet.

Az ENSZ épületében ez az ellentmondás néhány nap alatt intézményi formát öltött. A Biztonsági Tanács október 30-án és 31-én tárgyalta az egyiptomi helyzetet, de Nagy-Britannia és Franciaország állandó tagként megakadályozhatta a számukra elfogadhatatlan döntéseket. Október 31-én ezért a „Uniting for Peace” eljárás alapján összehívták az ENSZ Közgyűlésének első rendkívüli különleges ülészakát, amely Szuezzel

foglalkozott. Néhány nappal később ugyanilyen rendkívüli eljárásra volt szükség Magyarország miatt. A második rendkívüli különleges ülészak november 4-én kezdődött, azon a napon, amikor a szovjet hadsereg megindította döntő támadását Budapest és a magyar forradalom ellen.

A világszervezet történetében ritkán fordult elő, hogy két ennyire súlyos válság ilyen rövid időn belül ugyanazokat a mechanizmusokat kényszerítse működésbe. Szuezi esetében az ENSZ végül képes volt olyan politikai és intézményi megoldást kialakítani, amely a harcok beszüntetéséhez és az első nagy ENSZ-vészhelyzeti békefenntartó erő felállításához vezetett. Magyarországon viszont nem létezett olyan végrehajtási lehetőség, amely a szovjet hadsereget távozásra kényszeríthette volna. A közgyűlés határozatokat fogadhatott el, vizsgálatot követelhetett és felszólíthatta Moszkvát csapatai kivonására, de katonai erővel egyik nagyhatalom sem akarta kikényszeríteni ezeket a döntéseket.

November 4-én ennek a különbségnek már gyakorlati jelentősége volt. Hajnalban a szovjet csapatok megkezdték Budapest és az ország stratégiai pontjainak elfoglalását. Nagy Imre rádióbeszédben jelentette be,

hogy a szovjet hadsereg támadást indított Magyarország ellen. Néhány órával később Washingtonban Eisenhower tanácskozásán ugyanazon az asztalon feküdt a magyar ügy és a közel-keleti helyzet. Az amerikai külügyi vezetők előbb a szovjet támadásra adandó ENSZ-választ tárgyalták, majd rátértek Egyiptomra, az ENSZ-erő szervezésére és az izraeli-arab konfliktus újabb veszélyeire. Egyetlen megbeszélés jegyzőkönyve őrizte meg, mennyire összeecsúszott ekkorra a két válság Washington szemében.

Ez nem jelentette azt, hogy az Egyesült Államok választott Szuez és Magyarország között. A későbbi magyar emlékezetben erősen meggyökeresedett az az elképzelés, hogy a nyugati hatalmak azért hagyták magára a forradalmat, mert figyelmüket lekötötte a közel-keleti háború. A dokumentumok alapján ez a magyarázat túlzottan egyszerű. Washington már jóval a szuezi támadás előtt sem készült arra, hogy amerikai vagy NATO-csapatokat küldjön Magyarországra. Egy ilyen akció közvetlen háborút jelentett volna a Szovjetunióval egy olyan térségben, ahol a szovjet haderő földrajzi és katonai fölénye vitathatatlan volt. Az amerikai vezetés a magyar függetlenség ügyét politikai, diplomáciai és propagandaeszközökkel támogathatta, de

a katonai felszabadítás nem szerepelt reális lehetőségként a washingtoni döntéshozatalban.

Szuez ettől még súlyosan ártott a magyar ügynek. Amikor London és Párizs katonai erőt alkalmazott Egyiptom ellen, a Szovjetunió olyan propagandafegyvert kapott, amellyel relativizálhatta saját magyarországi fellépését. Moszkva azt állíthatta, hogy miközben a Nyugat a szovjet beavatkozást támadja, maga is gyarmati háborút folytat egy független ország ellen. Az érvelés figyelmen kívül hagyta a két konfliktus számos alapvető különbségét, de a gyarmati uralom ellen küzdő ázsiai és afrikai államok közvéleményében komoly hatása lehetett. A brit és francia akció éppen akkor gyengítette a Nyugat erkölcsi pozícióját, amikor Magyarország ügyében arra lett volna szüksége, hogy hitelesen lépjen fel a nagyhatalmi erőszakkal szemben.

A helyzet iróniáját az amerikai-brit viszony tette teljessé. Nagy-Britannia a második világháború óta az Egyesült Államok legfontosabb európai szövetségesei közé tartozott, Washington azonban nem volt hajlandó automatikusan támogatni a brit birodalmi pozíciók védelmét. Eisenhower számára különösen elfogadhatatlan volt, hogy London és Párizs titokban készített elő egy háborút, miközben az Egyesült Államok

diplomáciai megoldáson dolgozott. Október 30-i üzenetében az elnök közölte Edennel, hogy mélységesen aggasztja a katonai beavatkozás kilátása, különösen azért, mert az ügyet éppen az ENSZ Biztonsági Tanácsa tárgyalta.

A következő napokban kiderült, hogy az Egyesült Államok támogatása nélkül a brit és francia katonai siker politikai győzelemmé aligha alakítható. Október 31-én brit és francia repülőgépek egyiptomi célpontokat támadtak, november 5-én pedig megkezdődött a Port-Szaíd térségébe irányuló ejtőernyős és partraszálló hadművelet. Katonai értelemben a támadók jelentős fölényben voltak. Politikai értelemben azonban egyre szűkebb térben mozoghattak. Az ENSZ tűzszünetet követelt, Washington nyomása fokozódott, a font sterling pedig olyan pénzügyi támadásnak került kitéve, amelynek következményeit London nem hagyhatta figyelmen kívül.

A szovjet vezetés közben fenyegető üzeneteket küldött a támadó hatalmaknak, és felvetette a közvetlen katonai beavatkozás lehetőségét is. A hidegháborús feszültség ezekben az órákban érte el az 1956-os év egyik legveszélyesebb pontját. A Szovjetunió Magyarországon már fegyverrel verte le a forradalmat, a Közel-Keleten

pedig azzal fenyegetett, hogy Egyiptom oldalán avatkozik be. Az Egyesült Államok egyszerre próbálta megakadályozni a konfliktus további kiszélesedését és rákényszeríteni saját szövetségeseit a tűzszünetre.

November 6-ára a szuezi hadjárat politikailag összeomlott. Nagy-Britannia és Franciaország elfogadta a tűzszünetet, noha katonai erőik még nem érték el eredeti céljaikat. Budapesten ugyanazon a napon már egészen más volt a helyzet. A szervezett fegyveres ellenállás több ponton folytatódott, de a szovjet túlerő eldöntötte a forradalom sorsát. Kádár János szovjet támogatással létrehozott kormánya megkezdte hatalmának kiépítését. Két válság, amely október végén szinte egyszerre robbant be a világpolitika középpontjába, néhány nap elteltével két teljesen eltérő eredménnyel zárult.

Egyiptomban Nasszer katonai vesztesége ellenére politikai győztesként került ki a válságból. A Szuezi-csatorna egyiptomi kézen maradt, a brit és francia csapatoknak pedig végül távozniuk kellett. Magyarországon Nagy Imre kísérlete a szovjet tömbből való kiválásra elbukott. A különbség mögött nem az ENSZ eltérő rokonszenve vagy a két nép ügyének különböző megítélése állt, hanem a hidegháborús

hatalmi rendszer. Nagy-Britannia és Franciaország Washington gazdasági és politikai támogatásától függött, a Szovjetunió magyarországi uralmának megtöréséhez viszont olyan katonai konfliktus kockázatát kellett volna vállalni, amelyet egyik nyugati kormány sem tekintett elfogadhatónak.

Szuezi ezért 1956-ban nem kizárólag egy csatornáról és Egyiptom szuverenitásáról szólt. A válság megmutatta, hogy a 19. századi európai nagyhatalmi rendszer maradványai milyen gyorsan veszítették el mozgásterüket az Egyesült Államok és a Szovjetunió uralta világban. Nagy-Britannia és Franciaország még rendelkezett modern hadsereggel, flottával, gyarmati tapasztalattal és világhatalmi ambícióval. Amikor azonban legfontosabb szövetségesük támogatása nélkül próbálták érvényesíteni akaratukat, néhány nap alatt kiderült ennek a hatalomnak a korlátozottsága.

Budapest ugyanennek a korszaknak a másik arcát mutatta meg. A szovjet birodalmi rendszer 1956 őszén politikailag megingott, de katonailag képes maradt arra, hogy fenntartsa kelet-európai érdekszféráját. A magyar forradalom bebizonyította, milyen kevés társadalmi támogatásra támaszkodhatott a sztálinista rendszer, november 4. pedig azt, hogy Moszkva kész fegyveres

erővel megakadályozni birodalma szétesését. A Szovjetunió presztízse világszerte súlyos károkat szenvedett, de Magyarország fölötti ellenőrzését megtartotta.

A két válság egyik legfontosabb közös tanulsága ezért az volt, hogy 1956-ban már másképpen működött a hatalom, mint a birodalmak klasszikus korában. A brit és francia vezetők még úgy gondolhatták, hogy katonai fölényük elegendő egy egyiptomi politikai probléma megoldásához. A magyar forradalmárok pedig remélhették, hogy a szovjet rendszer válsága és a Nyugat politikai támogatása megnyithatja az utat a függetlenség felé. Mindkét számítás mögött érthető tapasztalatok és remények álltak, de egyik sem számolt teljesen azzal a világgal, amely a második világháború után kialakult.

Az 1956-os ősz végére ez a világ félreérthetetlenné vált. Washington képes volt megállítani Londont és Párizst anélkül, hogy egyetlen amerikai katona harcolt volna ellenük. Moszkva viszont tankokkal bizonyította, hogy kelet-európai érdekszférájából nem hajlandó békésen kiengedni egy országot. Nasszer megerősödött, Eden néhány hónapon belül távozott a brit kormány éléről, Franciaország pedig saját stratégiai önállóságának új útjait kezdte keresni. Magyarországra

megtorlás, emigráció és hosszú politikai konszolidáció várt.

Ahhoz azonban, hogy megértsük, miért került 1956 októberében ennyi hatalom sorsa egy keskeny, mesterséges vízi úthoz, jóval korábban kell visszatérnünk. A Szuezi-csatorna már megnyitásakor sem csupán mérnöki vállalkozás volt. Európa és Ázsia távolságát rövidítette le, de ezzel egyidejűleg átrendezte a kereskedelmi útvonalakat, a haditengerészeti stratégiát és Egyiptom helyét a nagyhatalmi politikában. Mire Nasszer 1956 júliusában bejelentette államosítását, a csatorna mögött már csaknem egy évszázadnyi birodalmi versengés, pénzügyi függés és katonai beavatkozás története állt.

2. A csatorna, amelyből birodalom lett

Amikor 1869. november 17-én megnyitották a Szuezi-csatornát, az ünnepség minden részletével azt üzenve, hogy új korszak kezdődik. Uralkodók, hercegek, diplomaták és katonák érkeztek Egyiptomba, az első hajókaraván élén pedig a francia császárné, Eugénia jachtja haladt. A meghívottak ezreit olyan rendezvények fogadták, amelyek költségei önmagukban is jelezték Iszmáil kedive ambícióit: Egyiptomot modern, Európával egyenrangú hatalomként akarta megmutatni. A csatorna hivatalos egyiptomi története szerint mintegy hatezer vendég vett részt a megnyitón, a hajómenetben pedig hetvenhét vízi jármű haladt végig az új útvonalon.

Az ünnep mögött azonban már ott húzódott az a gazdasági és politikai ellentmondás, amely néhány év múlva meghatározta Egyiptom sorsát. A csatornát egyiptomi földön, jelentős részben egyiptomi munkaerővel építették, de a társaság tulajdonosi és vezetési rendszere erős francia befolyást biztosított. Az építkezés finanszírozása súlyos terheket rótt az egyiptomi államra, miközben a vízi út legnagyobb stratégiai haszonélvezőjévé rövid időn belül Nagy-Britannia vált. A következő évtizedekben éppen az

a hatalom szerezte meg fölötte a legerősebb politikai ellenőrzést, amely a vállalkozás kezdetén még gyanakvással figyelte Ferdinand de Lesseps terveit.

A Földközi-tenger és a Vörös-tenger összekapcsolásának gondolata jóval régebbi volt a 19. századnál. Egyiptom területén az ókorban is léteztek olyan vízi összeköttetések, amelyek a Nílus rendszerén keresztül kapcsolatot teremtettek a Vörös-tenger felé. Ezek azonban nem a későbbi Szuezi-csatorna nyomvonalát követték, és hosszú időszakokra használhatatlanná váltak. A modern terv jelentőségét az adta, hogy közvetlen tengeri átjárót hozott létre a Földközi-tenger és a Vörös-tenger között, megkerülve Afrikát és a Jóreménység fokát.

Ferdinand de Lesseps diplomataként jól ismerte Egyiptomot, és személyes kapcsolatban állt Muhammad Szaíd pasával, aki 1854-ben Egyiptom ura lett. Ugyanabban az évben megszületett az első koncesszió, amely felhatalmazta Lessepst egy társaság létrehozására és a csatorna megépítésére. A megállapodás kilencvenkilenc évre biztosította a társaság működési jogát a csatorna megnyitásától számítva, és azt is előírta, hogy az egyiptomi kormány részesedjen a társaság nettó nyereségéből. Az 1856-os második koncesszió

részletesebben szabályozta a vállalkozást, és már kimondta azt az alapelvet is, hogy a csatorna minden kereskedelmi hajó előtt megkülönböztetés nélkül nyitva álljon.

A projekt mögött kezdettől jelen volt a francia geopolitikai érdek. Franciaország számára a csatorna lehetőséget kínált arra, hogy növelje befolyását Egyiptomban és a Közel-Keleten, miközben Európa és Ázsia kereskedelmi útvonalai radikálisan átrendeződhettek. Nagy-Britanniában ezért sokan nem műszaki csodát, hanem francia stratégiai előretörést láttak a tervben. Londonnak ekkor már létfontosságú érdekei fűződtek Indiához, és minden olyan változás, amely az oda vezető tengeri útvonalakat érintette, birodalmi kérdéssé vált.

A brit ellenállásnak gazdasági érvei is voltak. Sokan kételkedtek abban, hogy a csatorna műszakilag és pénzügyileg életképes lesz, mások attól tartottak, hogy a francia vezetésű társaság kezében politikai eszközzé válhat. A brit kereskedelem hagyományosan a Jóreménység foka felé vezető útvonalra épült, és a hajózási technológia sem tette még magától értetődővé, hogy minden hajótípus számára kedvező lesz az új átjáró. A gőzhajózás gyors terjedése azonban hamar

megváltoztatta ezt a számítást.

A Compagnie universelle du canal maritime de Suez 1858-ban alakult meg 200 millió frankos tőkével, négyszázezer darab, egyenként ötszáz frank névértékű részvénnel. A kibocsátáskor több ország számára különítettek el részvénycsomagokat, de a brit, amerikai, osztrák és orosz befektetők nem vásárolták meg az eredetileg nekik szánt mennyiséget. A hiányzó részesedés jelentős részét ezért az egyiptomi állam vállalta át. A Szuezi-csatorna Hatóság történeti összesítése szerint Egyiptom végül 177 642 részvényt birtokolt, vagyis a társaság részvényeinek csaknem felét.

Az építkezés 1859. április 25-én kezdődött Port-Szaíd környékén. Az első évek munkálatai nagymértékben támaszkodtak az egyiptomi parasztság kötelező munkájára, a korvé rendszerére. Munkások tízezrei dolgoztak a sivatagi területen, ahol kezdetben nemcsak a csatorna kiásása, hanem az ivóvízellátás megoldása is súlyos problémát jelentett. A munkakörülmények rendkívül kemények voltak. A korabeli és későbbi beszámolók sokféle, egymástól erősen eltérő halálozási adatot közölnek, ezért a pontos áldozatszámot nem lehet megbízhatóan meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a vállalkozás emberi terhei jelentősek voltak, és a csatorna

történetének későbbi egyiptomi értelmezésében ez különösen fontossá vált. Maga a csatornahatóság is hangsúlyozza az egyiptomi munkások rendkívül nehéz körülményeit.

A kényszermunka fokozatos háttérbe szorulása után a társaság egyre nagyobb mértékben támaszkodott gépi kotrásra. Ez technológiai szempontból is úttörővé tette az építkezést. A csatorna végül tíz évnyi munka után készült el; a hivatalos adatok szerint mintegy 74 millió köbméter földet távolítottak el, a teljes költség pedig 433 millió frankra emelkedett, ami több mint kétszerese volt az eredeti becslésnek. 1869 augusztusára a két tenger vize találkozott, novemberben pedig megindulhatott a hivatalos hajóforgalom.

A világkereskedelem térképe ezzel tartósan megváltozott. Az Európa és India, illetve Kelet-Ázsia közötti hajóutak jelentősen megrövidültek. A csatorna különösen a gőzhajózásnak kedvezett, mert a gőzhajók számára a rövidebb út közvetlen üzemanyag- és időmegtakarítást jelentett. Nagy-Britannia kereskedelmi flottája gyorsan felismerte az előnyt. Az a brit birodalom, amelynek kormánya korábban akadályozta Lesseps tervét, néhány évtized alatt a csatorna legnagyobb használójává vált. 1893-ban a brit parlamentben közölt

adatok szerint a csatornán áthaladó hajótonna mintegy háromnegyede brit volt.

A csatorna gazdasági értéke önmagában azonban nem magyarázza meg, miért lett a brit politikában szinte létfontosságú ügy. India a brit világbirodalom legfontosabb birtoka volt, és Szuezi az oda vezető legrövidebb tengeri út központi pontjává vált. A csatorna mellett ott húzódtott a távíró-összeköttetések és a hajózási infrastruktúra rendszere is. A Földközi-tengertől Indiáig terjedő brit stratégiai gondolkodásban Gibraltár, Málta, Szuezi, Áden és az Indiai-óceán támaszpontjai lassan egyetlen lánczá álltak össze. Ebben a rendszerben Szuezi elvesztése vagy ellenséges ellenőrzés alá kerülése sokkal súlyosabb veszélynek tűnt annál, mint amit pusztán a csatornadíjak vagy a részvényárfolyamok mutattak.

Egyiptom közben olyan modernizációs programba kezdett, amelynek költségei messze meghaladták az állam pénzügyi lehetőségeit. Iszmáil kedive vasutakat, kikötőket, öntözőrendszereket, városi fejlesztéseket és reprezentatív épületeket finanszírozott, miközben a csatorna építéséhez kapcsolódó terhek is növelték az eladósodást. Fontos különválasztani a két dolgot: az egyiptomi pénzügyi válságot nem kizárólag a

Szuezi-csatorna okozta. A gyors modernizáció, a kedvezőtlen feltételekkel felvett külföldi hitelek, a költséges állami politika és a nemzetközi pénzügyi rendszer egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy az ország az 1870-es évek közepére egyre nehezebben tudta fizetni adósságait.

1875-ben Iszmáilnak azonnali pénzre volt szüksége. Ekkor jelent meg Benjamin Disraeli brit miniszterelnök előtt az a lehetőség, amely később a viktoriánus birodalmi politika egyik legendás epizódjává vált. A kedive eladásra kínálta a birtokában lévő 176 602 Szuezi-csatorna-részvényt. A brit kormány gyorsan döntött, és a Rothschild bankház segítségével megszerezte a csomagot. A végleges vételár 3 976 582 font volt; a parlamenti iratok szerint a Rothschildok 2,5 százalékos jutalékot kaptak a tranzakció lebonyolításáért.

Az ügyletet később gyakran úgy ábrázolták, mintha Disraeli ezzel egyszerűen „megvásárolta volna a Szuezi-csatornát”. Valójában Nagy-Britannia nem lett a csatorna tulajdonosa, és a részvénycsomag sem jelentett teljes irányítást a társaság fölött. Az egykori egyiptomi részvények a teljes részvényállomány mintegy 44 százalékát tették ki, miközben a többség francia kézben

maradt. Mégis óriási politikai jelentőségük volt. A brit állam ettől kezdve közvetlen pénzügyi érdekeltséget szerzett abban a társaságban, amely az India felé vezető legfontosabb új tengeri útvonalat működtette.

A parlamentben az ügyletet kezdettől heves vita kísérte. Disraeli támogatói merész stratégiai húzást láttak benne, ellenfelei a döntéshozatal módját, a finanszírozást és a kormány alkotmányos eljárását bírálták. Az 1876-os vitákból kitűnik, hogy maga a brit politikai elit sem tekintette magától értetődőnek a vásárlás értékét vagy következményeit. Néhány év alatt azonban a részvénycsomag értéke jelentősen emelkedett. 1881-ben Gladstone már arról számolt be az alsóházban, hogy a brit állam számításai szerint több millió fontos nyereség keletkezett a befektetésen.

A részvényvásárlásnál is súlyosabb változást hozott Egyiptom pénzügyi önállóságának elvesztése. Az ország adósságválsága miatt brit és francia pénzügyi ellenőrzés épült ki, amely egyre közvetlenebbül avatkozott az állami költségvetésbe. Az egyiptomi lakosság számára mindez azt jelentette, hogy a modernizációért felvett hitelek terheit adók formájában nekik kellett viselniük, miközben az ország pénzügyeiről egyre nagyobb mértékben európai tisztviselők döntöttek. A gazdasági függés ezért

politikai ellenállást szült.

Iszmáil kedive 1879-es eltávolítása és fia, Taufík hatalomra kerülése sem stabilizálta tartósan a helyzetet. A hadseregben, az állami hivatalnokok között és a társadalom más csoportjaiban egyre erősödött az a meggyőződés, hogy Egyiptom elveszíti saját ügyei fölött az ellenőrzést. Ahmed Urábi ezredes körül olyan mozgalom alakult ki, amely egyszerre követelt nagyobb egyiptomi részvételt a hadsereg vezetésében, alkotmányos reformokat és a külföldi befolyás visszaszorítását.

London számára az egyiptomi válságban a Szezei-csatorna biztonsága központi kérdéssé vált. 1882 nyarán az alexandriai zavargások és a politikai konfliktus kiéleződése után brit hadihajók jelentek meg a város előtt. Július 11-én a brit flotta megkezdte Alexandria erődjének bombázását. Az akciót rövidesen szárazföldi hadjárat követte. Franciaország, amely Egyiptom pénzügyi ellenőrzésében korábban London partnere volt, végül nem vett részt a katonai beavatkozásban, így Nagy-Britannia egyedül cselekedett.

A brit hadvezetés számára hamar világossá vált, hogy a csatorna birtoklása nemcsak védendő érdek, hanem

katonai előny is. A Szuezi-csatorna menti pontokat brit tengerészek és katonák foglalták el, majd Iszmáilíja térségét használták fel a szárazföldi hadműveletek kiindulópontjaként. Az 1882-es hadjáratról készült hivatalos és félhivatalos beszámolók részletesen rögzítették a csatorna elfoglalását és a brit erők átcsoportosítását. A hadjárat végül a Tel-el-Kebír melletti szeptember 13-i győzelemmel dőlt el; másnap brit erők bevonultak Kairóba, Urábi pedig megadta magát.

Nagy-Britannia hivatalosan nem csatolta Egyiptomot a birodalomhoz. Taufík kedive a helyén maradt, az ország pedig névleg továbbra is az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt állt. A valós politikai erőviszonyok azonban gyökeresen megváltoztak. A brit katonai jelenlét, amelyet eredetileg ideiglenesnek neveztek, évtizedeken át fennmaradt. Az egyiptomi kormányzatra a brit főkonzul gyakorolt meghatározó befolyást, a Szuezi-csatorna biztonsága pedig a brit közel-keleti stratégia egyik központi eleme lett.

A brit megszállás különös helyzetet teremtett. A csatorna magántársaságként működött, részvényeinek többsége továbbra is francia kézen volt, területileg Egyiptomban feküdt, miközben katonai biztonságát gyakorlatilag Nagy-Britannia garantálta. Ez a több

rétegből álló rendszer később komoly jogi és politikai viták forrásává vált. Egyiptom formálisan szuverén területén egy nemzetközi társaság olyan vízi utat működtetett, amely fölött a tényleges stratégiai erő London kezében összpontosult.

Az 1888-as konstantinápolyi egyezmény megpróbált nemzetközi jogi keretet teremteni ehhez a sajátos helyzethez. Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Ausztria-Magyarország, Olaszország, Oroszország, az Oszmán Birodalom és más aláíró hatalmak megállapodtak abban, hogy a csatornának békében és háborúban egyaránt nyitva kell állnia minden ország kereskedelmi és hadihajói előtt. A semlegesség elve papíron tehát nemzetközi garanciát kapott. A gyakorlatban azonban a brit katonai jelenlét miatt Londonnak továbbra is különleges lehetősége volt arra, hogy befolyásolja a csatorna működésének feltételeit.

A csatorna jelentősége a következő évtizedekben tovább nőtt. A brit hajózás dominanciája, India fontossága és a birodalom keleti összeköttetései miatt Szuez fokozatosan beépült a brit stratégiai gondolkodásba. Az első világháború idején már olyan katonai objektumnak számított, amelynek elvesztése súlyosan veszélyeztette volna a birodalom

kommunikációs rendszerét. Amikor az Oszmán Birodalom 1914-ben Németország oldalán belépett a háborúba, a csatorna védelme önálló hadszíntérré vált.

A csatorna ugyanakkor Egyiptom számára egészen más jelentést hordozott. A 19. század közepén a modernizáció és a nemzetközi kereskedelem jelképének szánták, később azonban mindinkább az idegen befolyás szimbólumává vált. Egyiptomi földet hasított ketté, egyiptomi munkások építették, működéséből azonban hosszú időn keresztül európai részvényesek és nagyhatalmak húzták a legnagyobb pénzügyi és stratégiai hasznot. Az 1875-ös részvényeladás és az 1882-es brit megszállás a későbbi egyiptomi nacionalista történetben ugyanannak a folyamatnak két állomásává vált: az ország eladósodása előbb gazdasági, majd politikai függőséghez vezetett.

Ez az értelmezés 1956-ban döntő fontosságú lett. Londonban a Szuezi-csatornára úgy tekintettek, mint olyan útvonalra, amelyhez Nagy-Britanniának évtizedek óta különleges érdekei fűződnek. Kairóban viszont ugyanennek a történetnek más fejezeteit olvasták. Ott a csatorna emlékeztetett a kényszermunkára, az államadóságra, az európai pénzügyi ellenőrzésre, az 1882-es brit invázióra és az ezt követő hosszú idegen

katonai jelenlétre.

Amikor Nasszer 1956. július 26-án Alexandriában bejelentette a Szuezi-csatorna Társaság államosítását, ezért két eltérő történelmi emlékezet csapott össze. A brit vezetés a nemzetközi hajózás, a részvényesek jogai és saját stratégiai érdekei elleni támadást látott a döntésben. Egyiptomban viszont sokan úgy értelmezték, hogy az ország végre visszaveszi ellenőrzését egy olyan létesítmény fölött, amelynek története közel egy évszázada összefonódott a külföldi beavatkozással.

A különbség nem 1956 nyarán keletkezett. Már 1869-ben jelen volt, amikor a csatorna megnyitását Európa technikai diadalként ünnepelte, miközben Egyiptom egyre mélyebbre merült az adósságban. Jelen volt 1875-ben, amikor London megszerezte a kedive részvényeit, és 1882-ben is, amikor brit katonák a csatorna útvonalát felhasználva törték meg Urábi mozgalmát. A későbbi válság ezért csak részben szólt arról, ki működtetheti biztonságosan a világ egyik legfontosabb vízi útját. A háttérben ott állt annak a kérdése is, hogy meddig maradhat fenn egy 19. században kialakult birodalmi rendszer a gyarmati korszak alkonyán.

1956 megértéséhez ezért nem elég július 26-án kezdeni a történetet. Addigra a csatorna már majdnem kilencven éve politikai jelentést hordozott. Francia vállalkozásként született, brit stratégiai érdekké vált, és közben az egyiptomi nacionalizmus egyik legerősebb jelképévé alakult. A következő nagy változást már nem maga a vízi út, hanem az az ország hozta el, amelyen keresztülhaladt: Egyiptomban olyan politikai mozgalom erősödött meg, amely többé nem fogadta el természetesnek, hogy idegen hatalmak határozzák meg az ország pénzügyeit, hadseregét és külpolitikáját.

3. Egyiptom a birodalom árnyékában

Az 1882-es brit katonai győzelem után Egyiptom különös közjogi helyzetbe került. Formálisan továbbra sem vált brit gyarmattá, a kedive uralma fennmaradt, és az ország névleg az Oszmán Birodalomhoz tartozott. A tényleges hatalom azonban egyre inkább London kezébe került. A brit hadsereg az országban maradt, a legfontosabb pénzügyi és külpolitikai döntések fölött pedig brit ellenőrzés alakult ki. A rendszer sajátossága abban állt, hogy Egyiptom intézményei tovább működtek, de mozgásterük fokozatosan beszűkült. A kormányok változhattak, a politikusok vitatkozhattak, az uralkodó kinevezhetett minisztereket, a végső stratégiai kérdésekben azonban London akarata rendszerint érvényesült.

A brit jelenlétet kezdetben ideiglenesnek nevezték. Az 1882-es beavatkozást a rend helyreállításával, a külföldi állampolgárok és befektetések védelmével, valamint a Szuezi-csatorna biztonságával indokolták. Az ideiglenesség azonban hamar elvesztette gyakorlati jelentését. A brit vezetés egyre kevésbé látta elképzelhetőnek, hogy olyan Egyiptomból vonuljon ki, amelyen keresztül az India felé vezető legfontosabb

tengeri út haladt. A csatorna stratégiai értéke a gőzhajózás fejlődésével, a birodalmi kereskedelem növekedésével és a brit haditengerészet globális szerepével együtt emelkedett.

A megszállás egyik meghatározó alakja Evelyn Baring, a későbbi Cromer lord lett, aki 1883 és 1907 között brit főkonzulként gyakorlatilag az ország legbefolyásosabb politikai szereplője volt. Cromer a pénzügyi stabilizációt tekintette elsődleges feladatának. Az államháztartást szigorúbb ellenőrzés alá vonták, csökkentették az adósságterheket, fejlesztették az öntözést és a gyapottermelést, miközben a közigazgatást is átszervezték. A brit rendszer hívei később gyakran ezekkel az eredményekkel igazolták a megszállást.

A gazdasági racionalizáció azonban politikai függéssel párosult. Az egyiptomi nacionalisták számára egyre kevésbé az számított, hogy a költségvetés kiegyensúlyozottabbá vált-e, hanem az, hogy az ország saját kormánya mennyire dönthet szabadon. A brit tisztviselők hajlamosak voltak úgy tekinteni Egyiptomra, mint olyan államra, amelyet még hosszú ideig külső irányítással kell modernizálni. Ezzel szemben az egyiptomi értelmiség és a formálódó politikai elit egyre határozottabban állította: a modernizáció nem ad jogot

idegen hatalomnak arra, hogy tartósan korlátozza a szuverenitást.

A 19. század utolsó és a 20. század első éveiben ezért új nacionalista mozgalom kezdett szerveződni. Musztafa Kámil újságíró és politikus az egyiptomi függetlenség egyik legismertebb szószólója lett. A brit uralmat nem átmeneti adminisztratív megoldásnak, hanem nemzeti megaláztatásnak tekintette. Kámil tevékenysége megmutatta, hogy a politikai ellenállás már nem korlátozódott a hadsereg tisztjeire vagy egy-egy udvari csoportra. A sajtó, az egyetemek, az ügyvédi és hivatalnoki réteg egyaránt fontos szerepet kapott az új nacionalizmus terjedésében.

Az 1906-os densavai incidens különösen mély nyomot hagyott a közvéleményben. Brit tisztek a Nílus-delta egyik falujában galambokra vadásztak, ami összetűzéshez vezetett a helyi lakossággal. Az egyik brit tiszt később meghalt, az egyiptomiak közül többen megsebesültek. A megtorlás súlyos volt: kivégzések, börtönbüntetések és nyilvános megkorbácsolások követték az esetet. A brit hatóságok a rend fenntartását hangsúlyozták, Egyiptomban viszont Densavai a megszállás önkényének jelképévé vált. Az ügy hozzájárult ahhoz, hogy a brit uralom erkölcsi legitimitása még azok

szemében is megrendüljön, akik korábban elfogadták a fokozatos reform gondolatát.

Az első világháború új helyzetet teremtett. Az Oszmán Birodalom 1914-ben Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia oldalán belépett a háborúba, így Egyiptom korábbi, névleges oszmán függése tarthatatlanná vált. Nagy-Britannia decemberben hivatalosan protektorátussá nyilvánította Egyiptomot, leváltotta Abbász Hilmi kedivét, és Husszein Kámilt szultáni címmel ültette a helyére. A brit katonai jelenlét ezzel formálisan is új jogi alapot kapott.

A háború éveiben Egyiptom a brit hadigépezet fontos hátszínjévé vált. A Szuezi-csatornát oszmán támadás fenyegette, így a térségben jelentős katonai erőket vontak össze. Egyiptomi munkaerőt és erőforrásokat is igénybe vettek, a hadsereg és a logisztikai egységek ellátása komoly terhet rótt a lakosságra. A gabona, az állatok, a szállítókapaacitás és a munkaerő igénybevétele egyaránt feszültséget szült. A háború végén ezért sok egyiptomi úgy érezte, hogy országa súlyos áldozatokat hozott egy olyan konfliktusban, amelyben saját politikai státusáról továbbra sem dönthetett.

Az 1918-as fegyverszünet után a győztes hatalmak önrendelkezésről beszéltek, és Woodrow Wilson amerikai elnök elvei világszerte nagy reményeket keltettek. Egyiptomban is felerősödött az a várakozás, hogy a háború után a brit protektorátus megszűnhet. Szaad Zaglúl és társai küldöttséget, arabul wafdot szerveztek azzal a céllal, hogy Egyiptom képviselőjeként részt vegyenek a párizsi békekonferencián, és követeljék a függetlenséget.

A brit hatóságok azonban nem engedték, hogy Zaglúlék külföldre utazzanak, majd 1919 márciusában letartóztatták és Máltára deportálták őket. A lépés országos tiltakozást robbantott ki. Sztrájkok, tüntetések, vasúti szabotázsakciók és összecsapások követték egymást. A mozgalomban városi értelmiségiek, diákok, munkások, parasztok, nők, muzulmánok és kopt keresztények egyaránt részt vettek. A forradalom éppen azért vált később a modern egyiptomi nemzettudat egyik alapélményévé, mert rövid időre társadalmi és vallási határokon átívelő politikai mozgósítást hozott létre.

A brit hadsereg keményen lépett fel, de a válság megmutatta, hogy az 1882 óta működő rendszer változatlan formában nem tartható fenn. London vizsgálóbizottságot küldött Egyiptomba, majd hosszú

tárgyalások kezdődtek. A brit vezetés ugyan nem volt hajlandó teljesen feladni stratégiai érdekeit, de felismerte, hogy a protektorátusi forma egyre inkább politikai teherré válik.

1922. február 28-án Nagy-Britannia egyoldalúan kinyilvánította Egyiptom függetlenségét. A döntés történelmi jelentőségű volt, de a szuverenitás korlátozott maradt. London négy kérdésben fenntartotta magának a különleges jogokat: a Brit Birodalom kommunikációs útvonalainak biztonsága, Egyiptom külső támadással vagy beavatkozással szembeni védelme, a külföldiek és kisebbségek érdekeinek biztosítása, valamint Szudán ügye továbbra is brit ellenőrzés alatt maradt. A függetlenség tehát fontos jogi változást jelentett, de nem szüntette meg a brit katonai és stratégiai jelenlétet.

Fuád, az addigi szultán, királyi címet vett fel, és Egyiptom formálisan alkotmányos monarchiává vált. Az 1923-as alkotmány parlamentáris intézményrendszert hozott létre. A Wafd a következő évtizedekben rendszeresen választási győzelmeket aratott, de az egyiptomi politika három hatalmi pólus között őrlődött: a király, a parlamenti nacionalista pártok és a brit képviselet között. Egyik szereplő sem tudta tartósan maga alá rendelni a másik kettőt.

A Wafd széles társadalmi támogatottsága ellenére nem vált korlátlan hatalmú tömegpárttá. Vezetői között sok művelt, vagyonos és földbirtokos politikus volt, akik számára az alkotmányos parlamenti rendszer, a nemzeti függetlenség és a brit befolyás csökkentése jelentette a fő célt. A párt radikalizmusa ezért időről időre összeütközésbe került a kompromisszum szükségességével. A brit jelenlétet teljesen felszámolni nem tudta, a monarchiával pedig folytonos konfliktusban állt.

A húszas és harmincas évek politikai instabilitása fokozatosan gyengítette a parlamentáris rendszer tekintélyét. A király többször feloszlatta a parlamentet, kormányokat váltott le, és igyekezett saját embereivel korlátozni a Wafd befolyását. A brit főbiztos szintén rendszeresen beavatkozott azokba az ügyekbe, amelyeket London stratégiai jelentőségűnek ítélt. Az egyiptomi választók így egy olyan rendszert láttak működni, amelyben a választások eredménye önmagában nem döntötte el, ki gyakorolja a tényleges hatalmat.

A Szuezi-csatorna továbbra is ennek a függő helyzetnek a leglátványosabb jelképe maradt. A társaság működését alapvetően európai részvényesi érdekek irányították, a csatornaövezetben brit katonai jelenlét

volt, és a brit stratégiai tervezésben a vízi út jelentősége semmit sem csökkent. Az egyiptomi nacionalisták számára ezért az 1922-es függetlenség hiányosságainak egyik legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az volt, hogy az ország saját területének egyik legfontosabb részén továbbra sem rendelkezett teljes ellenőrzéssel.

A nemzetközi helyzet változása azonban London számára is kompromisszumokat tett szükségessé. Mussolini Olaszországa 1935-ben megtámadta Etiópiát, és ezzel új stratégiai fenyegetést teremtett a brit érdekek számára a Földközi-tenger és a Vörös-tenger térségében. Nagy-Britannia számára egyre fontosabbá vált, hogy Egyiptommal rendezettebb viszonyt alakítson ki.

Az 1936-os angol-egyiptomi szerződés új szakaszt nyitott. A megállapodás megszüntette a brit katonai jelenlét nagy részét az egyiptomi városokban, ugyanakkor lehetővé tette, hogy Nagy-Britannia a Szuezi-csatorna övezetében jelentős erőket tartson fenn. Háború esetén Egyiptomnak együtt kellett működnie Nagy-Britanniával, és London továbbra is szerepet kapott az egyiptomi hadsereg kiképzésében. Egyiptom beléphetett a Népszövetségbe, és formális nemzetközi státusa erősödött, de a csatorna térségében a brit katonai jelenlét továbbra is fennmaradt.

Ugyanebben az évben a fiatal Farúk lépett trónra. Apja, Fuád halála után a mindössze tizenhat éves uralkodót kezdetben jelentős népszerűség övezte. Egy fiatal, arab uralkodó alakja sokak számára reményt jelentett arra, hogy a monarchia közelebb kerülhet a nemzeti mozgalomhoz és függetlenebb politikát folytathat. A várakozások azonban fokozatosan szertefoszlottak.

Farúk uralmának megítélését később erősen befolyásolta az 1952-es forradalom utáni propaganda, amely a királyt korrupt, felelőtlen és fényűző uralkodóként ábrázolta. A képnek volt valós alapja, de a rendszer problémái jóval mélyebbek voltak egyetlen ember személyiségénél. Egyiptomban súlyos társadalmi egyenlőtlenségek uralkodtak, a földbirtok jelentős része szűk elit kezében összpontosult, a parasztság nagy része szegénységben élt, és a gyorsan növekvő városi lakosság körében is komoly szociális feszültségek halmozódtak fel.

Az oktatás terjedése közben új középosztályt hozott létre. Tanárok, tisztviselők, mérnökök, ügyvédek és katonatisztek egyre nagyobb számban kerültek ki olyan családokból, amelyek korábban alig rendelkeztek politikai befolyással. Ez a réteg kevésbé volt hajlandó elfogadni a hagyományos földbirtokos elit, a királyi udvar

és a brit jelenlét fölényét. A későbbi Szabad Tisztek mozgalmának számos tagja ebből a társadalmi közegeből érkezett.

A harmincas években új politikai erők is megjelentek. A Muszlim Testvériséget Haszan al-Banna 1928-ban alapította Iszmáilijában. A szervezet vallási megújulást, társadalmi reformot és a külföldi befolyás visszaszorítását hirdette. Gyorsan kiépített iskolákat, jótékonyági intézményeket, vallási és politikai hálózatokat. A negyvenes évekre már komoly tömegmozgalommá vált, amely a parlamenti pártokkal szemben egy másik társadalomszervezési modellt kínált.

Mellette radikális nacionalista szervezetek, baloldali csoportok és különböző ifjúsági mozgalmak is erősödtek. A hagyományos pártpolitika mind kevésbé tudta magába integrálni az új generációkat. A Wafd továbbra is nagy választói támogatottsággal rendelkezett, de sok fiatal szemében már nem testesítette meg azt a radikális függetlenségi programot, amelyre az 1919-es forradalom után számítottak.

A második világháború tovább mélyítette a rendszer válságát. Egyiptom stratégiai jelentősége ismét óriásira nőtt. A Szezei-csatorna, Alexandria kikötője és a

közel-keleti brit hadsereg ellátása alapvető fontosságú volt a tengelyhatalmak elleni küzdelemben. Erwin Rommel német-olasz hadereje 1942-ben El-Alameinig jutott, és egy időre valós veszélynek látszott, hogy a tengelyhatalmak elérhetik a Nílus-deltát és a csatornát.

A brit katonai jelenlét ezért minden korábbinál látványosabbá vált. A hadsereg létszáma megnőtt, az ország infrastruktúráját katonai célokra használták, és az egyiptomi politikát London a háborús biztonság szempontjain keresztül szemlélte. A szuverenitás korlátozottságának legmegalázóbb bizonyítéka 1942 februárjában következett be.

A brit kormány attól tartott, hogy Farúk olyan kormányt nevez ki, amely nem működik kellőképpen együtt a szövetségesekkel. Miles Lampson brit nagykövet ezért február 4-én brit páncélosokkal körülvette a kairói Abdin-palotát, és ultimátumot adott a királynak: vagy Musztafa an-Nahász Wafd-vezetőt nevezi ki miniszterelnökké, vagy lemondásra kényszerítik. Farúk engedett.

Az Abdin-palotánál történtek hosszú távon súlyos károkat okoztak a brit befolyásnak. London rövid távon elérte célját, és megbízhatóbb kormányt kapott,

politikailag azonban minden résztvevő veszített. A király tekintélye azért sérült, mert képtelen volt megvédeni saját hatalmát a külföldi nyomástól. A Wafd azért fizetett nagy árat, mert úgy kerülhetett kormányra, hogy kinevezését brit harckocsik kényszerítették ki. A nacionalista fiatalok pedig újabb bizonyítékot kaptak arra, hogy az alkotmányos politika mögött továbbra is az idegen katonai erő dönt.

A későbbi Szabad Tisztek több tagjára mély hatást gyakorolt 1942 megaláztatása. Számukra az eset azt jelentette, hogy Egyiptom csak névleg független. A király, a pártok és a parlament egyik oldalon, a brit nagykövet és a hadsereg a másikon állt, és amikor a két rendszer érdekei összeütköztek, az utóbbi érvényesült. Ez a tapasztalat fontos része lett annak a politikai gondolkodásnak, amelyből tíz évvel később a monarchiát elsőprő katonai mozgalom kinőtt.

A világháború után a brit jelenlét elleni tiltakozás új erőre kapott. A háború idején kialakult infláció, társadalmi feszültségek és gazdasági egyenlőtlenségek tovább növelték az elégedetlenséget. A nemzetközi környezet is megváltozott: India függetlenségi mozgalma sikert aratott, Ázsiában és a Közel-Keleten erősödött a gyarmati rendszerek elleni küzdelem, az Egyesült

Államok pedig egyre fontosabb szereplővé vált a térségben.

Az egyiptomi közvéleményt azonban hamarosan egy új konfliktus kötötte le. Palesztina brit mandátumterületén a zsidó és arab közösség közötti feszültség a második világháború után gyorsan növekedett. Az ENSZ 1947-ben felosztási tervet fogadott el, amelyet a zsidó vezetés elfogadott, az arab államok és a palesztin arab vezetők azonban elutasítottak. 1948. május 14-én kikiáltották Izrael államot, másnap pedig több arab hadsereg, köztük az egyiptomi is belépett a háborúba.

Az egyiptomi vezetés gyors győzelemben reménykedett. A hadjárat azonban hamar megmutatta a hadsereg szervezeti gyengeségeit. A katonáknak gyakran hiányos felszereléssel, rosszul összehangolt parancsnoki rendszerben kellett harcolniuk. A közbeszédben elterjedtek a hibás vagy használhatatlan fegyverekről szóló történetek, amelyekből később korrupciós botrány és politikai legenda is kialakult. A katonai kudarc ennél jóval összetettebb okokra vezethető vissza, de a hadsereg tisztjei számára a vereség közvetlen tapasztalat volt.

A fiatal Gamál Abdel-Nasszer is harcolt Palesztinában. A Fallúdza térségében körülzárt egyiptomi egységek

egyik tisztjeként közelről tapasztalta meg a háború zavarait, az utánpótlási problémákat és a politikai vezetés gyengeségét. Nasszer későbbi visszaemlékezéseiben az 1948-as háborút olyan élményként ábrázolta, amelyben a katonák nemcsak Izrael ellen harcoltak, hanem egy rosszul működő egyiptomi rendszer következményeivel is szembesültek.

A vereség politikai jelentősége túlnőtt Palesztinán. Egyiptomban sokan azt kérdezték, miként lehetett sikeres háborút várni olyan államtól, amely saját területén sem rendelkezett teljes szuverenitással, amelynek politikai vezetését korrupcióval vádolták, és amelynek hadseregét hosszú időn keresztül brit befolyás alatt tartották. Az 1948-as kudarc a monarchia legitimációs válságának egyik legfontosabb állomásává vált.

A háború után az ország politikai erőszaka fokozódott. A Muszlim Testvériség egyes csoportjai fegyveres akciókba keveredtek, a kormány betiltotta a szervezetet, Haszan al-Bannát pedig 1949-ben meggyilkolták. Politikai merényletek, utcai összecsapások és kormányválságok követték egymást. Az állam mind kevésbé tűnt képesnek arra, hogy ellenőrzése alatt tartsa a politikai folyamatokat.

A brit jelenlét kérdése közben ismét a nemzeti politika középpontjába került. Az 1936-os szerződés alapján brit csapatok maradhattak a Szuezi-csatorna övezetében. A háború után azonban egyre kevesebb egyiptomi fogadta el ennek szükségességét. A csatorna környékén hatalmas brit katonai bázisrendszer működött, több tízezer katonával és jelentős logisztikai infrastruktúrával. London stratégiai számára ez a Közel-Kelet védelmének kulcsa volt, az egyiptomi nacionalisták számára viszont a függetlenség hiányának bizonyítéka.

1951 októberében a Wafd-kormány egyoldalúan felmondta az 1936-os angol-egyiptomi szerződést. A döntést hatalmas lelkesedés fogadta, de gyorsan fegyveres feszültség követte. Egyiptomi rendőrök és félkatonai csoportok támadásokat hajtottak végre a brit létesítmények és katonák ellen, a csatornaövezet pedig egyre inkább alacsony intenzitású háborús térséggé vált. A kormány hivatalosan nem mindig tudta vagy akarta ellenőrizni az ellenálló csoportokat.

1952. január 25-én Iszmáilijában brit csapatok felszólították az egyiptomi rendőrséget, hogy adja át fegyvereit és ürítse ki egyik támaszpontját. Az egyiptomiak megtagadták a parancsot. Az ezt követő többórás harcban több tucat egyiptomi rendőr meghalt

és sokan megsebesültek. Az incidens azonnal országos felháborodást váltott ki.

Másnap Kairóban zavargások törtek ki. A január 26-i „fekete szombaton” szállodák, mozik, üzletek, éttermek és más, külföldi jelenléthez vagy a tehetős elithez kapcsolódó épületek gyulladtak ki. Az erőszak pontos megszervezésének kérdése később is vitatott maradt, de politikai jelentősége világos volt. A monarchia képtelennek bizonyult a rend gyors helyreállítására, a pártrendszer tekintélye összeomlóban volt, a brit-egyiptomi konfliktus pedig zsákutcába jutott.

1952 első felében rövid életű kormányok követték egymást. Farúk király megpróbálta megtartani politikai mozgásterét, de egyre kevésbé volt olyan társadalmi erő, amely a régi rendszer egészét megvédte volna. A hadseregben ekkor már évek óta működött egy titkos tiszti hálózat. Tagjai különböző politikai nézeteket vallottak, de néhány alapvető kérdésben egyetértettek: véget kell vetni a korrupciónak, meg kell reformálni a hadsereget, vissza kell szorítani a brit befolyást, és meg kell változtatni azt a politikai rendszert, amelyet az 1948-as vereségért is felelősnek tartottak.

1952. július 23-ára virradó éjszaka ezek a tisztek mozgósították egységeiket Kairóban. Elfoglalták a stratégiai pontokat, átvették a hadsereg irányítását és bejelentették, hogy a fegyveres erők felléptek az országot romlásba döntő rendszer ellen. A nyilvánosság előtt kezdetben Muhammad Nagíb tábornok vált a mozgalom arcává. A háttérben azonban egy harmincnégy éves alezredes, Gamál Abdel-Nasszer játszotta a szervezés egyik legfontosabb szerepét.

A monarchia meglepően kevés ellenállást tanúsított. Farúk néhány nappal később lemondott csecsemő fia, II. Fuád javára, majd elhagyta Egyiptomot. A királyi jacht július 26-án futott ki Alexandriából. A dátum négy évvel később új jelentést kapott: Nasszer éppen 1956. július 26-án jelentette be ugyanabban a városban a Szuezi-csatorna Társaság államosítását.

A két július 26. közötti kapcsolat túl erős volt ahhoz, hogy véletlen történelmi egybeesésként kezeljék. 1952-ben ezen a napon távozott az a király, akinek rendszerét a Szabad Tisztek a brit befolyás, a társadalmi igazságtalanság és a katonai kudarc jelképének tekintették. Négy évvel később ugyanezen a napon Nasszer azt jelentette be, hogy Egyiptom visszaveszi ellenőrzését a csatornatársaság fölött. Az 1956-os tömeg

számára a két esemény ugyanannak a történetnek két állomását jelenthette.

A Szabad Tisztek hatalomátvétele azonban még nem tette automatikusan Nasszert Egyiptom urává. Az új rendszer első éveiben komoly belső hatalmi küzdelem zajlott arról, milyen irányba induljon az ország, milyen szerepet kapjon a hadsereg, visszatérhet-e a parlamentáris rendszer, és ki legyen a forradalom tényleges vezetője. A brit jelenlét felszámolásának kérdése szintén megoldatlan maradt.

Az a politikai rendszer azonban, amely 1882 óta különféle formákban együtt élt a brit befolyással, 1952-ben véget ért. A királyság, a Wafd uralta parlamentáris politika és a brit stratégiai jelenlét háromszöge szétesett. Helyére olyan katonai vezetés lépett, amely saját legitimitását részben éppen abból merítette, hogy kész volt végrehajtani azt, amit az előző nemzedék politikusai nem tudtak: valódi egyiptomi szuverenitást teremteni.

A Szuezi-csatorna ezért már a forradalom első napjától ott húzódott az új rendszer politikai horizontján. Még nem volt világos, hogy mikor és milyen formában kerül sor a brit csapatok kivonására, és arra sem gondoltak

feltétlenül, hogy néhány éven belül államosítják a társaságot. A csatorna azonban mindazt megtestesítette, amit a Szabad Tisztek meg akartak változtatni: a 19. századból örökölt külföldi kiváltságokat, a brit katonai jelenlétet és azt az érzést, hogy Egyiptom formális függetlensége mögött továbbra is más hatalmak húzzák meg a stratégiai határokat.

Az 1952-ben hatalomra került tisztek közül végül Nasszer értette meg a legjobban, hogyan lehet ezt a történelmi sérelmet modern tömegpolitikává alakítani. Pályája néhány év alatt az ismeretlen alezredestől az arab világ egyik legbefolyásosabb vezetőjéig ívelt. Ehhez azonban előbb saját forradalmán belül kellett megszereznie a hatalmat, majd el kellett érnie azt, amit az egyiptomi nacionalista politika évtizedeken keresztül követelt: a brit katonák távozását a Szuezi-csatorna övezetéből.

4. Nasszer felemelkedése

Az 1952. júliusi katonai hatalomátvétel után Egyiptomban még korántsem volt világos, ki lesz az új rendszer valódi vezetője. A közvélemény előtt Muhammad Nagíb tábornok testesítette meg a forradalmat. Idősebb volt a Szabad Tisztek legtöbb tagjánál, ismert katonai múlttal rendelkezett, és az 1948-as palesztinai háborúban szerzett tekintélye különösen alkalmassá tette arra, hogy a mozgalom nyilvános arca legyen. Gamál Abdel-Nasszer ezzel szemben alig volt ismert az országban. Harmincas évei közepén járó tisztként elsősorban szervezői képességei, kapcsolatai és a mozgalmon belüli tekintélye tették nélkülözhetetlenné.

A két férfi közötti különbség hamar politikai jelentőséget kapott. Nagíb hajlamosabb volt arra, hogy a katonai hatalomátvételt átmeneti állapotnak tekintse, amely után valamilyen formában vissza lehet térni a polgári, többpárti politikához. Nasszer és legközelebbi társai viszont attól tartottak, hogy egy gyors demokratikus átmenet egyszerűen visszahozná azokat az erőket, amelyeket a forradalommal félreállítottak. A Wafd még mindig jelentős társadalmi bázissal rendelkezett, a Muszlim Testvériség saját

tömegszervezetre támaszkodott, a monarchia hívei sem tűntek el, miközben a hadseregen belül sem volt teljes az egység.

A Szabad Tisztek ezért már az első hónapokban hozzákezdtek a régi politikai rendszer felszámolásához. Földreformot vezettek be, amely korlátozta a nagybirtokok méretét, és igyekeztek megtörni a hagyományos földbirtokos elit befolyását. A pártrendszert fokozatosan háttérbe szorították, majd 1953 januárjában feloszlatták a politikai pártokat. A hivatalos indoklás szerint a régi politikai szervezetek korrupciója, önzése és tehetetlensége hozzájárult az ország válságához. A döntés azonban egyben azt is jelentette, hogy a hadsereg vezetői nem kívánták azonnal átadni a hatalmat választott politikusoknak.

1953. június 18-án megszüntették a monarchiát és kikiáltották a köztársaságot. Nagíb lett az államfő és a miniszterelnök, Nasszer pedig miniszterelnök-helyettesként és belügyminiszterként kapott kulcsszerepet. Jefferson Caffery amerikai nagykövet Washingtonnak küldött jelentésében már ekkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a formális címek félrevezetőek lehetnek: Nagíb népszerűsége nagyobb volt, de a tényleges politikai szervezésben és a Forradalmi

Parancsnoki Tanács működésében Nasszer játszotta a meghatározó szerepet. Az amerikai diplomácia egy évvel a forradalom után már úgy látta, hogy Nagíb az új Egyiptom jelképe, Nasszer viszont a rendszer „agya és motorja”.

A különbség 1954 elején nyílt hatalmi küzdelemmé vált. Februárban Nagíb lemondott tisztségeiről, miután konfliktusba került a Forradalmi Parancsnoki Tanáccsal. A lemondás hírére azonban tiltakozások kezdődtek, és a hadseregen belül is megmutatkozott, hogy Nagíb jelentős támogatással rendelkezik. A katonai vezetés kénytelen volt visszahelyezni hivatalába. A következő hetekben úgy tűnt, hogy Egyiptom valóban visszatérhet egy alkotmányosabb rendszer felé.

Márciusban a Forradalmi Parancsnoki Tanács olyan döntéseket jelentett be, amelyek a politikai pártok újjászervezését, a választások megtartását és a katonai rendkívüli rendszer fokozatos felszámolását ígérték. Az amerikai nagykövetség akkori jelentése szerint a döntések mögött nem annyira elvi demokratikus fordulat, mint az a félelem állt, hogy a Nagíb körül tömörülő politikai erők és a katonai vezetés konfliktusa akár súlyos belső összeecsapássá is fajulhat. Washingtonból úgy látszott, hogy Nasszer és társai taktikai engedményekkel

próbálnak időt nyerni.

A márciusi politikai nyitás azonban néhány hét alatt visszafordult. A Forradalmi Parancsnoki Tanács támogatói tüntetéseket szerveztek, a hadsereg meghatározó része Nasszer mögött maradt, és a polgári pártok közötti versengés ismét a régi rendszer visszatérésének veszélyeként jelent meg. A választások ígéretét elhalasztották, a katonai vezetés pedig visszaszerezte kezdeményezését. Április 17-én Nagíb lemondott a miniszterelnökségről, és helyét Nasszer vette át. Az államfői tisztséget Nagíb egyelőre megtarthatta, de politikai mozgástere egyre szűkült.

Nasszer győzelme nem pusztán személyes ambíció eredménye volt. Politikai gondolkodását alapvetően meghatározta az a tapasztalat, hogy Egyiptomban az alkotmányos intézmények évtizedeken keresztül képtelenek voltak felszámolni a brit jelenlétet, végrehajtani a társadalmi reformokat vagy hatékony államot teremteni. A többpártrendszer számára nem a demokratikus verseny ideális formáját, hanem gyakran a nagybirtokos elit, a királyi udvar és a külföldi hatalmak befolyásának eszközét jelentette. Ebből következett az a meggyőződése, hogy a társadalom átalakítását egy erős központi államnak kell végrehajtania.

Az új rendszer ezért egyszerre volt modernizáló és autoriter. Földreformot, állami beruházásokat, oktatási és szociális programokat hirdetett, miközben szűkítette a politikai pluralizmust, korlátozta a sajtót és felszámolta a szervezett ellenzéket. Nasszer nem a hagyományos monarchikus diktatúrához akart visszatérni. Olyan új államot kívánt építeni, amely legitimitását társadalmi reformokból, nacionalizmusból és a külföldi befolyás felszámolásából meríti.

Ehhez azonban meg kellett oldani a brit csapatok kérdését. A Szuezi-csatorna övezetében az ötvenes évek elején még hatalmas brit támaszpontrendszer működött. A második világháború örökségeként raktárak, repülőterek, javítóműhelyek, kommunikációs központok és katonai létesítmények sora húzódott a térségben. Nagy-Britannia a Közel-Kelet védelmének nélkülözhetetlen bázisaként tekintett erre az infrastruktúrára, az egyiptomi nacionalisták viszont a megszállás maradványát látták benne.

A tárgyalások már Nagíb idején megindultak, és az Egyesült Államok aktívan ösztönözte a megegyezést. Washington arra törekedett, hogy Egyiptomot ne taszítsa a Szovjetunió felé a brit jelenlét fenntartása, ugyanakkor azt is szerette volna, hogy a csatornaövezet katonai

infrastruktúrája szükség esetén használható maradjon egy közel-keleti háborúban. Az egyiptomi vezetés viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a brit katonák ténylegesen távozzanak, és a bázis egyiptomi ellenőrzés alá kerüljön.

A tárgyalások nehézségét jól mutatták azok a feltételek, amelyeket Kairó már 1953-ban Washingtonnak is világossá tett. Az egyiptomi fél az összes brit katonai személy azonnali kivonását követelte, legfeljebb korlátozott ideig maradó technikai személyzettel számolt, és katonai felszerelést, illetve gazdasági támogatást várt cserébe azért, hogy bizonyos körülmények között lehetővé tegye a bázis újbóli használatát.

Az áttörés 1954 nyarán következett be. Július 27-én a brit és az egyiptomi tárgyalók előzetes megállapodást parafáltak. Ennek értelmében a brit katonai erőknek meghatározott időn belül el kellett hagyniuk a csatornaövezetet, miközben korlátozott számú civil technikus maradhatott a létesítmények fenntartására. Az egyezség elismerte, hogy a Szuezi-csatorna Egyiptom szerves része, Nagy-Britannia pedig elvileg ugyanabba a helyzetbe került, mint a vízi út többi használója. Az egyiptomi fél vállalta az 1888-as konstantinápolyi egyezményben rögzített szabad hajózás elvének tiszteletben tartását.

A végleges angol-egyiptomi egyezményt 1954. október 19-én írták alá. Ezzel az 1936-os szerződés hatályát veszítette, a brit erők pedig húsz hónapon belüli kivonulásra kötelezték magukat. A bázist egyiptomi ellenőrzés alá helyezték, miközben rendkívüli helyzet esetére bizonyos újraaktiválási lehetőségeket fenntartottak. A megállapodás Londonban kompromisszumnak, Kairóban történelmi eredménynek számított.

Nasszer számára politikailag különösen fontos volt, hogy olyan célt ért el tárgyalással, amelyet az egyiptomi nacionalista mozgalom évtizedeken keresztül követelt. A brit csapatok kivonása nem azonnal történt meg, de a folyamat visszafordíthatatlanná vált. Ez jelentősen erősítette a miniszterelnök pozícióját azokkal szemben, akik azzal vádolták, hogy a katonai rendszer nem képes valódi függetlenséget teremteni.

A megállapodásnak ugyanakkor komoly ellenzői is voltak. A radikális nacionalisták szerint túl sok engedményt adott Londonnak, a Muszlim Testvériség pedig attól tartott, hogy Nasszer a brit kérdés lezárásával saját rendszerének megszilárdítására használja fel a nacionalista ügyet. Muhammad Nagíb szintén kritikus volt a megállapodással szemben. Az

amerikai diplomácia novemberi jelentései szerint a hatalmi harc végső szakaszában ez is hozzájárult elszigetelődéséhez.

Az év őszén a Muszlim Testvériséggel fennálló konfliktus is kiéleződött. A szervezet és a Szabad Tisztek kapcsolata 1952-ben még korántsem volt ellenséges. Mindkét mozgalom elutasította a monarchia korruptnak tartott rendszerét és a brit jelenlétet. A forradalom után azonban gyorsan kiderült, hogy alapvetően eltérő elképzeléseik vannak az új államról. A Testvériség erősebb iszlám politikai szerepet követelt, míg Nasszer a vallás fölött álló, központosított nemzeti államot épített.

1954. október 26-án Nasszer Alexandriában, a Mansíja téren tartott beszédet, amikor több lövést adtak le rá. A merényletkísérlet nem sebesítette meg. A hivatalos vizsgálat és a rendszer propagandaapparátusa a Muszlim Testvériséget tette felelőssé. A korabeli amerikai hírszerzési jelentések is abból indultak ki, hogy a támadó a szervezethez kötődött, és azt rögzítették, hogy a merénylet után a kormány több száz testvériségi aktivistát vett őrizetbe.

A történetek Nasszer politikai pályájának egyik fordulópontjává váltak. A lövések után nem hagyta el az

emelvénnyt. Beszédét folytatva arról beszélt, hogy ha ő meghal is, minden egyiptomi Gamál Abdel-Nasszerként folytatja a harcot. A rádión közvetített jelenet hatása óriási volt. Egy olyan vezető képe született meg, aki közvetlen életveszélyben sem veszti el uralmát a helyzet fölött.

A merényletkísérlet után megkezdődött a Muszlim Testvériség szervezetének felszámolása. Tömeges letartóztatások következtek, különleges bíróságokat állítottak fel, több vezetőt súlyos büntetéssel sújtottak. A szervezet működését hosszú időre a föld alá kényszerítették. A kormány azt állította, hogy a Testvériség összeesküvéssel próbálta megdönteni a rendszert; az ellenzék viszont a történeteket a politikai pluralizmus teljes felszámolásának újabb állomásaként értelmezte.

Muhammad Nagíb sorsa is ekkor pecsételődött meg. A Forradalmi Parancsnoki Tanács azzal vádolta, hogy kapcsolatot tartott a rendszer megdöntésére készülő ellenzéki erőkkel. 1954 novemberében valamennyi tisztségétől megfosztották, majd házi őrizetbe került. Az államfői poszt egy ideig betöltetlen maradt. A két évvel korábban még országosan ünnepeelt tábornok ezzel végleg kiesett a politikai életből, és Nasszer maradt az új

rendszer egyértelmű vezetője.

1954 végére tehát három alapvető politikai akadály tűnt el előle. A monarchia már nem létezett, a régi pártrendszert felszámolták, Nagíbot félreállították, a Muszlim Testvériséget pedig megtörték. A brit kivonulási egyezmény pedig azt bizonyította, hogy az új rendszer külpolitikai eredményt is képes felmutatni. Nasszer ettől kezdve már nem egy katonai csoport első embere volt, hanem olyan vezető, aki fokozatosan saját személyéhez kötötte a forradalom legitimitását.

Politikai gondolkodása ekkor kezdett túlnőni Egyiptom határain. A brit uralom elleni küzdelemben szerzett tapasztalatból azt a következtetést vonta le, hogy a Közel-Kelet államai csak akkor őrizhetik meg önállóságukat, ha nem válnak valamelyik nagyhatalmi tömb függvényévé. A hidegháború logikája azonban éppen az ellenkező irányba terelte a térséget. Washington szövetségi rendszert akart kiépíteni a Szovjetunió déli peremén, Moszkva pedig igyekezett kihasználni a gyarmati rendszerrel szembeni elégedetlenséget.

Az amerikai külpolitika Nasszert kezdetben korántsem tekintette szükségszerű ellenfélnek. Washingtonban

sokan úgy gondolták, hogy az új egyiptomi rendszer természetes partner lehet a kommunizmus feltartóztatásában. A Szabad Tisztek kommunistaellenesek voltak, Nasszer pedig nem kívánt szovjet típusú rendszert létrehozni. Az Egyesült Államok diplomáciája ezért közvetítő szerepet vállalt a brit-egyiptomi tárgyalásokban, és gazdasági, illetve katonai együttműködés lehetőségét is mérlegelte.

A nézetkülönbség azonban hamar megmutatkozott. Washington számára a Közel-Kelet biztonságát elsősorban a Szovjetunió esetleges terjeszkedése fenyegette. Nasszer viszont más sorrendben érzékelte a veszélyeket. Az egyiptomi közvélemény számára a brit katonai jelenlét kézzelfoghatóbb probléma volt, mint egy hipotetikus szovjet támadás. Izrael létezése és katonai ereje szintén közvetlen biztonsági kérdésként jelent meg. Nasszer ezért nem volt hajlandó olyan nyugati védelmi szövetséghez csatlakozni, amelyben az egyiptomi közvélemény újfajta külföldi ellenőrzést láthatott.

Az 1955-ben létrejövő bagdadi paktum tovább növelte ezt a bizalmatlanságot. Törökország és Irak februárban kötött együttműködési szerződést, amelyhez később Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán is csatlakozott. A Nyugat a Szovjetunió feltartóztatásának egyik regionális

eszközét látta benne. Nasszer viszont attól tartott, hogy a rendszer megosztja az arab világot, megerősíti brit befolyást Irakban, és veszélyezteti Egyiptom regionális vezető szerepét.

Ebben a helyzetben különös jelentőséget kapott az 1955. áprilisi bandungi konferencia. Indonéziában huszonkilenc ázsiai és afrikai ország képviselői találkoztak, hogy a gyarmatosítás, a gazdasági fejlődés, a hidegháború és a nemzetközi együttműködés kérdéseiről tárgyaljanak. A konferencia alapelvei között a szuverenitás tiszteletben tartása, a belügyekbe való be nem avatkozás, az egyenlőség és az önrendelkezés szerepelt.

Nasszer számára Bandung politikai iskola és nemzetközi bemutatkozás volt egyszerre. Találkozhatott olyan vezetőkkel, akik saját országuk külpolitikáját szintén nem kívánták automatikusan Washington vagy Moszkva érdekeihez igazítani. Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnök, Csou En-laj kínai kormányfő, Sukarno indonéz elnök és más résztvevők olyan világ lehetőségét képviselték, amelyben az újonnan függetlenné vált államok önálló politikai tényezőként próbáltak fellépni.

A későbbi el nem kötelezett mozgalom még nem létezett intézményes formában, Bandung azonban megteremtette szellemi és diplomáciai alapjainak jelentős részét. Nasszer számára különösen vonzó volt az a gondolat, hogy Egyiptom egyszerre közel-keleti, arab, afrikai és az egykori gyarmati világhoz tartozó hatalom. Ez a többes identitás lehetőséget adott arra, hogy Kairó jóval saját gazdasági és katonai súlyán túlmutató nemzetközi szerepre törekedjen.

Az amerikai diplomácia már a konferencia előtt érzékelte, hogy Nasszer számára Bandung fontos választóvonal lehet. Washington olyan közel-keleti terveket halasztott el, amelyekről csak a konferencia után kívánt vele érdemben tárgyalni, mert attól tartott, hogy egy nyugati kezdeményezéshez való túl látványos közeledés gyengítheti pozícióját az ázsiai-afrikai világban.

A konferencia után Nasszer tekintélye Egyiptomon kívül is növekedni kezdett. Rádióbeszédei, a kairói Arabok Hangja adó és az egyiptomi propaganda egyre erősebben hangsúlyozta az arab összetartozást, a gyarmatosítás elleni küzdelmet és a függetlenséget. Ezek az üzenetek különösen erősen hatottak olyan országokban, ahol továbbra is brit vagy francia katonai,

politikai vagy gazdasági jelenlét maradt fenn.

Az arab nacionalizmus Nasszer számára nem pusztán retorikai eszköz volt, de nem is jelentett kész, részletes programot. Egyiptom vezető szerepére épített olyan politikai közösséget képzelt el, amely képes lehet visszaszorítani a külső hatalmak befolyását. Ebben a gondolkodásban a palesztin ügy, Algéria függetlenségi háborúja, a brit közel-keleti bázisok és az arab monarchiák nyugati kapcsolatai egyetlen nagyobb történet részeivé váltak.

1955-re ezért Nasszer olyan politikai pozíciót foglalt el, amely két évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna. Egyiptomban megszilárdította hatalmát, Nagy-Britanniát rákényszerítette a katonai kivonulás elfogadására, Bandungban pedig belépett az ázsiai-afrikai diplomácia vezető szereplői közé. Ugyanakkor országának katonai helyzete továbbra is bizonytalan maradt.

Az 1948-as vereség emléke nem halványult, az izraeli határon pedig ismét növekedett a feszültség. Egyiptom fegyvereket akart vásárolni, Washington azonban politikai feltételekhez kötötte a jelentős amerikai szállításokat. Nasszer nem akart olyan katonai

kapcsolatot, amelyet később külpolitikai engedelmesség kikényszerítésére használhatnak fel vele szemben. Ebből a patthelyzetből vezetett az út ahhoz a döntéshez, amely 1955 őszén megváltoztatta a Közel-Kelet hidegháborús erőviszonyait.

Egyiptom ugyanis talált másik fegyverforrást. A megállapodás papíron Csehszlovákiával kötött, de mindenki számára világos volt, hogy mögötte a Szovjetunió áll. Harckocsik, repülőgépek, tüzérségi eszközök és más fegyverek érkezhettek úgy Egyiptomba, hogy Nasszer közben formálisan nem csatlakozott a keleti tömbhöz. Washingtonban és Londonban a döntést stratégiai riasztásként értékelték.

Nasszer szemében viszont éppen ez bizonyította új politikájának lényegét. Egyiptom nem akarta, hogy kizárólag a Nyugat döntse el, milyen fegyvereket vásárolhat, milyen szövetséghez csatlakozhat és milyen külpolitikát követhet. Ha az egyik oldal nem adott számára elfogadható feltételeket, kész volt a másikhoz fordulni anélkül, hogy annak szövetségesévé válna.

Ettől a pillanattól kezdve a brit-egyiptomi konfliktus már nem csupán egy régi gyarmati viszony lezárásáról szólt. Egyiptom megpróbált önálló hatalmi központtá

válni a Közel-Keleten, és ehhez felhasználta a hidegháború két tömbje közötti versengést. London ezt saját befolyásának gyors visszaszorulásaként érzékelte, Washington pedig attól tartott, hogy a szovjet fegyverekkel együtt Moszkva politikai jelenléte is tartósan megjelenik az arab világ központjában.

Az 1954-es angol-egyiptomi egyezmény pillanatában még elképzelhetőnek látszott, hogy Nasszer és a Nyugat között tartós együttműködés alakulhat ki. Egy évvel később már egészen más volt a helyzet. A bagdadi paktum, az izraeli-egyiptomi határkonfliktus, a fegyverkezési vita és Bandung együttesen arra ösztönözte Nasszert, hogy egyre határozottabban saját utat járjon.

A Szuezi-csatorna ekkor még nem állt a konfliktus középpontjában. A brit csapatok kivonása folyamatban volt, a csatornatársaság működött, és Egyiptom hivatalosan nem kérdőjelezte meg a koncesszió rendszerét. A háttérben azonban már összeálltak azok az elemek, amelyekből egy évvel később a válság megszületett. Egyiptom önálló fegyverpolitikát akart, Washington korlátozni kívánta a szovjet befolyást, London meg akarta őrizni közel-keleti szerepét, Izrael pedig az egyiptomi katonai erő növekedésétől tartott.

A következő fordulatot ezért nem maga a csatorna hozta el, hanem a fegyverek. Amikor 1955 őszén nyilvánosságra került a csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet, a Nyugat számára világossá vált, hogy Nasszert többé nem lehet egyszerűen egy nyugatbarát arab nacionalistaként kezelni. Egyiptom belépett a hidegháború nagyhatalmi versenyének centrumába, és ettől kezdve minden újabb vita – Izrael, a bagdadi paktum, az asszuáni gát vagy végül a Szuezi-csatorna ügye – már ennek a megváltozott erőviszonynak a része lett.

5. Fegyverek Prágából, pénz Washingtonból

1955. február 28-án este izraeli katonák átlépték a fegyverszüneti vonalat a Gázai övezetnél, és több mint három kilométer mélységben behatoltak az egyiptomi ellenőrzés alatt álló területre. A művelet során megtámadtak egy egyiptomi katonai tábort, felrobbantottak épületeket és egy vízszivattyútelepet, valamint rajtaütöttek az erősítésként érkező katonákon. Az ENSZ fegyverszüneti megfigyelőinek későbbi vizsgálata szerint az akció szervezett izraeli katonai művelet volt. Az egyiptomi adatok 39 halottról és 32 sebesültről szóltak; az ENSZ vizsgálata hasonló nagyságrendű veszteséget állapított meg. Izrael arra hivatkozott, hogy a térségből korábban sorozatos támadásokat hajtottak végre izraeli terület ellen, és a katonai akciót megtorlásként értelmezte.

A gázai támadás messze túlmutatott közvetlen katonai jelentőségén. Nasszer később több alkalommal is úgy emlékezett vissza rá, mint arra a pillanatra, amikor végleg elvesztette bizalmát abban, hogy Egyiptom nyugati támogatással megfelelően fel tudja fegyverezni hadseregét. Addig azzal próbálta leszerelni tisztársai aggodalmait, hogy Izrael nem vállal majd jelentős

támadást Egyiptom ellen, és ezért van idő a hadsereg fokozatos korszerűsítésére. Gaza azt mutatta meg számára, hogy ez a feltételezés nem feltétlenül igaz.

Az amerikai diplomáciai iratokban évekkel később is visszatér ez a magyarázat. Nasszer úgy írta le az amerikai nagykövetnek a nyugati kapcsolatok megromlását, hogy három esemény volt számára döntő: a bagdadi paktum létrehozása, a fegyvervásárlási vita és az asszuáni gát támogatásának visszavonása. A fegyverkérdésnél kifejezetten a gázai támadást jelölte meg fordulópontként. Addig ellenállt tisztársai követelésének, hogy a Szovjetunióhoz forduljanak, utána azonban ő maga kezdeményezte a kapcsolatfelvételt.

A közel-keleti fegyverkezés ekkor sajátos örökséget hordozott. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország 1950-ben háromhatalmi nyilatkozatban vállalta, hogy igyekeznek megakadályozni az arab-izraeli fegyverkezési versenyt, és katonai szállításaikkal nem borítják fel a térség erőegyensúlyát. Az elv papíron mindkét felet korlátozta, a gyakorlatban azonban egyik oldal sem bízott abban, hogy ellenfele valóban ugyanilyen korlátok között marad.

Egyiptom amerikai fegyvereket szeretett volna vásárolni, Washington viszont politikai és katonai feltételekhez kötötte a nagyobb szállításokat. Az amerikai vezetés attól tartott, hogy modern fegyverek átadása gyorsítaná az arab-izraeli fegyverkezési versenyt. Emellett azt szerette volna, ha Egyiptom szorosabb kapcsolatot alakít ki a nyugati biztonsági rendszerrel. Nasszer viszont pontosan ezt akarta elkerülni. Fegyvert kívánt venni anélkül, hogy cserébe külpolitikai elköteleződést vállalna.

Ez az ellentét összekapcsolódott a bagdadi paktum ügyével. Törökország és Irak 1955 februárjában írta alá azt a megállapodást, amelyhez később Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán is csatlakozott. Nyugati szemszögből a szövetség logikája könnyen érthető volt. A NATO déli szárnya és a délkelet-ázsiai amerikai szövetségi rendszer között olyan országokból próbáltak védelmi övezetet kialakítani, amelyek akadályt képezhetnek egy esetleges szovjet közel-keleti terjeszkedéssel szemben.

Kairóból nézve azonban a paktum másképpen festett. Nasszer számára nem a Szovjetunió jelentette Egyiptom legközvetlenebb biztonsági problémáját, hanem Izrael és az arab világban fennmaradt brit befolyás. Irak csatlakozása ráadásul azt jelentette, hogy Bagdad brit

támogatással Egyiptom riválisaként léphet fel az arab világ vezetéséért. Nasszer attól is tartott, hogy London Jordániát, Szíriát és más arab államokat szintén a paktum felé tereli, s ezzel politikailag körbezárja Egyiptomot.

Az amerikai dokumentumok jól mutatják, mennyire nehéz volt összeegyeztetni a két szemléletet. Washingtonban többen felismerték, hogy Nasszer számára az arab egység és a gyarmati örökség felszámolása fontosabb kérdés, mint a Szovjetunióval szembeni katonai blokk kiépítése. Az amerikai diplomata ezért olykor kifejezetten óvtak attól, hogy újabb arab országokat egyenként próbáljanak a bagdadi paktumba bevonni. Ugyanakkor az Egyesült Államok nem akarta elidegeníteni Törökországot, Irakot vagy Nagy-Britanniát sem.

Nasszer a paktum elleni kampányt regionális vezető szerepének megerősítésére használta. Az Arabok Hangja rádióadó műsoraiban a megállapodást brit eszközként támadták, amely az arab országokat ismét külső hatalmak érdekeihez köti. Az üzenet különösen azokban a társadalmakban talált visszhangra, amelyekben még eleven volt a gyarmati vagy félgyarmati múlt emléke.

Egyiptom és Irak rivalizálása ezért már nem egyszerű külpolitikai nézetkülönbség volt. Két eltérő elképzelés ütközött arról, milyen legyen az arab világ helye a hidegháborúban. Bagdad szerint a Szovjetunió jelentette a fő stratégiai fenyegetést, és ezzel szemben ésszerű volt együttműködni a Nyugattal. Nasszer szerint éppen a nagyhatalmi katonai szövetségek újratermelése akadályozta az arab országok valódi függetlenségét.

A gázai támadás ebben a feszült helyzetben adott sürgősséget az egyiptomi fegyverkezésnek. Nasszer először továbbra is nyugati forrásokat próbált keresni, de nem kapott olyan ajánlatot, amely egyszerre biztosított volna jelentős mennyiségű modern fegyvert és politikailag elfogadható feltételeket. Ekkor nyílt meg az út a keleti blokk felé.

1955 szeptemberére megszületett az a megállapodás, amelyet hivatalosan Egyiptom és Csehszlovákia között kötöttek. A politikai valóságban minden érintett tudta, hogy ilyen volumenű fegyverszállítás Moszkva jóváhagyása nélkül nem történhetett volna meg. A csehszlovák közvetítés lehetővé tette, hogy a Szovjetunió látványosan belépjen a közel-keleti fegyverpiacra anélkül, hogy Egyiptom formálisan katonai szövetséget kötött volna vele.

Nasszer szeptember 26-án személyesen erősítette meg az amerikai nagykövetnek, hogy megállapodott a fegyvervásárlásról. Az amerikai jelentés szerint sugárhajtású vadászgépeket, közepes bombázókat, harckocsikat, tüzérségi eszközöket, torpedónaszádokat és más nehézfegyvereket ígértek Egyiptomnak. A pontos mennyiségek ekkor még Washington számára sem voltak világosak. A későbbi amerikai iratok arra figyelmeztettek, hogy a hírszerzési becslések gyakran túlzóak lehettek. Nasszer 1956 nyarán például azt állította, hogy Egyiptom valójában mintegy nyolcvan MiG vadászgépet szerzett, nem kétszázat, ahogyan egyes nyugati hírek állították.

A pontos darabszámoknál fontosabb volt az üzlet politikai üzenete. Egy arab állam először jutott nagy mennyiségű modern szovjet típusú fegyverhez úgy, hogy közben nem vált a keleti tömb tagjává. Egyiptom ráadásul részben árucserével fizethetett: gyapotot, rizst és más termékeket szállíthatott a keleti blokkba. Nasszer amerikai diplomatáknak azt hangsúlyozta, hogy a szerződés kereskedelmi természetű, nincsenek hozzá politikai feltételek, és nem engedi, hogy Egyiptom különleges kötelezettségbe kerüljön a Szovjetunióval szemben.

Moszkva szempontjából a megállapodás rendkívül olcsó geopolitikai áttörést jelentett. A Szovjetuniónak nem kellett katonai szövetséget kötnie Egyiptommal, támaszpontot sem kellett kérnie. Elég volt olyan fegyvereket kínálnia, amelyeket a Nyugat nem akart feltétel nélkül átadni. A szovjet vezetés ezzel egyszerre gyengíthette a nyugati pozíciókat, növelhette tekintélyét a gyarmati múlttal szembeforduló országok körében és jelezhette, hogy a Közel-Kelet többé nem kizárólag brit-amerikai érdekszféra.

Izraelben az üzletet egzisztenciális fenyegetésként értelmezték. A MiG-15 vadászgépek, Il-28 bombázók, T-34 harckocsik és más modern eszközök megjelenése jelentősen növelhette az egyiptomi hadsereg képességeit. Jeruzsálemben attól tartottak, hogy ha az új fegyvereket az egyiptomiak rendszerbe állítják és használatukat elsajátítják, megváltozhat a katonai egyensúly.

Ez a félelem Franciaország számára is fontos lett. Párizs kapcsolatai ekkorra különösen megromlottak Nasszerrel az algériai háború miatt. Az egyiptomi kormány politikai és más módokon támogatta az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontot, amely 1954 novemberében fegyveres felkelést indított a francia

uralom ellen. Francia szemszögből Nasszer ezért már nem csupán egy nehéz tárgyalópartner vagy arab nacionalista vezető volt, hanem olyan politikus, aki közvetlenül veszélyeztette a francia birodalmi rendszert.

A csehszlovák fegyverüzlet ennek következtében közelebb hozta Franciaországot Izraelhez. Párizs később lett modern fegyvereket szállítani az izraeli hadseregnek, Izrael pedig egyre inkább Franciaországban találta meg azt a partnerét, amely hajlandó volt katonai eszközökkel is ellensúlyozni Egyiptom erősödését. Az 1956-os titkos együttműködés egyik fontos előzménye éppen ez volt.

Washington reakciója visszafogottabb, de hosszú távon ugyancsak súlyos következményekkel járt. Eisenhower és Dulles nem akarta elveszíteni Egyiptomot, ugyanakkor elfogadhatatlannak tartotta, hogy Nasszer a két nagyhatalmi tömb közötti versenyt használja fel saját mozgásterének növelésére. Egyre erősebben jelent meg az amerikai dokumentumokban az a gondolat, hogy az egyiptomi vezetőt valamilyen módon korlátozni kell.

Nasszer ugyanakkor következetesen tagadta, hogy kommunistává vagy szovjet szövetségessé vált volna. Egyiptomban továbbra is korlátozták a kommunista

szervezetek működését, a rendszer ideológiája pedig az arab nacionalizmusra és az egyiptomi állam érdekeire épült, nem a marxizmus-leninizmusra. Nasszer a Szovjetunióhoz ugyanúgy eszközként viszonyult, ahogyan az Egyesült Államokhoz: támogatást akart szerezni anélkül, hogy elveszítené döntési szabadságát.

Ennek a politikának az igazi próbája azonban nem a fegyverüzlet, hanem az asszuáni nagy gát lett. A Nílus szabályozása évtizedek óta Egyiptom gazdaságpolitikájának központi kérdése volt. Az ország mezőgazdasága szinte teljes mértékben a folyótól függött, miközben a lakosság gyorsan növekedett, és a megművelhető földterület csak korlátozottan volt bővíthető. A régi asszuáni gát már nem kínált elegendő lehetőséget a vízgazdálkodás további fejlesztésére. Az új nagy gát terve ennél sokkal ambiciózusabb volt: a Nílus áradásainak szabályozása mellett hatalmas víztározót, új öntözött területeket és jelentős villamosenergia-termelést ígért.

Az amerikai-brit-világbanki tervek szerint az új gát Asszuántól néhány kilométerrel délre épült volna. A projekt első lépcsőjében több százezer hektár öntözési rendszerét korszerűsíthették, hosszabb távon pedig jelentős új területeket lehetett volna bevonni a

mezőgazdaságba. A beruházás ugyanakkor rendkívül drága volt, és nemcsak külföldi valutát, hanem óriási egyiptomi belső erőforrásokat is igényelt.

Nasszer számára a gát gazdasági beruházásnál jóval többet jelentett. A forradalmi rendszer modernizációs képességének bizonyítéka lehetett. Az ország villamosítása, az iparosítás és a mezőgazdaság fejlesztése olyan programot alkotott, amelyre a rendszer társadalmi legitimációjának jelentős részét építette. Ha a brit csapatok kivonása a politikai függetlenséget jelképezte, az asszuáni nagy gát a gazdasági függetlenség ígéretét testesítette meg.

Az Egyesült Államok kezdetben hajlandónak mutatkozott részt venni a finanszírozásban. Washingtonban úgy gondolták, hogy egy ilyen látványos fejlesztési program támogatásával Egyiptomot távol lehet tartani a Szovjetuniótól. A Világbank szintén részt vett az előkészítésben, Nagy-Britannia pedig csatlakozott a finanszírozási tervhez.

1955 decemberére konkrét ajánlat állt össze. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia együtt 70 millió dollár támogatást ajánlott az első építési szakasz devizaköltségeihez. A Világbank a későbbi szakaszhoz

200-250 millió dolláros kölcsön lehetőségét mérlegelte. A további nyugati finanszírozás azonban több feltételtől függött. Egyiptomnak rendeznie kellett volna a Nílus vizének megosztását Szudánnal, biztosítania kellett a projekt belső finanszírozását és olyan gazdaságpolitikát kellett folytatnia, amely mellett a hatalmas beruházás végrehajtható marad.

A feltételek pénzügyi szempontból indokolhatók voltak. Egy több mint egymilliárd dolláros beruházás egy olyan országban, amelynek devizabevétele nagymértékben a gyapotexporttól függött, óriási kockázatot jelentett. A Világbank természetesen biztosítékokat akart arra, hogy a projekt nem borítja fel Egyiptom pénzügyi egyensúlyát.

Nasszer azonban politikai veszélyt látott ugyanezekben a feltételekben. Attól tartott, hogy az Egyesült Államok és a Világbank a finanszírozást eszközként használhatja Egyiptom belső gazdaságpolitikájának ellenőrzésére. A gát több évtizedes beruházás volt, ezért a finanszírozási függőség azt jelenthette volna, hogy az ország hosszú időre kiszolgáltatott marad a nyugati támogatóknak.

A probléma tehát ugyanaz volt, mint a fegyvervásárlásnál. Nasszer amerikai pénzt és technológiát szeretett volna, de nem akarta elfogadni azt a politikai függőséget, amelyet szerinte ezekkel együtt kínáltak. Washington pedig nem kívánt korlátlan forrásokat biztosítani egy olyan vezetőnek, aki közben fegyvereket vásárolt a keleti bloktól, támadta a bagdadi paktumot és egyre határozottabban lépett fel az arab világ vezetőjeként.

1956 elején még nem látszott elkerülhetetlennek a szakítás. Eisenhower kormánya továbbra is tárgyalta a finanszírozásról. Januárban Dulles a Fehér Házban nyíltan úgy tekintett a gát támogatására, mint Washington egyik tárgyalási eszközére. Az Egyesült Államok a bagdadi paktum, a gyapotkereskedelem és az asszuáni finanszírozás kérdését egy nagyobb politikai alku részeként mérlegelte. Az amerikai dokumentumokból ugyanakkor az is kitűnik, hogy Nasszer pontosan ettől tartott: attól, hogy a gát támogatásával politikájának megváltoztatására akarják rákényszeríteni.

A bizalmatlanság tavasszal tovább nőtt. Egyiptom 1956 májusában diplomáciai kapcsolatot létesített a Kínai Népköztársasággal, miközben Washington

továbbra is Tajvant ismerte el Kína törvényes képviselőjének. Az amerikai kormány ezt újabb jelzésként értelmezte arra, hogy Nasszer külpolitikája egyre kevésbé igazodik a nyugati érdekekhez.

A Közel-Keleten eközben az arab-izraeli feszültség sem enyhült. Mindkét oldal fegyverkezett, a határ menti összecsapások folytatódtak, és a nyugati kormányok attól tartottak, hogy a csehszlovák üzletből származó fegyverek rendszerbe állítása után új háború törhet ki. Washington egyre nehezebben tudta eldönteni, hogy Nasszer támogatásával stabilizálná-e a térséget, vagy éppen olyan regionális hatalmat erősítene, amely saját érdekeivel ellentétes politikát folytat.

A döntéshozatalon belül gazdasági kételyek is erősödtek. George Humphrey amerikai pénzügyminiszter különösen ellenezte, hogy az Egyesült Államok hosszú időre hatalmas pénzügyi kötelezettséget vállaljon. Egy júniusi nemzetbiztonsági tanácsi ülésen egyértelművé tette, hogy örülne minden lehetőségnek, amely lehetővé teszi Washington számára a projektből való kiszállást. Az amerikai vezetésben tehát már jóval a végső döntés előtt megjelent az a vélemény, hogy Asszuán több politikai és pénzügyi kockázatot hordoz, mint amennyi hasznot ígér.

A Szovjetunió mindeközben érzékelte a lehetőséget. Dmitrij Sepilov szovjet külügyminiszter 1956 júniusában Egyiptomba látogatott, és a gát finanszírozásának kérdése is szóba került. Az egyiptomi vezetés ettől kezdve már nem kizárólag a nyugati ajánlattal számolhatott. Moszkva hajlandó volt jelezni, hogy ha Washington visszalép, a keleti blokk kész lehet segítséget nyújtani.

Érdekes módon Nasszer nem sietett azonnal elfogadni a szovjet ajánlatot. Az amerikai iratok szerint kifejezetten tartott attól, hogy túlságosan közel kerül Moszkvához. Ahmed Husszein egyiptomi nagykövet 1956. július 19-én Washingtonban arról tájékoztatta Dulles környezetét, hogy a szovjet ajánlat rendkívül kedvező, de Nasszer aggódik a növekvő szovjet befolyás miatt. Husszein azt állította, hogy az egyiptomi vezető továbbra is szívesebben valósítaná meg a gátat nyugati segítséggel.

A helyzet különös diplomáciai versennyé vált. Július közepére az egyiptomi kormány jelezte, hogy hajlandó elfogadni az eredeti amerikai-brit-világbanki feltételeket. Washingtonban azonban addigra megváltozott a politikai hangulat. Dulles és munkatársai úgy érezték, hogy az Egyesült Államok már nem vállalhatja ugyanazt az ajánlatot, amelyet hét hónappal

korábban tett.

Az indokok között pénzügyi és politikai szempontok egyaránt szerepeltek. Egyiptom jelentős mennyiségű gyapotot kötött le a keleti fegyvervásárlások finanszírozására, a Nílus vizének Szudánnal való megosztásáról nem született végleges megállapodás, és Washington kétségbe vonta, hogy az ország egyszerre képes finanszírozni a nagyarányú fegyverkezést és a gátépítést. Emellett az amerikai kongresszusban is erős ellenállás mutatkozott az Egyiptomnak nyújtandó nagy támogatással szemben.

Július 19-én délután Ahmed Husszein megjelent John Foster Dulles hivatalában. Az egyiptomi nagykövet éppen azért tért vissza Kairóból, hogy jelezze: kormánya kész elfogadni a nyugati finanszírozási ajánlatot. Dulles azonban azt közölte vele, hogy az Egyesült Államok visszavonja azt.

A külügyminiszter arra hivatkozott, hogy a beruházás teljes költsége óriási, Egyiptom gazdasági helyzete pedig az elmúlt hónapokban megváltozott. Washington már nem látta biztosítottnak, hogy az ország rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyek a projekt végrehajtásához szükségesek. A megbeszélés amerikai

jegyzőkönyve szerint Husszein visszafogottan és méltósággal fogadta a döntést. Dulles később telefonon külön is megjegyezte, hogy az egyiptomi nagykövet meglepően fegyelmezetten viselkedett.

Másnap Nagy-Britannia is bejelentette saját ajánlatának visszavonását. London hivatalosan főként gazdasági okokra hivatkozott, és hangsúlyozta, hogy döntését Washingtonnal egyeztetve hozta meg. A Világbank részvétele ezzel gyakorlatilag szintén elvesztette alapját.

A döntésnek természetesen volt pénzügyi logikája. Nem helyes tehát úgy értelmezni, mintha Dulles kizárólag azért vonta volna vissza az ajánlatot, hogy megalázza Nasszert. Az Egyesült Államok valóban kételkedett a projekt finanszírozhatóságában, a kongresszusi támogatás bizonytalan volt, és az egyiptomi gazdaság teherbíró képességével kapcsolatban is komoly kérdések merültek fel.

A diplomáciai környezet miatt azonban a döntést nem lehetett pusztán gazdasági intézkedésként értelmezni. Nasszer már hónapok óta azt tapasztalta, hogy Washington politikai eszközként kezeli az asszuáni támogatást. Az Egyesült Államok elégedetlen volt a

csehszlovák fegyverüzlettel, a bagdadi paktum elleni egyiptomi kampánnyal és a pekingi kommunista kormány elismerésével. A segítség visszavonása ezért Kairóból nézve úgy tűnhetett, mintha Washington büntetné Egyiptomot önálló külpolitikájáért.

Az amerikai külügyi apparátus tisztában volt azzal, hogy Nasszer valamilyen látványos választ kereshet. A döntés előkészítésekor készült elemzések arra figyelmeztettek, hogy az egyiptomi vezető a nyugati „megszegett ígéretekről” indíthat propagandakampányt, közelebb kerülhet a Szovjetunióhoz, és más forrásokat kereshet a gát finanszírozására. Arra azonban Washingtonban sem számítottak biztosan, milyen gyorsan és milyen eszközzel válaszol.

Nasszer előtt alapvetően három lehetőség állt. Elfogadhatta a szovjet ajánlatot, elhalaszthatta a gát megépítését, vagy megpróbálhatott saját forrást teremteni hozzá. A harmadik megoldás politikailag messze a legerősebbnek ígérkezett.

Egyiptom területén működött ugyanis egy vállalat, amely évente jelentős bevételt termelt, és amelynek koncessziója még több mint egy évtizedig érvényben maradt. A Szuezi-csatorna Társaság bevételeiből Nasszer

számításai szerint finanszírozható lehetett az asszuáni gát építésének legalább egy része. Ha pedig az állam átvette a társaságot, egyszerre teremthetett pénzügyi forrást és hajthatott végre olyan nacionalista gesztust, amelynek hatása messze túlnyúlt a gazdaságon.

A döntés történelmi szimbolikája szinte tökéletes volt. A csatornát a 19. században egyiptomi földön, jelentős egyiptomi áldozatok árán építették. A társaság működéséből hosszú időn keresztül elsősorban európai részvényesek részesültek. A brit hadsereg évtizedeken keresztül részben a csatorna védelmére hivatkozva maradt Egyiptomban. Nasszer most azt mondhatta: ha a Nyugat nem hajlandó finanszírozni Egyiptom modernizációját, akkor Egyiptom saját erőforrásait fogja felhasználni.

A terv végrehajtása ugyanakkor óriási kockázatot hordozott. Nagy-Britannia és Franciaország számára a csatornatársaság államosítása súlyos gazdasági és politikai kihívást jelentett. Londonban könnyen úgy értelmezhatték, hogy Nasszer nem áll meg a brit csapatok kivonásánál, hanem az egész közel-keleti brit pozíciót akarja felszámolni. Párizs pedig már eleve az algériai felkelés egyik fő támogatóját látta benne.

Az Egyesült Államok szintén nehéz helyzetbe kerülhetett. Washington nem ellenezhette elvi alapon minden államosítást, hiszen egy szuverén állam bizonyos feltételek mellett jogosult volt külföldi tulajdont kisajátítani megfelelő kártalanítással. Ugyanakkor a Szezi-csatorna nem közönséges vállalat volt. A világkereskedelem egyik legfontosabb útvonala haladt rajta keresztül, Nyugat-Európa energiaellátásának jelentős része pedig a Közel-Keletről érkező olajhoz kapcsolódott.

1956. július utolsó napjaiban ezért olyan helyzet alakult ki, amelyben egy fejlesztési hitelről folytatott vita már közvetlenül a nagyhatalmi politika középpontjába vezetett. Az Egyesült Államok úgy vélte, gazdasági és diplomáciai nyomással korlátozhatja Nasszer mozgásterét. A brit kormány remélte, hogy Egyiptom végül kénytelen lesz belátni függőségét. A szovjet vezetés pedig arra várt, milyen lehetőséget teremthet számára a nyugati-egyiptomi szakítás.

Nasszer más következtetésre jutott. Az előző években megtapasztalta, hogy a brit katonai kivonulást tárgyalással el lehet érni, fegyvert a keleti bloktól is lehet vásárolni, Bandungban pedig olyan országokkal lehet együttműködni, amelyek nem fogadják el a

hidegháborús blokkok kizárólagosságát. Az asszuáni döntést ezért nem elszigetelt sértésként értelmezte, hanem saját külpolitikája próbájaként.

Egy héttel Dulles döntése után, 1956. július 26-án Nasszer Alexandriában hatalmas tömeg előtt lépett mikrofonhoz. Hosszú beszédében felidézte Egyiptom gyarmati múltját, a külföldi gazdasági befolyást, az asszuáni gát ügyét és a Nyugattal folytatott tárgyalásokat. A hallgatóság számára a beszéd sokáig újabb nacionalista szónoklatnak tűnhetett.

Aztán Nasszer kimondott egy nevet: Ferdinand de Lesseps. A név a beavatott egyiptomi tisztviselők számára előre megbeszélt jelzés volt. Azok az egységek és tisztviselők, amelyek feladata a Szuezi-csatorna Társaság létesítményeinek átvétele volt, megkezdték az akciót. Mire a világ vezetői pontosan megértették, mi történt, az egyiptomi állam már ellenőrzése alá vonta a társaságot.

A fegyverekkel kezdődött konfliktus ezzel átlépett egy új határt. Ettől a pillanattól kezdve már nem az volt a kérdés, ki finanszírozza az asszuáni gátat, vagy melyik nagyhatalomtól vásárolhat Egyiptom repülőgépeket. Az lett a kérdés, elfogadja-e Nagy-Britannia és

Franciaország, hogy Egyiptom saját kezébe vegye azt az intézményt, amelyet csaknem egy évszázada az európai jelenlét egyik legfontosabb közel-keleti pillérének tekintettek.

HÁTTÉRGYÁR

6. 1956. július 26. – Nasszer kimond egy nevet

1956. július 26-án este Alexandria már órákkal Gamál Abdel-Nasszer beszéde előtt ünnepi hangulatban volt. Négy év telt el azóta, hogy Farúk király ugyanazon a napon elhagyta Egyiptomot, és a Szabad Tisztek hatalomátvétele véget vetett a monarchiának. Az évforduló ezért önmagában is alkalmat kínált arra, hogy az elnök számot adjon a forradalom eredményeiről. A közönség nacionalista beszédre, a brit uralom bírálataira és az asszuáni gátról szóló újabb ígéretre számíthatott. Arról, hogy az este végére a Közel-Kelet politikai térképe is megváltozik, csak szűk kör tudott.

Nasszernek minden oka megvolt arra, hogy a július 19-i washingtoni döntést politikai vereségként élje meg. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hét hónapon át lebegtette az asszuáni nagy gát finanszírozását, majd éppen akkor vonta vissza ajánlatát, amikor Kairó közölte, hogy kész elfogadni az eredeti feltételeket. Washington gazdasági érvekre hivatkozott, de Nasszer számára az üzenet ennél szélesebb volt. Egyiptomot azért próbálták megbüntetni, mert nem volt hajlandó belépni a nyugati szövetségi rendszerbe, fegyvereket vásárolt Csehszlovákiától, elismerte a Kínai Népköztársaságot, és

saját külpolitikát folytatott.

Az egyiptomi vezetésnek gyorsan kellett döntenie arról, miként válaszoljon. A csatornatársaság államosításának gondolata nem július 19. után született meg teljesen előzmények nélkül. Egyiptomi körökben korábban is felmerült, hogy a koncesszió 1968-as lejárta előtt vagy annak közeledtével növelni kellene az állam ellenőrzését a társaság fölött. A washingtoni döntés azonban radikálisan felgyorsította a folyamatot. Nasszer számára hirtelen összekapcsolódott a szuverenitás, az asszuáni gát finanszírozása és a csatorna ügye.

A döntés előkészítését rendkívüli titoktartás övezte. Nasszer tudta, hogy ha a terv idő előtt kiszivárog, a társaság külföldi vezetői pénzügyi eszközöket vonhatnak ki, dokumentumokat semmisíthetnek meg, vagy külföldi kormányok diplomáciai és katonai ellenlépéseket készíthetnek elő. Az államosítást ezért nem hosszú parlamenti vagy kormányzati vita előzte meg, hanem szűk körben kidolgozott művelet.

A végrehajtás irányításában központi szerepet kapott Mahmúd Júnisz mérnök, Nasszer egyik régi tisztvárosa. Júnisz és emberei részletes listákat készítettek a csatornatársaság legfontosabb épületeiről,

kommunikációs központjairól, banki kapcsolatairól és irattáraitól. A terv lényege az volt, hogy az államosítás bejelentésének pillanatában az egyiptomi állam már fizikailag is megkezdje a vállalat átvételét. Nem engedhették meg, hogy a politikai deklaráció és a tényleges ellenőrzés megszerzése között órák vagy napok teljenek el.

A művelethez olyan jelzés kellett, amelyet a rádióbeszéd hallgatása közben csak a beavatottak értenek meg. Erre választották Ferdinand de Lesseps nevét. A francia diplomata és vállalkozó neve természetesen illeszkedett a csatorna történetéről szóló beszédbe, ezért nem kelthetett gyanút. Amikor Nasszer kimondta, az akcióban részt vevő egységek tudták, hogy megkezdhetik a társaság épületeinek átvételét.

Az alexandriai beszéd mintegy két és fél órán át tartott. Az Egyesült Államok kairói nagykövetségének még aznap éjjel Washingtonba küldött jelentése szerint Nasszer előadásmódja változó volt: időnként indulatosan beszélt, máskor gúnyosan és ironikusan idézte fel a Nyugattal folytatott tárgyalásokat. A tömeg újra és újra ünnepelte. Az elnök a brit uralom történetéből kiindulva hosszasan beszélt Egyiptom gazdasági és politikai függetlenségéről, majd rátért az asszuáni gát ügyére.

A beszéd egyik visszatérő gondolata az volt, hogy Egyiptom többé nem fogadja el, hogy külföldi hatalmak döntsék el, milyen fejlesztéseket valósíthat meg. Nasszer részletesen ismertette a gát finanszírozásáról folytatott tárgyalásokat, és élesen bírálta Dulles döntését. A hallgatóság számára világossá tette, hogy Egyiptom nem mond le a beruházásról. Ha Washington és London nem ad pénzt, az országnak más módon kell előteremtenie azt.

Ekkor került elő de Lesseps neve. A megállapodás szerint ez volt a jel. Miközben Nasszer tovább beszélt, Júnisz emberei megindultak a Szuezi-csatorna Társaság irodái és létesítményei felé Port-Szaídban, Iszmáilijában, Szuezbén és más helyszíneken. A központi épületeket ellenőrzés alá vonták, a telefon- és kommunikációs rendszereket biztosították, és a társaság alkalmazottait felszólították, hogy maradjanak munkahelyükön.

A művelet fegyelmezettsége fontos része volt a politikai tervnek. Egyiptom nem akarta azt a benyomást kelteni, hogy forradalmi tömeg foglalta el a csatornát vagy hogy a működés veszélybe került. Az állam azt kívánta bizonyítani, hogy egy működő vállalat tulajdonosváltása történik, amely után a hajózás zavartalanul folytatódhat.

Nasszer ezután felolvasta az államosítási rendelet lényegét. A Szuezi-csatorna Társaság megszűnt korábbi formájában, vagyonát az egyiptomi állam vette át, működtetésére pedig önálló állami hatóságot hoztak létre. A külföldi részvényeseknek kártalanítást ígértek a részvények előző napi párizsi tőzsdei árfolyama alapján. A társaság alkalmazottainak a helyükön kellett maradniuk, a vállalat pénzügyi eszközeit pedig befagyasztották az átadás végrehajtásáig. Az amerikai nagykövetség még július 26-án éjjel részletesen továbbította Washingtonnak ezeket a rendelkezéseket.

Ez a mozzanat később különösen fontossá vált. Az államosítás önmagában nem volt automatikusan nemzetközi jogba ütköző cselekedet. Egy szuverén állam megfelelő kártalanítás mellett államosíthatott területén működő vállalatot. A brit kormány első, július 26-ról 27-re virradó ülésén maga is elismerte, hogy bár a koncesszió megsértésének kérdése felmerülhet, nem volt egyértelmű, hogy az államosítás önmagában sérti-e az 1888-as konstantinápolyi egyezményt.

London számára azonban nem elsősorban jogi problémáról volt szó. Anthony Eden azon az estén iraki vendégekkel vacsorázott. Amikor megérkezett az alexandriai beszéd híre, sürgős megbeszélést hívott

össze. A brit kabinet tagjai mellett megjelentek a vezérkari főnökök, majd a francia nagykövet és az amerikai ügyvivő is. A Washingtonnak küldött brit nagykövetségi jelentés szerint Eden különösen erősen fogalmazott: Nasszernek nem szabad megengedni, hogy következmények nélkül hajtsa végre az államosítást. Az ülésen már néhány órával a bejelentés után felmerült, hogy végső esetben katonai erővel kellene visszaszerezni a csatorna ellenőrzését.

Eden reakcióját nem lehet pusztán a csatornatársaság részvényeinek elvesztésével magyarázni. Nagy-Britannia valóban jelentős tulajdonos volt, de a brit állam pénzügyi vesztesége kezelhető lett volna, különösen akkor, ha Egyiptom kifizeti a kártalanítást. Sokkal fontosabbnak bizonyult a hatalmi presztízs. Eden úgy látta, hogy ha Nasszer sikeresen államosíthatja a csatornát, az egész Közel-Keleten azt az üzenetet küldi: a brit érdekek következmények nélkül támadhatók.

Az ötvenes évek közepén London még mindig jelentős pozíciókkal rendelkezett a térségben. Brit kapcsolatok kötötték Irakhoz, Jordániához és az Öböl menti monarchiákhoz, a brit olajtársaságok hatalmas érdekeltségekkel bírtak, és a kormány igyekezett fenntartani azt a stratégiai hálózatot, amely a birodalom

visszaszorulása ellenére megőrizhette Nagy-Britannia nagyhatalmi szerepét. Nasszer azonban sorra támadta ennek a rendszernek a politikai alapjait.

A brit vezetők attól tartottak, hogy az egyiptomi elnök sikere fertőző példává válhat. Ha a Szuezi-csatorna államosítása eredményes marad, vajon mi akadályozza meg más arab kormányokat abban, hogy olajvállalatokat, vezetékeket vagy más nyugati érdekeltségeket vegyenek állami ellenőrzés alá? Az amerikai hírszerzés néhány héttel később ugyanezt a félelmet azonosította a brit és francia magatartás egyik fő mozgatórugójaként. A nyugati kormányok számára az államosítás politikai és lélektani hatása jóval súlyosabbnak tűnt, mint a közvetlen gazdasági veszteség.

Párizsban még élesebb volt a reakció. Christian Pineau külügyminiszter július 27-én magához kérte az amerikai nagykövetet, és a Rajna-vidék hitleri remilitarizálásához hasonlította Nasszer lépését. A párhuzam történelmileg erősen vitatható volt, de jól mutatta, milyen gondolkodási keretben szemlélte a francia vezetés a válságot. Pineau szerint ha Nasszert nem állítják meg, rövid időn belül más nyugati érdekeltségek is veszélybe kerülhetnek, Európa pedig az arab államok jóindulatától válhat függővé.

Franciaország indulatát az algériai háború tovább erősítette. Párizsban nem önállóan szemlélték a csatorna ügyét. Nasszert annak a rendszernek a központjaként látták, amely politikai és katonai támogatást nyújtott az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontnak. A francia vezetés egy része ezért már az államosítás első napjaiban arra a következtetésre jutott, hogy a válság végleges megoldása aligha képzelhető el Nasszer hatalmon maradásával.

Washington másképpen reagált. Eisenhower és környezete sem fogadta örömmel az egyiptomi döntést. A Fehér Házban komoly aggodalmat keltett a csatorna jövője, a világkereskedelem biztonsága és az, milyen hatást gyakorol az államosítás az arab világra. Az amerikai vezetés azonban már az első órákban óvatosabb volt Londonnál és Párizsnál. Nem látta bizonyítottnak, hogy Egyiptom meg akarja akadályozni a nemzetközi hajóforgalmat, és nem tartotta elfogadhatónak, hogy azonnal katonai akcióval válaszoljanak.

Az Egyesült Államok helyzetét saját közel-keleti érdekei is meghatározták. Eisenhower nem akarta Nasszert győztesként látni, de még kevésbé kívánt olyan háborút, amelyben európai gyarmati hatalmak támadják meg az arab világ legnépesebb országát. Egy ilyen akció

könnyen a Szovjetunió oldalára terelhetette volna az arab közvéleményt, megrendíthette volna a Nyugat pozícióit Szaúd-Arábiában és más államokban, és a gyarmatosítás elleni küzdelemben Moszkvának biztosíthatott volna propagandafölényt.

A washingtoni különbségtétel már ekkor kialakult. Az Egyesült Államok elítélhette Nasszer egyoldalú eljárását, követelhetette a hajózás nemzetközi garanciáit, és támogathatta a diplomáciai nyomást, de az államosítást nem tekintette önmagában olyan tettnek, amely automatikusan feljogosítja Nagy-Britanniát és Franciaországot katonai beavatkozásra.

Ez az eltérés lett a szuezi válság egyik meghatározó tényezője. A három nyugati hatalom látszólag ugyanazzal a problémával állt szemben, valójában egészen eltérő kérdésre kereste a választ. London azt kérdezte, miként lehet megakadályozni a brit közel-keleti pozíciók további erózióját. Párizs azt, miként lehet megtörni Nasszer rendszerét, amelyet az algériai felkelés támogatójának tartott. Washington pedig azt, miként lehet biztosítani a csatorna működését úgy, hogy közben ne robbanjon ki újabb háború és ne növekedjen a szovjet befolyás.

Az államosítás első napjaiban mindhárom kormány ugyanarról beszélt, de már nem ugyanazt értette alatta. Kairóban eközben arra vártak, sikerül-e működésben tartani a csatornát. Nasszer politikai sikere gyorsan semmivé válhatott volna, ha a hajóforgalom leáll, a révkalauzok tömegesen távoznak vagy az egyiptomi igazgatás képtelennek bizonyul a bonyolult rendszer működtetésére. A csatornatársaság európai vezetése ezért fontos aduval rendelkezett: abban bízhatott, hogy az egyiptomiak nem rendelkeznek elegendő szakemberrel.

Az első napok azonban nem hoztak összeomlást. Az egyiptomi hatóságok igyekeztek fenntartani a korábbi munkarendet, és hangsúlyozták, hogy a hajózás szabadsága változatlan marad. Nasszer számára létfontosságú volt, hogy az államosítás ne váljon a nemzetközi kereskedelem akadályává. Ha a hajók továbbra is áthaladtak, Londonnak és Párizsnak sokkal nehezebb volt azt állítania, hogy azonnali katonai beavatkozásra van szükség.

Egyiptomban az államosítás óriási politikai sikert hozott. A rádió útján az alexandriai beszéd az egész arab világban hallható volt. Nasszer egyszerre tudott választ adni az amerikai finanszírozás visszavonására és olyan

lépést tenni, amelynek szimbolikus jelentősége messze meghaladta az asszuáni gát ügyét. A csatorna neve évtizedek óta összekapcsolódott az európai befolyással. Most egy arab vezető azt állította, hogy ezt az örökséget saját döntésével felszámolja.

Az Egyesült Államok hírszerzése néhány héttel később úgy értékelte, hogy Nasszer az államosítással látványosan visszaszerezte azt a politikai kezdeményezést, amelyet az asszuáni támogatás megvonásakor elveszített. Különösen fontos volt, hogy a válaszhoz nem kellett elfogadnia azonnali szovjet segítséget. Saját erőből ütött vissza, és ez jelentősen növelte tekintélyét Egyiptomban és más arab országokban.

A lépést Magyarországon is szoros figyelemmel kísérték. Budapest és Kairó kapcsolatai 1956-ra érzékelhetően fejlődtek. A magyar külpolitika – a szovjet blokk általános közel-keleti nyitásának részeként – igyekezett bővíteni kapcsolatait azokkal az ázsiai és afrikai országokkal, amelyek nem tartoztak nyugati katonai szövetségekhez. Egyiptom ebben kiemelt partnernek számított. A fennmaradt magyar és egyiptomi diplomáciai iratokból jól látható, hogy Budapest a nasszeri külpolitikát elsősorban gyarmatosításellenes és

a nyugati katonai tömbökkel szemben álló irányzatként értelmezte.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy Magyarország önálló közel-keleti politikát folytatott volna Moszkvától függetlenül. 1956 nyarán a magyar külpolitika alapvető kereteit továbbra is a szovjet blokkhoz tartozás határozta meg. Egyiptom azonban éppen azért volt érdekes partner, mert formálisan egyik tömbhöz sem csatlakozott, miközben egyre élesebben szembekerült Nagy-Britanniával és Franciaországgal.

A magyar diplomácia számára a csatorna államosítása így beleillett az antikolonialista értelmezésbe. Nasszer lépése azt látszott bizonyítani, hogy a gyarmati rendszerből felszabaduló országok képesek visszaszerezni gazdasági erőforrásaikat és stratégiai létesítményeiket a korábbi európai hatalmaktól. Ez a megközelítés természetesen közel állt a szovjet propaganda érveléséhez is.

A történet későbbi iróniája innen nézve különösen éles. 1956 júliusában a magyar állam még a szovjet blokk tagjaként támogatta Egyiptom szuverenitási törekvéseit a nyugati hatalmakkal szemben. Három hónappal később Budapesten tömegek követeltek éppen olyan nemzeti

szuverenitást, amelynek korlátairól addig a hivatalos magyar diplomácia főként a gyarmati világ kapcsán beszélt. Október végén pedig Egyiptom és Magyarország egyszerre került a nagyhatalmi beavatkozás és a szuverenitás kérdésének középpontjába.

Júliusban azonban ebből még semmi sem látszott. Az államosítás után London és Párizs gyorsan gazdasági ellenlépésekhez folyamodott. Nagy-Britannia befagyasztotta az ellenőrzése alatt álló egyiptomi állami és magánvagyon, amelyhez jelentős sterlingkövetelések tartoztak, és leállította az Egyiptomba irányuló fegyverszállításokat. Franciaország együttműködött abban, hogy a csatornatársaság franciaországi pénzeszközei ne kerüljenek az új egyiptomi hatóság kezébe.

Ezek az intézkedések azonban önmagukban nem oldották meg a politikai problémát. A csatorna Egyiptom területén feküdt, az egyiptomi állam ellenőrizte mindkét bejáratát, és a hajóforgalom folytatódott. Ahhoz, hogy Nasszer döntését visszafordítsák, Londonnak és Párizsnak vagy olyan nemzetközi megállapodást kellett kiharcolnia, amely lényegében megfosztja Egyiptomot az ellenőrzéstől, vagy erőhöz kellett folyamodnia.

Az első pillanattól kezdve létezett a második lehetőség. Az amerikai diplomácia későbbi összegzése szerint a brit és francia vezetők ösztönös első reakciója a katonai erő alkalmazása volt, noha hadseregük július végén még nem állt készen egy azonnali műveletre. Mindkét kormány úgy érezte, hogy nemzeti presztízsét súlyos támadás érte, és Nasszert meg kell akadályozni abban, hogy politikai győzelmet arasson. A brit és francia érdekek azonban nem voltak teljesen azonosak: London elsősorban a csatorna és közel-keleti pozíciói miatt aggódott, Franciaország számára pedig egyre fontosabbá vált Nasszer rendszerének megbuktatása az algériai háború miatt.

Eisenhower ekkor még abban reménykedett, hogy diplomáciai úton lehet rendezni a válságot. A következő hetekben konferenciák, jegyzékek, nemzetközi tervek és közvetítő missziók sora következett. Kívülről úgy tűnhetett, hogy a kérdés arról szól, milyen nemzetközi rendszer garantálja a hajózás szabadságát a csatornán.

A háttérben azonban már egy másik folyamat is elkezdődött. Nagy-Britannia és Franciaország katonai terveket készített. Eden számára az államosítás nem olyasmi volt, amivel hosszú távon együtt lehetett élni. Pineau és Guy Mollet még kevésbé hitt a kompromisszum

értékében. Izrael pedig, amely néhány hónapja növekvő aggodalommal figyelte az egyiptomi fegyverkezést, hamarosan felismerte, hogy olyan szövetségeseket találhat Európában, amelyeknek saját okuk van Nasszer meggyengítésére.

Július 26-án este mindez még csak lehetőség volt. Nasszer Alexandria szónoki emelvényén politikai diadalt aratott, Egyiptom néhány óra alatt átvette a csatornatársaság ellenőrzését, és a hajók másnap is közlekedtek. A háború azonban már bekerült a számítások közé.

7. Eden és a „második Hitler”

Anthony Eden 1956 nyarán nem olyan politikusként nézett a szuezi válságra, aki először találkozott a nagyhatalmi engedmények és az erő alkalmazásának dilemmájával. Pályájának jelentős része a két világháború közötti európai válságokhoz kötődött. Külügyminiszterként közvetlenül megtapasztalta Mussolini etiópiai háborúját, Hitler terjeszkedését, a Népszövetség gyengeségét és azt a vitát, amely Nagy-Britanniában az agresszív diktatúrákkal kötendő megállapodásokról folyt. 1938 februárjában éppen azért mondott le a külügyminiszteri posztról, mert nem értett egyet Neville Chamberlain Olaszországgal szembeni politikájával. A közvetlen konfliktus Róma és London tárgyalásairól szólt, de Edenben mély nyomot hagyott az a tapasztalat, hogy a diktatórikus rendszereknek tett engedmények további követeléseket ösztönözhetnek.

Ez a történelmi háttér fontos 1956 megértéséhez, de önmagában nem magyarázza a brit politikát. A szuezi válságot később gyakran egyetlen ember pszichológiai történetévé egyszerűsítették: Eden állítólag Nasszerben új Hitlert látott, München emléke megszállottá tette, majd személyes indulatból háborúba vitte országát. A

fennmaradt dokumentumok ennél jóval összetettebb képet mutatnak. Eden valóban rendszeresen alkalmazta a harmincas évek analógiáit, de a brit kabinet, a hadvezetés és a külpolitikai apparátus számos tagja is attól tartott, hogy Nasszer sikere felgyorsítja a brit közel-keleti pozíciók összeomlását. Július végén a katonai fellépés lehetősége nem kizárólag a miniszterelnök gondolata volt.

Az államosítás hírének megérkezése után alig néhány órával összehívott brit tanácskozáson már utasították a vezérkari főnököket, hogy vizsgálják meg, milyen erőkre lenne szükség a Szuezi-csatorna elfoglalásához. A kabinet tagjai közben azt is elismerték, hogy jogilag korántsem magától értetődő az egyiptomi lépést az 1888-as konstantinápolyi egyezmény megsértésének tekinteni. Ez fontos ellentmondás: Londonban még nem állt rendelkezésre világos jogi alap egy katonai akcióhoz, a katonai tervezés mégis azonnal megkezdődött.

Eden július 27-én Eisenhowerhez küldött üzenetében már szélesebb stratégiai érvelést használt. Ha Nasszer megtarthatja a csatornát, írta, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok befolyása az egész Közel-Keleten helyrehozhatatlanul meggyengülhet. Felhívta a figyelmet Nyugat-Európa olajellátására is, amelynek jelentős része

a csatornán keresztül zajlott. Nagy-Britannia tartalékai korlátozottak voltak, ezért a csatorna működésének hosszabb zavara gazdasági következményekkel járhatott. Eden gondolkodásában már ekkor összekapcsolódott az olaj, a brit nagyhatalmi tekintély, a közel-keleti szövetségi rendszer és Nasszer személye.

Az első napok brit parlamenti vitái megmutatták, hogy a harmincas évek emléke nem kizárólag Eden fejében élt. Július 27-én egy munkáspárti képviselő már Hitler „hétvégi technikájához” hasonlította az egyiptomi államosítást, míg a konzervatív padsorokból olyan felszólalások hangzottak el, amelyek szerint erővel kell válaszolni, mielőtt túl késő lenne. Néhány nappal később a Rajna-vidék 1936-os német remilitarizálása is megjelent párhuzamként. A hasonlat vitatható volt, és ezt már akkor többen jelezték, de jól érzékelteti, milyen könnyen helyezték a brit politikusok Nasszer lépését a harmincas évek történelmi keretébe.

Eden számára München különösen erős politikai tanulságot hordozott. A harmincas évek brit vezetőinek szemére később azt vetették, hogy az agresszorokkal való kompromisszum reményében elmulasztották azt a pillanatot, amikor még kisebb kockázattal lehetett volna megállítani őket. Ennek az emléke 1956-ban veszélyes

döntési szabállyá válhatott: ha minden engedmény újabb követelést készít elő, akkor a kompromisszum maga lesz a gyengeség bizonyítéka. A történelmi analógia ebben a formában leszűkíthette a mérlegelhető lehetőségek körét.

Nasszer természetesen sem gazdasági, sem katonai értelemben nem volt Hitlerhez mérhető. Egyiptom nem rendelkezett olyan ipari kapacitással, fegyveres erővel vagy európai terjeszkedési programmal, amely az 1930-as évek Németországához tette volna hasonlónvá. Az államosítás ráadásul egy Egyiptom területén működő vállalatot érintett, és Nasszer kártalanítást ígért a részvényeseknek. A kérdés ezért nem az volt, hogy Egyiptom katonailag meghódíthatja-e a Közel-Keletet, hanem hogy Nasszer politikai sikere milyen hatással lesz az arab világra és a nyugati érdekeltségekre.

Londonban azonban éppen ezt a politikai hatást tartották fenyegetőnek. Nasszer rádióbeszédei Jordániában, Irakban és az Öböl térségében is hallhatók voltak. A bagdadi paktum ellen folytatott kampánya megmutatta, hogy képes nyomást gyakorolni más arab kormányokra. Egyiptom támogatta az algériai felkelést, bírálta a nyugati katonai szövetségeket, és az arab nacionalizmus nyelvén olyan politikai közösséget próbált

kialakítani, amelyben a hagyományosan Nyugat-barát monarchiák egyre kényelmetlenebb helyzetbe kerülhettek.

Nagy-Britannia számára különösen Irak és az Öböl jelentett érzékeny pontot. Irak a bagdadi paktum kulcsfontosságú arab tagja volt, Kuvait pedig egyre jelentősebb olajtermelővé vált. Eden augusztus végén Dullesnek azt mondta: ha Nasszer ellenállhat tizennyolc állam akaratának, és semmi sem történik, ennek előbb-utóbb következménye lesz Kuvaitban és Irakban is. A miniszterelnök tehát a csatorna ügyét egy regionális dominó első elemének látta.

Ez a gondolkodás közel állt a brit birodalmi stratégia hagyományos logikájához. A birodalom erejének jelentős része abból származott, hogy a helyi uralkodók és politikai elitek hittek a brit támogatás értékében. Ha kialakul az a benyomás, hogy London nem képes megvédeni érdekeit, a szövetségesek könnyebben kereshetnek másik támogatót. Nasszer győzelme ezért nem csupán Egyiptomban számított volna vereségnek. A brit vezetés attól tartott, hogy újraértékelésre készíti Jordániát, Irakot és az Öböl menti államokat is.

A gazdasági háttér ugyancsak jelentős volt. Nagy-Britannia 1956-ban már nem rendelkezett azokkal a pénzügyi tartalékokkal, amelyekkel a birodalom fénykorában. Az ország jelentős olajimporttól függött, a font sterling nemzetközi helyzete érzékeny maradt, a háború utáni brit gazdaság pedig egyszerre viselte a jóléti állam, a katonai kiadások és a globális szerepvállalás költségeit. A kormány mégis világhatalmi kötelezettségeket próbált fenntartani a Földközi-tengertől Délkelet-Ázsiáig.

Szuez ebben a rendszerben egyszerre volt gazdasági útvonal és politikai jelkép. A brit hajók nagy számban használták a csatornát, a Közel-Keletről származó olaj jelentős része ezen keresztül jutott Európába, miközben a brit közvélemény egy része továbbra is a nemzet nagyhatalmi státusának természetes elemét látta a térségben betöltött szerepben. Nasszer államosítása ezért olyan pillanatban érte Londont, amikor a tényleges brit erő és a hozzá kapcsolódó politikai önkép között egyre nagyobb rés nyílt.

Edennek ebben a helyzetben kellett eldöntenie, mit jelent a „határozott fellépés”. Július 30-án a parlament előtt még visszafogottan fogalmazott: pénzügyi intézkedéseket jelentett be, nem zárta ki a tárgyalásokat,

és hangsúlyozta a csatorna nemzetközi jelentőségét. A háttérben azonban sokkal gyorsabban haladtak az események. Az amerikai diplomátáknak július 31-én Eden és Harold Macmillan pénzügyminiszter már azt közölte, hogy a brit kormány döntött Nasszer eltávolításáról. A katonai akciót szükségesnek és végső soron elkerülhetetlennek nevezték, miközben azt remélték, hogy az Egyesült Államok támogatja őket.

Ez alig öt nappal történt az államosítás után. A gyorsaság jelzi, hogy London számára a vita nagyon hamar túllépett a csatorna működtetésének kérdésén. Ha a fő cél pusztán a hajózás szabadságának biztosítása lett volna, még hosszú diplomáciai tárgyalási folyamat állt rendelkezésre. A hajók eközben továbbra is közlekedtek. A brit kormány viszont július végére már Nasszer politikai jövőjével foglalkozott.

Dulles augusztus 1-jén személyesen próbálta lassítani ezt a folyamatot. Eden a Downing Streeten azt mondta neki, hogy gyors katonai fellépést tart szükségesnek. Úgy vélte, Nasszer sikere katasztrofális lenne a brit közel-keleti érdekek szempontjából. A britek nem számítottak arra, hogy amerikai katonák is részt vesznek a műveletben, de szerették volna Washington erkölcsi és gazdasági támogatását, valamint azt, hogy az Egyesült

Államok tartsa távol a Szovjetuniót a konfliktustól.

Eisenhower ezzel szemben már a válság első napjaiban figyelmeztette Edent a katonai megoldás veszélyeire. Washington nem vitatta, hogy Nasszer lépése komoly problémát jelent, de nem tekintette az államosítást elegendő indoknak egy invázióhoz. Az amerikai vezetés attól tartott, hogy egy brit-francia támadás lerombolja a Nyugat pozícióit az arab és ázsiai világban, lehetőséget ad a Szovjetuniónak a gyarmatosítás elleni propaganda kisajátítására, és akár szélesebb háborúhoz is vezethet.

Az amerikai és brit álláspont különbsége ezért már augusztus elején világos volt. Washington az eredményből indult ki: biztosítani kellett a csatorna nemzetközi használatát és korlátozni Nasszer politikai nyereségét. London számára viszont egyre inkább maga Nasszer vált a problémává. Dulles augusztus 2-án Eisenhowernek arról számolt be, hogy brit és francia tárgyalópartnerei valószínűleg erőt alkalmaznak, ha az egyiptomi elnök nem mond le a csatorna nemzeti ellenőrzéséről. A külügyminiszter ezért megpróbálta rávenni őket arra, hogy legalább előbb teremtsenek szélesebb nemzetközi támogatást egy diplomáciai rendezési terv mögött.

Ebből született meg az a kettős folyamat, amely az egész nyarat meghatározta. Nyilvánosan konferenciákat szerveztek, nemzetközi terveket dolgoztak ki és Nasszerrel tárgyaltak. A háttérben közben brit és francia katonák egy egyiptomi hadjáratra készültek.

A brit haditerv kezdetben a Musketeer, vagyis Muskétás fedőnevet kapta. A korai elképzelések nagyszabású művelettel számoltak: légi támadások után jelentős szárazföldi erőket kellett volna Egyiptomba juttatni, elfoglalni a csatornaövezetet, majd olyan helyzetet teremteni, amelyben Nasszer rendszere nem maradhat fenn. A hadvezetés azonban gyorsan szembesült a logisztikai nehézségekkel. Az 1956-os Nagy-Britannia katonai ereje továbbra is jelentős volt, de egy Egyiptom elleni expedíciós háborúhoz hajókat, repülőgépeket, partraszálló eszközöket és több tízezer katonát kellett összevonni.

A művelet előkészítése ezért heteket igényelt. Tartalékosokat hívtak be, egységeket irányítottak Máltára és Ciprusra, megerősítették a földközi-tengeri flottát, és kereskedelmi hajókat vettek igénybe katonai szállításra. Szeptember elejére az amerikai hírszerzés már mintegy 25 ezer brit katonát számolt a mediterrán térségben, miközben további egységeket készítettek fel.

Franciaország hasonlóképpen csapatokat, repülőgépeket és hadihajókat vont össze.

Ez a felvonulás önmagában is politikai problémává vált. Egy hadsereget össze lehet vonni diplomáciai nyomásgyakorlás céljából, de hónapokon keresztül nehéz készenlétben tartani. A katonai előkészületek így fokozatosan saját lendületet kaptak. Eden augusztus végén Dullesnek éppen erre panaszkodott: kereskedelmi hajókat foglaltak le, csapatokat mozgósítottak, és ezt az állapotot nem lehet korlátlan ideig fenntartani.

A katonai tervezés ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a brit elit egységesen lelkesedett volna a háborúért. A külügyminisztériumban, a hadvezetésben és a Konzervatív Pártban is voltak kételyek. A Munkáspárt pedig fokozatosan egyre határozottabban ellenezte az erő alkalmazását, ha azt nem előzi meg az ENSZ felhatalmazása és a diplomáciai lehetőségek kimerítése.

Hugh Gaitskell munkáspárti vezető helyzete jól mutatja az ügy bonyolultságát. Az államosítás első napjaiban ő maga is rendkívül keményen bírálta Nasszert, és szintén alkalmazott a diktatúrák felemelkedését idéző történelmi párhuzamokat. Később azonban egyre világosabban elválasztotta Nasszer

politikájának elutasítását egy Egyiptom elleni háború támogatásától. A szeptemberi parlamenti vitában már külön hangsúlyozták, hogy Hitler Németországa és Nasszer Egyiptoma között nincs valós erőviszonybeli hasonlóság.

A „második Hitler” képe ezért részben politikai folyamat eredménye volt. Minél tovább húzódott a válság, annál inkább szüksége lett a katonai fellépés híveinek olyan értelmezésre, amelyben a kompromisszum nem józan diplomáciai megoldás, hanem veszélyes engedékenység. Ha Nasszer csupán egy nacionalista vezető, aki jogilag vitatható körülmények között államosított egy vállalatot, akkor nehéz igazolni a háborút. Ha viszont egy terjeszkedő diktátor első nagy lépéséről van szó, akkor az erő alkalmazása megelőző védekezésneként jelenhet meg.

Eden saját üzeneteiben is egyre erősebben használta ezt a gondolkodásmódot. Augusztus végén Eisenhowernek azt írta, hogy Moszkva Nasszert használja a Nyugat kiszorítására a Közel-Keletről és afrikai befolyásának kiterjesztésére. Október 1-jén már Mussolinihez hasonlította az egyiptomi elnök helyzetét: szerinte Nasszer olyan mértékben került szovjet befolyás alá, ahogyan Mussolini Hitler függésébe. A gyengeség

kimutatása szerint ugyanazt az eredményt hozná, mint a harmincas években.

A hasonlat egyik gyenge pontja az volt, hogy Nasszer éppen arra törekedett, hogy egyik hidegháborús tömbhöz se kösse magát teljesen. Fegyvereket vásárolt a keleti bloktól és elfogadta a szovjet diplomáciai támogatást, de közben nyugati kereskedelmi kapcsolatokat is fenn akart tartani, és nem engedett szovjet katonai támaszpontokat Egyiptomba. Kommunista szervezeteket saját országában továbbra is üldöztetett. A szovjet-egyiptomi kapcsolat növekedett, de 1956 nyarán még nem volt olyan alárendeltségi viszony, amilyennek Eden láttatni kívánta.

A brit félelmek ettől még nem voltak teljesen alaptalanok. A szovjet diplomácia valóban kihasználta a válságot. Moszkva támogatta Egyiptom jogát a csatorna államosítására, és az arab világban a gyarmatosítás ellen fellépő hatalomként próbálta magát bemutatni. Ha London és Párizs háborút indít, a Szovjetunió olyan politikai lehetőséghez juthatott, amelyet saját katonai erőfeszítése nélkül is kiaknázható.

Eden dilemmája ebből a szempontból valós volt. Ha nem lép fel, Nasszer presztízse megnőhet, a brit

szövetségesek pedig kétségbe vonhatják London erejét. Ha katonai erőt alkalmaz, éppen azokat az arab társadalmakat taszíthatja még távolabb Nagy-Britanniától, amelyek fölött meg akarta őrizni befolyását. A brit kormány azonban egyre inkább az első veszélytől tartott.

Szeptemberre az amerikai hírszerzés úgy értékelte, hogy a brit kabinet többsége, Edennel az élen, valamint gyakorlatilag az egész francia kormány Nasszer eltávolítását tartja szükségesnek a nyugati közel-keleti és észak-afrikai érdekek megőrzéséhez. Ugyanez az elemzés ugyanakkor azt is jelezte, hogy Londonban fokozatosan erősödik a katonai akció politikai kockázatainak felismerése. A brit közvélemény megosztott volt, az amerikai támogatás bizonytalan maradt, és egyre világosabbá vált, hogy a hadművelet diplomáciai következményei súlyosak lehetnek.

Ez magyarázza, miért nem következett be a háború már augusztusban vagy szeptemberben. Eden kész volt erőt alkalmazni, de olyan körülmények között akarta megtenni, amelyek politikailag védhetőbbé teszik az akciót. Remélte, hogy Nasszer elutasít egy széles körben támogatott nemzetközi rendezést, esetleg akadályozza a hajózást, vagy olyan lépést tesz, amely mögé

felsorakoztatható a brit közvélemény és – még fontosabb – az Egyesült Államok.

Nasszer azonban nem adott könnyű ürügyet. A csatorna működött. A hajók áthaladtak. Az egyiptomi hatóságok nem akadályozták általánosan a nemzetközi forgalmat. Amikor szeptemberben a csatornatársaság külföldi révkalauzainak nagy része távozott, abban a reményben, hogy működési káosz keletkezik, az egyiptomiak más országokból érkező és saját szakemberekkel fenntartották a hajózást. Nasszer egyik legerősebb politikai érve éppen az lett, hogy az államosítás ellenére sem következett be az a katasztrófa, amelytől ellenfelei óvtak.

A brit kormány így saját stratégiájának csapdájába került. Július végén magasra tette a tétet: Nasszer nem „úszhatja meg” a történeteket. Ha azonban a diplomácia végén mégis elfogadják az egyiptomi ellenőrzést, London saját korábbi nyilatkozatai alapján vereséget szenved. A katonai felvonulás tovább növelte ennek költségét. Minél több katonát, hajót és repülőgépet mozgósítottak, annál nehezebbé vált azt mondani, hogy Nagy-Britannia végül beéri egy kompromisszummal.

Ebben állt Eden müncheni gondolkodásának legfontosabb következménye. Nem az történt, hogy a brit miniszterelnök képtelen lett volna felfogni az 1936-os Németország és az 1956-os Egyiptom közötti különbséget. Inkább olyan történelmi szabályt alkalmazott a válságra, amely szerint a diktátornak engedni veszélyesebb, mint időben szembeszállni vele. Ha ezt elfogadta, minden olyan megoldás, amely Nasszer hatalmon hagyta és a csatorna egyiptomi ellenőrzését elismerte, könnyen új Münchennek tűnhetett.

A történelem azonban ritkán ismétli meg önmagát ilyen szabályosan. Nasszer nem Hitler volt, Egyiptom nem Németország, és a Szuezi-csatorna államosítása nem a Rajna-vidék remilitarizálása. Nagy-Britannia legfontosabb szövetségese, az Egyesült Államok pedig 1956-ban éppen attól félt, hogy London a történelmi analógia kedvéért olyan háborút indít, amely végül gyengíti a Nyugatot.

Eden számára viszont a tét továbbra is Nagy-Britannia nagyhatalmi jövője maradt. A válság első heteiben abban bízott, hogy Washington végül belátja ezt, és az angolszász szövetség egységesen lép fel. Eisenhower és Dulles azonban egészen másképpen látta a közel-keleti

erőviszonyokat. Ez az eltérés hamarosan döntő jelentőségűvé vált.

Közben Párizsban még kevésbé voltak hajlandók várni. Franciaország számára Nasszer nemcsak a csatornát államosító arab vezető volt. Az egyiptomi rádió az algériai függetlenséget támogatta, Kairó kapcsolatban állt az FLN-nel, és francia szemmel Egyiptom vált az észak-afrikai gyarmati rendszer elleni küzdelem egyik központjává. Guy Mollet kormánya ezért olyan következtetésre jutott, amely még Eden álláspontjánál is radikálisabb volt: ha az algériai háborút meg akarják nyerni, Nasszer hatalmát meg kell törni.

8. Franciaország háborút akar

Franciaország 1956-ban egészen más okból tekintett Gamál Abdel-Nasszerre, mint Nagy-Britannia. London számára a Szuezi-csatorna, az olaj, a közel-keleti szövetségi rendszer és a brit nagyhatalmi tekintély állt a válság középpontjában. Párizsban mindez fontos volt, de nem a legfontosabb. A francia kormány szemében Nasszer neve egyre szorosabban összekapcsolódott Algériával. Az 1954 óta tartó háborúban Franciaország saját területének tekintett tartományok megtartásáért küzdött, és az algériai Nemzeti Felszabadítási Front külföldi támogatói között Kairót tartotta az egyik legveszélyesebbnek.

Az algériai háború ekkorra már Franciaország belpolitikáját is uralta. Az 1954. november 1-jén indított FLN-felkelést kezdetben sokan korlátozott rendészeti problémának tekintették, 1955-re azonban világossá vált, hogy tartós és egyre véresebb konfliktusról van szó. A francia kormány újabb csapatokat küldött Észak-Afrikába, miközben az FLN vidéki gerillaháborút, városi terrorakciókat és politikai szervezést egyaránt folytatott. A konfliktus 1956-ra százezres nagyságrendű francia katonai jelenlétet követelt, és egyre nagyobb

pénzügyi, katonai és erkölcsi terhet rótt az országra.

Guy Mollet 1956 elején olyan politikusként került a kormány élére, akitől sok francia a háború politikai rendezését remélte. Szocialista pártja, az SFIO a Pierre Mendès France köré szerveződő republikánus baloldallal együtt az előző év végén még olyan programmal indult a választásokon, amely a tárgyalás és a reform lehetőségét sem zárta ki. Mollet azonban hivatalba lépése után hamar szembesült azzal, milyen szűk mozgástere maradt Algériában.

1956. február 6-án Algírba látogatott. Az európai telepések tömegtüntetéssel fogadták, mert attól tartottak, hogy a miniszterelnök olyan politikát készít elő, amely végül Algéria elvesztéséhez vezethet. A tüntetők parádicsommal és más tárgyakkal dobálták meg, a látogatás pedig komoly politikai megaláztatássá vált. Mollet rövidesen visszalépett attól a tervétől, hogy Georges Catroux tábornokot nevezze ki algériai főkormányzóvá, és Robert Lacoste került a helyére. A kormány ezután inkább a katonai erő növelésével próbálta megtörni az FLN-t.

Mollet politikai pályájában Algéria ettől kezdve központi kérdéssé vált. A francia miniszterelnök nem hitt

abban, hogy az ország egyszerűen kivonulhat a területről. Algéria jogilag sem gyarmatként, hanem Franciaország részének számított, több százezer európai telepessel és jelentős francia gazdasági érdekeltséggel. A párizsi politikai elit nagy része 1956-ban még nem fogadta el, hogy az algériai függetlenség elkerülhetetlenné vált.

A háború azonban nem maradt Algéria határain belül. Az FLN vezetői Tuniszban, Rabatban, Kairóban és más arab fővárosokban kerestek támogatást, fegyvert, pénzt és diplomáciai háttérrel. Nasszer arab nacionalizmusa különösen vonzó volt számukra. Egyiptom rádióadóján keresztül politikai támogatást biztosított az algériai függetlenségi mozgalomnak, és a francia hatóságok egyre több bizonyítékot gyűjtöttek arra, hogy fegyverszállítások is Egyiptomból indulnak.

Párizs ezért más szemmel nézte az egyiptomi elnök minden lépését. Ami Washingtonban a független arab külpolitika egyik megnyilvánulásának tűnhetett, azt Franciaországban gyakran saját háborújukba való beavatkozásként értelmezték. A kairói rádió propagandája a francia kormány számára nem távoli ideológiai vita volt, hanem olyan üzenet, amely az Algériában harcoló ellenfél politikai legitimitását

erősítette.

Ez magyarázza, miért reagált Christian Pineau francia külügyminiszter július 27-én olyan szélsőséges indulattal a Szuezi-csatorna államosítására. Az amerikai nagykövetnek azt mondta, hogy Nasszer lépése Hitler Rajna-vidéki akciójára emlékezteti, és ha az egyiptomi elnök következmények nélkül járhat el, hamarosan más közel-keleti nyugati érdekeltségek kerülnek sorra. Párizs számára azonban a veszély nemcsak a Közel-Keleten létezett: Nasszer sikerétől Észak-Afrikában is a francia pozíciók további gyengülését várták.

Guy Mollet néhány nappal később még egyértelműbben fogalmazott. Július 31-én az amerikai nagykövetnek azt mondta, hogy ha Nasszer győztesen kerül ki a konfliktusból, egy éven belül elveszhetnek a Nyugat közel-keleti és észak-afrikai pozíciói. Az államosítást nem részvényesi vagy pénzügyi vitaként kezelte. Attól tartott, hogy az egyiptomi elnök olyan politikai folyamat élére áll, amely az Atlanti-óceántól a Közel-Keletig egymás után rendítheti meg az európai hatalmak befolyását.

Mollet érvelésében Algéria folyamatosan jelen volt, még akkor is, amikor nyilvánosan Szuezi-ről beszélt. A

francia vezetők egyre inkább úgy látták, hogy az algériai háborút nem lehet pusztán Algériában megnyerni. Ha az FLN külföldről fegyvert, pénzt és politikai támogatást kap, akkor ezt a külső hálózatot is meg kell gyengíteni. Kairó pedig szerintük ennek a hálózatnak a legfontosabb központja volt.

A francia stratégiai gondolkodás ezért egyre közelebb került Izraeléhez. Jeruzsálem szintén Nasszert tartotta legveszélyesebb ellenfelének, bár egészen más okokból. Izraelben az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyverüzlet után attól tartottak, hogy az egyiptomi hadsereg néhány éven belül olyan fölénybe kerülhet, amely lehetővé tesz egy újabb arab–izraeli háborút. A fedájinak támadásai, a Gázai övezet körüli összecsapások, a Tiráni-szoros kérdése és Egyiptom katonai erősödése egyaránt növelte az izraeli vezetés aggodalmát.

Franciaország ekkor már Izrael egyik legfontosabb fegyverszállítójává vált. Az együttműködés az államosítás előtt elkezdődött. 1956 tavaszán Párizs Mystère IV sugárhajtású vadászgépek átadásáról tárgyalt Izraellel, az amerikai dokumentumok pedig júniusban már arról számoltak be, hogy a francia kormány további izraeli fegyverigényeket kíván kielégíteni. A folyamat tehát nem Szuezből nőtt ki, az államosítás azonban jelentősen

felgyorsította.

A két ország érdekei egyre jobban kiegészítették egymást. Franciaország fegyvereket tudott biztosítani Izraelnek, Izrael pedig olyan katonai erőt képviselt, amely közvetlenül veszélyeztethette Egyiptomot. Párizsban felismerték, hogy Izrael segítségével két problémára is nyomást gyakorolhatnak: Nasszer közel-keleti hatalmára és az algériai felkelés egyiptomi hátországa.

A francia fegyverszállítások mértékét az amerikai diplomata sem látták mindig pontosan. Szeptemberben Washingtonban már az a gyanú merült fel, hogy Izrael jóval több Mystère IV vadászgépet kapott, mint amennyit Franciaország hivatalosan bejelentett. Amerikai források brit értesülések alapján francia AMX harckocsik és tüzérségi eszközök izraeli szállításáról is beszámoltak. A későbbi amerikai összegzés arra jutott, hogy a francia támogatás nélkül az izraeli hadsereg aligha tudta volna ugyanilyen feltételekkel végrehajtani az októberi sínai hadjáratot.

A kapcsolatok elmélyülésében különösen fontos szerepet játszott Simon Peresz, az izraeli védelmi minisztérium fiatal főigazgatója. Peresz már a válság

előtt szoros kapcsolatokat épített ki francia katonai és politikai körökkel. Izrael részéről Moshe Dayan vezérkari főnök és David Ben-Gurion miniszterelnök is egyre inkább úgy gondolta, hogy a közel-keleti erőviszonyok megváltozására nem lehet kizárólag diplomáciával válaszolni.

Párizs számára előnyt jelentett, hogy Izraellel olyan csatornán tárgyalhatott, amely kívül esett a hagyományos diplomáciai ellenőrzés jelentős részén. A francia védelmi minisztérium és az izraeli katonai vezetés között kialakuló kapcsolat gyorsabb és közvetlenebb volt, mint a külügyminisztériumok szokásos egyeztetései. Maurice Bourgès-Maunoury francia védelmi miniszter különösen nyitott volt az izraeli együttműködésre, és később a szuezi akció egyik legelszántabb támogatójává vált.

A francia kormány ugyanakkor nyilvánosan továbbra is részt vett a diplomáciai rendezés keresésében. Párizs ott volt a londoni konferenciákon, támogatta a csatorna nemzetközi ellenőrzésének tervét, és tárgyalt az amerikaiakkal a Szuezi-csatornát használó államok együttműködéséről. Szeptember közepén még olyan amerikai jelentések is születtek, amelyek szerint Mollet elégedett a diplomáciai fejleményekkel, és úgy véli,

sikerült csökkenteni a fegyveres konfliktus veszélyét.

Ez azonban nem jelentette a katonai lehetőség feladását. Franciaországban a diplomácia sokkal inkább egy lehetséges út volt a több közül, mint végleges választás. Ha olyan rendezés születik, amely valóban korlátozza Nasszer ellenőrzését a csatorna fölött, Párizs elfogadhatta volna. Ha viszont az egyiptomi elnök lényegében megtartja július 26-i győzelmét, a francia kormány továbbra is kész volt erőt alkalmazni.

A szeptemberi amerikai értékelések szerint a francia kormányban alig volt komoly ellenállás a katonai fellépéssel szemben, ha a diplomácia kudarcot vall. René Coty köztársasági elnök óvatosabb volt, Mollet és Bourgès-Maunoury viszont támogatta az erő alkalmazását. A francia hozzáállás összességében következetesebb és harciasabb volt, mint a brit, ahol a közvélemény, a parlamenti ellenzék és az amerikai kapcsolat megőrzésének igénye erősebben korlátozta Edent.

Az algériai háború ennek egyik legfontosabb oka volt. A francia politikában az FLN támogatásának kérdése párthatárokon átívelő indulatokat keltett. A háború hatalmas emberi és pénzügyi veszteséget okozott, ezért

minden olyan bizonyíték, amely Egyiptomot közvetlenül összekötötte a felkelők fegyverellátásával, erősítette azt az érvet, hogy Nasszer nem külső szemlélő, hanem Franciaország ellenfelének aktív támogatója.

Októberben a franciák kezébe olyan bizonyíték került, amely ezt az értelmezést különösen megerősítette. A francia haditengerészet feltartóztatta az Athos nevű hajót, amely Alexandriából indult és jelentős fegyverszállítmányt vitt az algériai felkelők számára. Egy francia diplomata később az ENSZ-ben azt állította, hogy ez már a negyedik olyan hajó volt, amely Egyiptom és az algériai felkelők között közlekedett. Párizs számára az ügy azt bizonyította, hogy Nasszer algériai szerepe nem propagandaállítás, hanem közvetlen katonai segítség.

Az Athos elfogásának időzítése különösen jelentős volt. Október második felében történt, amikor a szuezi diplomácia már majdnem teljesen kifulladt, Izrael és Franciaország kapcsolatai pedig addigra messze túlléptek a szokásos fegyverkereskedelmen. A hajón talált fegyverek megerősítették a francia kormányt abban, hogy Nasszer meggyengítése közvetlenül szolgálhatja az algériai háború céljait.

Ekkorra az együttműködés már katonai tervezéssé alakult. Az amerikai hírszerzés október végén egyre több jelből következtetett arra, hogy a franciák és az izraeliek közösen készülhetnek valamilyen akcióra. Washington tudta, hogy Franciaország a hivatalosan bejelentettnél jóval több repülőgépet adott át Izraelnek, jelentős francia-brit légierő-koncentráció alakult ki Cipruson, és az izraeli hadsereg széles körű mozgósítást hajtott végre. Október 29-én Dulles már arról tájékoztatta a párizsi amerikai nagykövetet, hogy a bizonyítékok egy francia-izraeli összehangolt akció irányába mutatnak.

Párizs ekkor már tudta, mi fog történni. A későbbi francia beszámolók szerint az izraeli vezetés ősszel világossá tette: nem akar addig várni, amíg Egyiptom teljes mértékben elsajátítja a szovjet fegyverek használatát. Az izraeli stratégiai logika preventív háború felé mutatott. Franciaország számára ez lehetőséget kínált. Ha Izrael támadást indít a Sínai-félszigeten, olyan katonai helyzet jön létre, amelybe Nagy-Britannia és Franciaország a csatorna védelmére hivatkozva beavatkozhat.

Christian Pineau november 1-jén, amikor a hadművelet már megkezdődött, meglepően nyíltan magyarázta el az amerikai nagykövetnek a francia

gondolkodást. Elmondása szerint Franciaország kezdettől súlyosabbnak ítélte a szuezi államosítást, mint az Egyesült Államok. Párizs Nasszer közel-keleti és észak-afrikai terjeszkedésének egyik állomását látta benne, ezért arra törekedett, hogy az egyiptomi elnök gyorsan presztízsveszteséget szenvedjen. A francia külügyminiszter szerint az idő Nasszernek és a Szovjetuniónak dolgozott.

Ugyanezen beszélgetés egyik különösen árulkodó eleme az volt, ahogyan Pineau a diplomáciai folyamatot értékelte. A külügyminiszter utólag úgy fogalmazott, hogy a csatorna nemzetközi ellenőrzéséről folytatott tárgyalások bizonyos szakaszai már inkább elterelő műveletként szolgáltak, miközben a közös katonai akció döntése körvonalazódott. Ez nem jelenti azt, hogy minden nyári és kora őszi tárgyalás eleve színjáték lett volna. Azt viszont mutatja, hogy októberre a francia vezetés egy része már nem hitt abban, hogy a diplomáciai kompromisszum elérni valódi célját.

Franciaország és Nagy-Britannia között ugyanakkor lényeges különbség maradt. London számára a csatorna elfoglalása és a brit stratégiai pozíció helyreállítása volt az elsődleges. A francia vezetés sokkal közvetlenebbül kötötte össze Szuezt Nasszer személyével és Algéria

ügyével. Az amerikai külügyi összegzés később igen világosan fogalmazott: a britek elsősorban biztos kézben akarták látni a csatornát és megakadályozni közel-keleti pozícióik további romlását, míg a franciák fő célja annak az egyiptomi központnak a kiiktatása volt, amely szerintük az algériai felkelést táplálta.

Ezért volt Franciaország az a szereplő, amely a leghatékonyabban összekötötte Londont és Jeruzsálemet. Izrael önmagában nem tudott volna ürügyet teremteni egy brit-francia beavatkozáshoz anélkül, hogy előzetes politikai egyeztetés történik. Nagy-Britannia viszont nehezen kezdhett közvetlen háborút Egyiptom ellen valamiféle kiváltó esemény nélkül. Franciaország számára viszont mindkét partner katonai céljai összeegyeztethetők voltak sajátjával.

A paradoxon az volt, hogy a francia kormány rövid távú számítása katonailag logikusnak tűnhetett. Ha az izraeli hadsereg súlyos vereséget mér az egyiptomi erőkre, a brit-francia légierő pedig megsemmisíti Nasszer repülőgépeinek nagy részét és elfoglalja a csatornaövezetet, Egyiptom katonailag meggyengül. Egy gyengébb Nasszer kevesebb támogatást nyújthat az FLN-nek. Párizs ebből akár arra is következtethetett, hogy Szuez megnyerésével Algériában is javulhat a

francia helyzet.

A valóságban a kettő közötti kapcsolat másképpen működött. A szuezi intervenció nem törte meg az algériai nacionalizmust, és Nasszer politikai tekintélyét sem semmisítette meg. Az FLN támogatottsága sem tűnt el. A francia kormány viszont olyan háborúba lépett be, amely a gyarmati rendszer elleni arab érzelmeket tovább erősítette.

1956 októberében ezt még kevesen látták Párizsban. A döntéshozók a közvetlen katonai helyzetet nézték: Egyiptom szovjet fegyvereket kapott, az FLN-t támogatta, Szuezen kihívást intézett Franciaországhoz, Izrael pedig kész volt harcolni ellene. A három probléma egyetlen ellenfélben találkozott.

A francia stratégia ezért a következő lépésre épült. Ha Izrael megtámadja Egyiptomot, a támadás önmagában még izraeli-egyiptomi háború maradna. Olyan terv kellett, amely lehetővé teszi Nagy-Britannia és Franciaország számára, hogy kívülálló béketeremtőként jelenjenek meg, miközben valójában előre tudják, mikor és hogyan indul el a konfliktus. Ehhez azonban előbb meg kellett érteni, miért volt Izrael hajlandó vállalni a háborút, és miért érezte úgy David Ben-Gurion és Moshe

Dayan, hogy 1956 őszén kedvezőbb feltételekkel lehet harcolni, mint néhány évvel később.

HÁTTÉRGYÁR

9. Izrael és a sínai csapda

Izrael számára az 1956-os háború története nem a Szuezi-csatorna államosításával kezdődött. Július 26-a Jeruzsálemben is fontos fordulathoz számított, de az izraeli vezetés már jóval korábban arra a következtetésre jutott, hogy az Egyiptommal fennálló viszony hosszabb távon tarthatatlanná válhat. A háttérben nem egyetlen konfliktus állt, hanem egymásra rakódó biztonsági problémák: az 1948–1949-es háború befejezetlensége, a Gázai övezetből kiinduló beszivárgások és támadások, az izraeli megtorló hadműveletek, a Tiráni-szoros lezárása, az arab államok katonai együttműködése és mindenekelőtt az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyverüzlet.

Az 1949-es fegyverszünet nem jelentett békét. Izrael és Egyiptom hivatalosan nem rendezte kapcsolatát, a két ország között diplomáciai viszony nem jött létre, és Kairó továbbra is úgy tekintett magára, mint amely háborús állapotban áll Izraellel. A Gázai övezet egyiptomi ellenőrzés alatt maradt, de nem csatolták Egyiptomhoz. A területre az 1948-as háború során nagyszámú palesztin menekült érkezett, akiknek jelentős része elveszítette korábbi otthonát és földjét.

Az új határ ezért nem csupán két államot választott el. Családokat, földeket és korábbi gazdasági kapcsolatokat is kettévágott. Az első években sok határátlépés mögött nem szervezett katonai akció állt. Menekültek próbáltak visszatérni korábbi falvaikba, termést betakarítani, állatot vagy személyes tulajdont visszahozni. Más esetekben csempészet vagy bűncselekmény volt a háttérben. A határ menti erőszak fokozódásával azonban ezek mellett egyre több fegyveres támadás is történt, Izrael pedig mind kevésbé tett különbséget a különböző típusú beszivárgások között.

Az izraeli stratégia egyik alapelve a megtorlás lett. A vezetés abból indult ki, hogy ha a szomszédos arab államok nem képesek vagy nem hajlandók megakadályozni az izraeli terület elleni támadásokat, olyan katonai árat kell fizetniük értük, amely érdekeltté teszi őket a határ ellenőrzésében. Ennek végrehajtásában különleges szerepet kapott az izraeli hadsereg elitje, mindenekelőtt az Ariel Saronhoz kapcsolódó 101-es egység, majd az ejtőernyősök.

A megtorlási politika kezdettől vitákat váltott ki Izraelen belül is. Moshe Sharett miniszterelnök, majd külügyminiszter attól tartott, hogy a nagyarányú katonai akciók ahelyett, hogy visszatartanák az arab államokat,

újabb megtorlást váltanak ki, és fokozatosan általános háborúhoz vezetnek. David Ben-Gurion és Moshe Dayan viszont nagyobb jelentőséget tulajdonított az elrettentésnek. Szerintük Izrael kis területe, keskeny stratégiai mélysége és korlátozott népessége miatt nem engedhette meg magának, hogy ellenfelei a gyengeség jelét lássák.

A két felfogás közötti ellentét 1955 elején különösen világossá vált. Február 28-án izraeli csapatok nagyszabású rajtaütést hajtottak végre a Gázai övezetben. A később Fekete Nyíl hadműveletként ismert akcióban egyiptomi katonai létesítményeket támadtak meg. Az ENSZ vizsgálata szerint a hadművelet mélyen behatolt az egyiptomi ellenőrzés alatt álló területre, és súlyos veszteséget okozott. Egyiptom 39 halottról és több mint harminc sebesültről számolt be. A támadás mérete az addigi határincidensekhez képest új szintet jelentett.

Az izraeli döntés hátterében korábbi támadások és beszivárgások álltak, de a hadművelet következménye messze meghaladta a közvetlen megtorlását. Nasszer később éppen a gázai rajtaütést nevezte meg annak egyik fő okaként, hogy Egyiptom sürgősen nagy mennyiségű modern fegyver beszerzésére törekedett. Izrael tehát olyan akcióval próbálta helyreállítani elrettentő

képességét, amely egyúttal hozzájárult ellenfele fegyverkezésének felgyorsításához.

Ez az 1950-es évek arab-izraeli konfliktusának egyik visszatérő mechanizmusa volt. Az egyik fél biztonságát növelő intézkedés a másik szemében fenyegetésként jelent meg, amely újabb fegyverkezést vagy katonai akciót indokolt. Egyiptom a gázai támadás után modern fegyvereket keresett. Amikor 1955 őszén megkötötte a csehszlovák fegyverüzletet, Izraelben ezt már nem egyiptomi védekezésnek, hanem lehetséges támadó háború előkészítéseként értelmezték.

Közben maga a fedájinjelenség is megváltozott. Az egyiptomi hatóságok 1955-ben szervezettebb formában kezdtek palesztin fegyvereseket alkalmazni Izrael ellen. Az amerikai és ENSZ-jelentések 1956 tavaszán már olyan rajtaütésekről számoltak be, amelyeknél az egyiptomi felelősség kérdése közvetlenül felmerült. Áprilisban E. L. M. Burns tábornok, az ENSZ fegyverszüneti felügyeletének vezetője arra kérte Kairót, hogy állítsa le a fedájinak akcióit. Ben-Gurion vele folytatott megbeszélésén azonnali és feltétel nélküli tűzszünetet követelt Egyiptomtól.

Az 1956. áprilisi válság néhány napra annyira súlyossá vált, hogy az izraeli hadsereg tartalékosokat mozgósított, utakadályokat állítottak fel Tel-Aviv környékén, és a diplomáciai jelentések általános háború veszélyéről beszéltek. Az amerikai nagykövetség utólag úgy értékelte, hogy az 1949-es fegyverszünet óta ez volt az egyik legsúlyosabb izraeli-egyiptomi válság. A fedájinak támadásai erős indulatokat keltettek a lakosságban és a hadseregben, miközben az izraeli vezetés úgy érezte, hogy a nemzetközi közvetítés csak korlátozottan képes megvédeni országát.

A határháborúhoz egy másik, földrajzilag távoli konfliktus is kapcsolódott. Izrael legdélebbi kikötője, Eilat a keskeny Akabai-öböl végén feküdt. Innen vezetett volna tengeri út Afrika és Ázsia felé, az öböl bejáratát azonban a Tiráni-szoros ellenőrizte. Egyiptom az ötvenes években megakadályozta az izraeli hajók áthaladását, és az Izraelbe tartó bizonyos rakományokat is ellenőrzés alá kívánta vonni.

Jeruzsálem ezt blokádnak tekintette. A kérdés gazdasági jelentősége akkor még kisebb volt, mint amilyenné később vált, politikailag azonban annál fontosabb. Ha Egyiptom dönthette el, milyen izraeli hajó haladhat át a szoroson, akkor Izrael vezetése szerint az

ország szuverenitásának egyik alapvető elemét korlátozta. A Szuezi-csatornán az izraeli hajózást szintén akadályozták. Ben-Gurion az 1956-os hadjárat után Eisenhowernek küldött levelében a fedájinak mellett éppen az egyiptomi bojkottot és blokádot emelte ki azok között a problémák között, amelyeket Izrael nem akart változatlan formában visszaállítani.

Az izraeli vezetés számára tehát két külön tengeri út ügye kapcsolódott össze. Nasszer a Szuezi-csatorna államosításával azt állította, hogy tiszteletben tartja a nemzetközi hajózás szabadságát, Izrael viszont arra mutathatott rá, hogy saját hajói számára ez a szabadság nem érvényesül. Kairó válasza az volt, hogy Egyiptom háborús állapotban áll Izraellel, ezért jogosult ellenséges hajózást korlátozni. A két fél álláspontja összeegyeztethetetlen maradt.

Mindez azonban eltörpült az 1955 szeptemberében bejelentett csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet hatása mellett. Izraelben nem pusztán azt látták, hogy Egyiptom új harckocsikat és repülőgépeket kap. A mennyiség és a technikai színvonal azt a félelmet keltette, hogy néhány éven belül megszűnik az izraeli hadsereg addigi minőségi fölénye.

A félelemben fontos szerepet játszott Izrael földrajza. Az ország legkeskenyebb részein a Földközi-tenger és a jordániai fegyverszüneti vonal között alig néhány tíz kilométer volt a távolság. A fő lakossági és gazdasági központok könnyen elérhetők voltak ellenséges repülőgépek számára. Egy sikeres első támadás ezért az izraeli stratégiai gondolkodás szerint olyan károkat okozhatott, amelyeket egy nagyobb állam még elviselhetett volna, Izrael azonban nem.

Az amerikai hírszerzés későbbi összegzése szerint 1956 márciusára az izraeli vezetés már meglehetősen pontos képet kapott a csehszlovák-egyiptomi üzlet méreteiről, és különösen az Egyiptomba érkező szovjet gyártmányú repülőgépek száma aggasztotta. Májusra ehhez még a szíriai-csehszlovák fegyverüzlet híre is társult. Jeruzsálemben így már nem egyetlen erősödő ellenséget, hanem egy esetlegesen kialakuló arab katonai koalíciót láttak.

Ben-Gurion gondolkodásában ebből sajátos időprobléma következett. Egyiptom nem azonnal volt a legveszélyesebb. A modern repülőgépek, harckocsik és tüzérségi eszközök átvétele önmagában nem teremtett ütőképes hadsereget. Pilótákat, harckocsizókat, műszakiakat és parancsnokokat kellett kiképezni, meg

kellett tanulni az új fegyverrendszerek használatát, és át kellett alakítani a logisztikát. Ez időt vett igénybe.

Éppen ezért az izraeli vezetés egy részének szemében 1956 kedvezőbb évnek tűnhetett egy katonai összecsapásra, mint 1957 vagy 1958. Ha a háború elkerülhetetlen, jobb lehetett akkor megvívni, amikor az egyiptomi hadsereg már megkapta új fegyvereinek jelentős részét, de még nem tudta teljes hatékonysággal használni őket. Ez a preventív gondolkodás nem jelentette azt, hogy minden izraeli vezető már 1955 őszén eldöntötte a háborút. Azt azonban igen, hogy az idő múlását egyre többen nem Izrael, hanem Egyiptom javára dolgozó tényezőnek tekintették.

Moshe Dayan vezérkari főnök különösen erősen képviselte az aktív katonai stratégia gondolatát. Dayan szerint az izraeli hadsereg nem engedhette át a kezdeményezést az arab államoknak. A tartalékos rendszerre épülő hadsereg hosszú mozgósítást sem bírt el könnyen, ezért háború esetén gyorsan kellett döntést kicsikarni. A meglepetés, a mozgékonyság és az ellenség haderejének korai szétverése a következő évek izraeli hadviselésének is alapelveivé vált.

Moshe Sharett ezzel szemben továbbra is óvott attól, hogy Izrael maga idézzen elő nagyobb háborút. A külpolitikai elszigetelődést súlyosabb veszélynek látta annál, mint amennyit egy sikeres megtorló hadművelet orvosolhat. A Ben-Gurion és Sharett közötti vita ezért nem pusztán személyes ellentét volt. Két stratégiai kultúra ütközött: az egyik nagyobb bizalmat helyezett a katonai elrettentésbe és a kezdeményezés megszerzésébe, a másik többet várt a nemzetközi garanciáktól és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolattól.

1956 nyarán ez a vita lényegében eldőlt. Sharett júniusban távozott a külügyminiszteri posztról, helyét Golda Meir vette át. Az amerikai külügyi apparátus későbbi értékelése szerint a június 17-i kormányátalakítás annak jele volt, hogy Ben-Gurion politikája került fölénybe, és Izrael kevésbé kívánta stratégiáját Washington együttműködéséhez kötni. Ugyanez az elemzés azt állapította meg, hogy a katonai fellépést sürgető erők egyre nagyobb befolyást szereztek.

Ebben Franciaország megjelenése döntő változást hozott. Izrael hónapokon át próbált modern vadászgépekhez és más nyugati fegyverekhez jutni. Washington óvatos volt, mert tartott a fegyverkezési

verseny újabb felgyorsulásától, de 1956 tavaszán már jelezte Párizsnak, hogy nem ellenzi újabb Mystère IV vadászgépek eladását. Április végén Franciaország újabb tizenkét gép átadására készült.

A szuezi válság kitörése után azonban a francia–izraeli kapcsolat túllépett ezen a nyíltan tárgyalt fegyverkereskedelmen. Az amerikaiak szeptemberre már azt gyanították, hogy Izrael a hivatalosan ismert huszonnégy Mystère helyett akár negyvennyolccal is rendelkezhethet, és egy részük titokban érkezett Franciaországból. Szeptember végén brit források francia AMX harckocsik és 75 milliméteres lövegek haifai kirakodásáról számoltak be.

A fegyverszállítások megváltoztatták az izraeli katonai számítást. Francia támogatás nélkül Ben-Gurionnak nemcsak Egyiptom növekvő erejével kellett volna számolnia, hanem azzal is, hogy egy háborúban Izrael légereje könnyen hátrányba kerülhet. A francia Mystère gépek, az AMX-13 könnyű harckocsik, a tüzérségi eszközök és más felszerelések csökkentették ezt a kockázatot. Egy párizsi izraeli diplomata a hadjárat megindulása után az amerikai nagykövetség egyik munkatársának állítólag egyenesen úgy fogalmazott, hogy a nagy mennyiségű francia fegyver nélkül a sínai

akció nem lett volna végrehajtható.

A francia kapcsolat ennél is többet kínált. Párizs politikailag ugyanolyan ellenségesen tekintett Nasszerre, mint Izrael, és a két ország katonai érdekei 1956 nyarára egyre inkább egybeestek. Izrael Egyiptom katonai erejét akarta megtörni és megszüntetni a blokádot. Franciaország Nasszer regionális befolyását kívánta csökkenteni, részben azért, mert Egyiptom támogatta az algériai FLN-t.

A közös ellenfél azonban még nem jelentette automatikusan, hogy Izrael kész brit-francia terv részeként háborúba lépni. Ben-Gurion bizalmatlan volt Nagy-Britanniával szemben. London Jordániával és Irakkal fenntartott kapcsolatai miatt Izraelben sokan továbbra is inkább arabbarát hatalomként tekintettek rá. A brit-izraeli viszonyt a palesztinai mandátum emlékei is terhelték. Franciaország ezért nem csupán fegyverszállítóként, hanem közvetítőként is nélkülözhetetlenné vált.

Izrael saját céljai közben fokozatosan tisztázódtak. Az egyik a Gázai övezetből kiinduló fedájinak katonai infrastruktúrájának felszámolása volt. A másik az egyiptomi hadsereg sínai erőinek szétverése és jelentős

menyiségű új fegyver megsemmisítése vagy zsákmányolása. A harmadik a Tiráni-szoros megnyitása, amely Izrael szerint stratégiai jelentőségű tengeri kijáratot biztosított.

Ben-Gurion később azt állította Eisenhowernek, hogy Izrael nem tervezte a Sínai-félsziget annektálását. A hadjárat egyik fő eredményének a fedájinak bázisainak felszámolását nevezte, és azt kérte, hogy a visszavonulás után ne álljon helyre változatlanul az egyiptomi blokád és a határ menti erőszak korábbi rendszere. Ez a háború utáni érvelés természetesen már a diplomáciai nyomás alatt álló Izrael álláspontját tükrözte, de jól megmutatja, milyen problémákat tekintett Jeruzsálem a konfliktus központi elemeinek.

A területi kérdés ennél összetettebb volt. Ben-Gurion gondolkodásában időről időre felmerültek a térség politikai térképének radikálisabb átalakítására vonatkozó elképzelések is. Izrael biztonságát nem feltétlenül tartotta hosszú távon összeegyeztethetőnek az 1949-es fegyverszüneti rendszer változatlan fennmaradásával. A gyakorlati haditervezésben azonban 1956 őszén a Sínai-félsziget katonai elfoglalása elsősorban eszköz volt: az egyiptomi hadsereg megsemmisítéséhez, a szoros eléréséhez és a nagyhatalmi beavatkozást kiváltó helyzet

megteremtéséhez.

Ez utóbbi elem nélkül a háború egészen másként festett volna. Izrael önállóan képes lehetett súlyos vereséget mérni az egyiptomi erőkre, de nem lehetett biztos abban, hogyan reagál a Szovjetunió, az Egyesült Államok vagy a többi arab állam. Egy brit-francia katonai fellépés viszont lefoglalhatta az egyiptomi légierőt, csökkenthette az izraeli városokat fenyegető légi támadás veszélyét és nagyhatalmi fedezetet biztosíthatott az akció első napjaihoz.

Franciaország segítsége ezért őszre már nem csupán fegyverekben mérhető. Amerikai hírszerzési jelentések szerint közvetlenül az izraeli támadás előtt francia pilóták, műszaki személyzet és nagy mennyiségű repülőgép-üzemanyag érkezett Izraelbe. Washington október 29-én már olyan titkos bizonyítékokkal rendelkezett, amelyek alapján Dulles arra gyanakodott, hogy Franciaország szorosan összehangolt provokációt készít elő Izraellel, és erről esetleg London is tud.

Az amerikai hírszerzés azonban még ekkor sem látta az egész tervet. Az izraeli fél tudatosan félrevezető jelzéseket adott. Október végén az izraeli mozgósítást részben Jordánia felől érkező veszéllyel indokolták,

miközben a hadsereg tényleges fő célpontja Egyiptom volt. Egy izraeli összekötő tiszt október 31-én később maga is elismerte amerikai partnerének, hogy korábbi tájékoztatásával szándékosan próbálta Jordánia irányába terelni a figyelmet.

A megtévesztésnek volt valós háttere is. Irak csapatokat mozgatott Jordánia irányába, Egyiptom, Szíria és Jordánia katonai együttműködése szorosabbá vált, és az izraeli vezetés valóban tartott a keleti front változásától. Az amerikai hírszerzés október 28-án egyidejűleg rögzítette az izraeli légierő riadókészültségét, a telefonforgalom cenzúrázását, a részleges mozgósítást, valamint a francia-izraeli katonai együttműködés jeleit. A mozaik darabjai rendelkezésre álltak, de a végső kép még nem állt össze.

Ben-Gurion számára 1956 őszén így szokatlanul kedvező stratégiai helyzet alakult ki. Egyiptom erősebb lett, de új fegyvereit még nem használta teljes hatékonysággal. Franciaország fegyvert szállított, és politikailag Nasszer megbuktatását vagy legalább súlyos meggyengítését kívánta. Nagy-Britannia katonai erőt vont össze a Földközi-tengeren. A szuezi diplomácia hónapok óta nem hozott olyan megoldást, amelyet London és Párizs kielégítőnek tekintett volna.

Az izraeli vezetésnek ezért már nem azt kellett eldöntenie, létezik-e katonai lehetőség, hanem hogy mikor és milyen feltételekkel érdemes élni vele. A döntést mégsem lehet úgy leírni, mintha Izrael egyszerűen francia-brit megrendelésre támadta volna meg Egyiptomot. Saját, régóta létező biztonsági problémái voltak, amelyek a szuezi államosítástól függetlenül is konfliktus felé tolták a két országot. A fedájinak, a határ menti megtorlások, a Tiráni-szoros, az egyiptomi fegyverkezés és az arab katonai együttműködés önmagukban is súlyos válságot alkottak.

A szuezi konfliktus abban változtatott meg mindent, hogy egyszerre adott Izraelnek két olyan európai partnert, amelyeknek szintén érdekükben állt Egyiptom meggyengítése. Ez tette lehetővé azt a különös szövetséget, amelyben egy volt gyarmattartó nagyhatalom, egy algériai háborút vívó Franciaország és a nyolcéves Izrael ugyanazt az ellenfelet találta meg Nasszerben, miközben mindhárman más eredményt vártak a háborútól.

A koalíció megszületéséhez azonban még idő kellett. 1956 augusztusában és szeptemberében a világ előtt továbbra is a diplomácia zajlott. Konferenciákat hívtak össze, nemzetközi terveket dolgoztak ki, követek utaztak

Kairóba, és az Egyesült Államok újabb kompromisszumokkal próbálta megakadályozni a fegyveres összecsapást. A tárgyalóasztal mögött közben már minden résztvevő számolta, mennyi idő maradt a háborúig.

10. A diplomácia nyara

1956 augusztusában még nem dőlt el, hogy a Szuezi-csatorna államosítása háborúhoz vezet. Londonban és Párizsban már folyt a katonai tervezés, a brit és francia vezetés egy része pedig alig néhány nappal Nasszer bejelentése után arra jutott, hogy az egyiptomi elnököt politikailag meg kell törni. Ugyanakkor egyik kormány sem hagyhatta figyelmen kívül az Egyesült Államokat, a nemzetközi közvéleményt és azt a tényt, hogy a csatorna működött. Nem alakult ki olyan azonnali válsághelyzet, amely önmagában igazolta volna a katonai beavatkozást.

John Foster Dulles amerikai külügyminiszter ezért mindenekelőtt időt akart nyerni. Az Egyesült Államok nem kívánta elfogadni Nasszer egyoldalú lépését kész helyzetként, de még kevésbé akarta, hogy Nagy-Britannia és Franciaország katonai akcióval válaszoljon. Dulles első célja az volt, hogy a válságot olyan nemzetközi keretbe terelje, amelyben Egyiptom szuverenitását ugyan elismerik, a csatorna működtetése viszont nem marad kizárólag egyiptomi döntés kérdése.

A megoldásnak politikai szempontból két feltételnek kellett megfelelnie. A nyugati hatalmak számára

biztosítania kellett, hogy Nasszer ne dönthesse önkényesen a világ egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalának használatáról. Az arab és ázsiai országok számára ugyanakkor elfogadhatóvá kellett tenni, hogy az új rendszer ne jelentse a korábbi európai tulajdonosi és gyarmati helyzet visszaállítását. Dulles éppen ezért különösen fontosnak tartotta, hogy a rendezés mögött ne kizárólag nyugati államok sorakozzanak fel.

A brit kormány augusztus 16-ra nemzetközi konferenciát hívott össze Londonba. Huszonnégy államot hívtak meg, közülük huszonkettő vett részt. Egyiptom távol maradt, Görögország pedig a Ciprus körüli brit-görög konfliktus miatt nem küldött delegációt. A résztvevők között ott volt a Szovjetunió, India, Indonézia, Pakisztán, Irán, Törökország, Etiópia és több más olyan ország, amelyet nem lehetett egyszerűen a nyugati blokk részének tekinteni. Nasszer ugyan hivatalos képviselőt nem küldött, politikai kabinetjének vezetője, Ali Szabri azonban Londonban tartózkodott, és nem hivatalos megfigyelőként követte a tárgyalásokat.

Ez a névsor önmagában is jelezte, mennyire megváltozott a nemzetközi politika a 19. századhoz képest. A csatorna sorsáról már nem lehetett kizárólag Londonban és Párizsban dönteni. India, Pakisztán,

Indonézia, Irán és más, nemrég gyarmati vagy félgyarmati helyzetben lévő államok saját szempontjaik alapján kívántak beleszólni a rendezésbe. Ezek az országok nem feltétlenül helyeselték Nasszer minden lépését, de érzékenyek voltak minden olyan megoldásra, amely az európai ellenőrzés visszaállításának látszatát kelthette.

Dulles augusztus 18-án terjesztette elő azt a javaslatot, amely később a konferencia többségi álláspontjának alapjává vált. A terv elismerte Egyiptom szuverenitását és a csatornához fűződő jogait, ugyanakkor egy nemzetközi igazgatótanács létrehozását javasolta. Ebben Egyiptom mellett a csatornát használó más államok is helyet kaptak volna. Az igazgatótanács feladata lett volna a vízi út működtetése, fenntartása és fejlesztése, a rendszer pedig kapcsolatban állt volna az ENSZ-szel. Vitás kérdések eldöntésére külön választottbíróági mechanizmust is terveztek.

Az amerikai elképzelés kompromisszumnak készült, de Kairóból nézve alapvető problémát tartalmazott. Nasszer július 26-án éppen azt jelentette be, hogy Egyiptom visszaveszi az ellenőrzést egy saját területén működő vállalat fölött. Ha néhány héttel később beleegyezik abba, hogy a csatorna tényleges működtetését

nemzetközi testület vegye át, politikailag elveszítette volna államosításának jelentős részét. A tulajdon ugyan egyiptomi lehetett volna, az operatív ellenőrzés azonban ismét több állam kezébe kerül.

A konferencián részt vevő országok között sem alakult ki teljes egység. India, a Szovjetunió, Indonézia és Ceylon különböző mértékben ellenezte, hogy Egyiptom szuverenitását egy nemzetközi igazgató testület korlátozza. V. M. Molotov utódja, Dmitrij Szepilov szovjet külügyminiszter arra hivatkozott, hogy az egyiptomi államosítás törvényes szuverén aktus, és a rendezésnek ezt tiszteletben kell tartania. Dulles vele folytatott augusztus 20-i tárgyalásán megpróbálta csökkenteni a nézetkülönbségeket, de a szovjet fél világossá tette, hogy a nyugati terv lényegi elemét nem támogatja.

A nyugati diplomácia számára ezért különösen fontos volt, hogy legalább néhány muszlim és ázsiai államot megnyerjen a javaslatnak. Irán, Pakisztán, Törökország és Etiópia módosításokat kezdeményezett, amelyek jobban hangsúlyozták Egyiptom szuverenitását és a békés rendezés követelményét. Ezekkel a változtatásokkal a Dulles-terv szélesebb támogatást kapott. A konferencia végén huszonkét résztvevő közül tizennyolc állam állt a javaslat mögé. Az amerikai

külgügyminiszter később különösen fontosnak nevezte, hogy Törökország, Irán, Pakisztán és Etiópia is csatlakozott, mert így a konfliktus nem alakult át egyszerűen a Nyugat és az arab-ázsiai világ szembenállásává.

A tizennyolc ország támogatása azonban még nem jelentett rendezést. Egyiptom nem vett részt a konferencián, és így olyan terv született, amelyről éppen a csatornát birtokló állam nem tárgyalt. A résztvevők ezért öttagú küldöttséget állítottak fel azzal a feladattal, hogy Kairóban személyesen ismertesse Nasszerrel a javaslatot. A bizottság vezetésére Robert Menzies ausztrál miniszterelnököt kérték fel. Mellette az Egyesült Államok, Svédország, Irán és Etiópia képviselője vett részt a misszióban.

Menzies választása több szempontból logikus volt. Ausztrália a Brit Nemzetközösség tagja és London szoros szövetségese volt, de maga nem rendelkezett közvetlen gyarmati érdekeltséggel Egyiptomban. A tekintélyes miniszterelnök olyan közvetítőnek tűnhetett, aki a brit álláspontot jól érti, ugyanakkor formálisan nem a korábbi csatornatársaság részvényeseinek képviseletében tárgyal.

Dulles maga nem akart tagja lenni a küldöttségnek. Később úgy magyarázta, hogy sejtette: a Menzies-misszió nagyon nehéz helyzetbe kerül, Nasser pedig valószínűleg elutasítja a tervet. Washington számára politikailag előnyösebb volt, ha az Egyesült Államok nem személyesen a külügyminiszteren keresztül szenved látványos diplomáciai vereséget Kairóban. A többi résztvevő azonban ragaszkodott amerikai képviselőhöz, ezért Loy Henderson külügyi államtitkár-helyettes csatlakozott a delegációhoz.

A bizottság szeptember 3-án kezdte meg tárgyalásait Kairóban. Már az első megbeszélésekből kiderült, hogy a két fél alapállása nehezen egyeztethető össze. Menzies és társai abból indultak ki, hogy a csatorna nemzetközi jelentősége miatt működtetésének valamilyen formában nemzetközi ellenőrzés alatt kell állnia. Nasser viszont kész volt nemzetközi garanciákról, díjakról, fejlesztésekről és a hajózás szabadságáról tárgyalni, de magát az igazgatást nem akarta átengedni.

A különbség nem részletkérdés volt. Ha Egyiptom elfogadta volna a nemzetközi igazgatótanácsot, az államosítás politikai tartalmának jelentős része elveszett volna. Nasser ezért azt hangsúlyozta, hogy hajlandó nemzetközi szerződésben biztosítani a csatorna szabad

használatát, de az irányítás egyiptomi kézben marad. A szeptember 7-i amerikai összefoglaló szerint az egyiptomi elnök egyértelműen és visszavonhatatlanul elutasította azt, hogy nemzetközi szerv rendelkezzen ellenőrzési és igazgatási jogokkal.

Menzies számára ebből az következett, hogy további részletes alkudozásnak kevés értelme van. A bizottság olyan tervet vitt Kairóba, amelynek központi eleme a nemzetközi igazgatás volt, Nasszer pedig éppen ezt nem fogadta el. Az ausztrál miniszterelnök ezért szeptember első hetének végére gyakorlatilag befejezettnek tekintette a tárgyalásokat.

A kudarc megítélése azonban attól függött, melyik fővárosból nézték. Londonban és Párizsban azt hangsúlyozták, hogy Nasszer elutasította tizennyolc állam méltányos javaslatát. Kairó viszont úgy érvelt, hogy a terv valójában visszavonta volna az államosítást anélkül, hogy formálisan visszaadja a társaságot régi tulajdonosainak. A csatorna az egyiptomi államé maradhatott volna, működtetését azonban olyan testület végezte volna, amelyben Egyiptom nem rendelkezett döntő ellenőrzéssel.

A két fél retorikája mögött valódi politikai dilemma húzódott. A csatorna nemzetközi vízi út volt, használatához számos államnak létfontosságú érdeke fűződött, de földrajzilag Egyiptom területén feküdt. A korábbi rendszerben a társaság nemzetközi részvénytulajdona biztosított bizonyos elkülönülést az egyiptomi államtól. Az államosítás ezt megszüntette. Kérdés maradt, hogy a szabad hajózást elegendő-e szerződéses garanciákkal védeni, vagy ehhez az igazgatás tényleges nemzetköziesítése is szükséges.

Nasszer egyik legerősebb érve az volt, hogy a csatorna működése nem romlott az államosítás után. Ha Egyiptom valóban veszélyeztette volna a nemzetközi hajózást, a nyugati követelések könnyebben igazolhatók lettek volna. A hajók azonban továbbra is áthaladtak, és a vámok, illetékek beszedése sem állt le. Kairó ezért azt állíthatta, hogy a vita nem a hajózás szabadságáról, hanem a csatorna fölötti politikai ellenőrzésről szól.

Ez a kérdés szeptember közepén gyakorlati próbát kapott. A korábbi csatornatársaság külföldi révkalauzainak jelentős része felmondott és elhagyta Egyiptomot. A lépés mögött az a remény húzódott, hogy megfelelő szakemberek nélkül a hajóforgalom lelassul vagy összeomlik, bizonyítva, hogy Egyiptom képtelen

önállóan működtetni a vízi utat. Az egyiptomi kormány azonban saját és más országokból érkező szakemberekkel pótolta a távozókat. A forgalom ugyan nehezebb körülmények között, de folytatódott.

Ez politikailag Nasszer pozícióját erősítette. A csatorna működőképessége megfosztotta Londont attól a könnyen érthető érvtől, hogy a nemzetközi beavatkozást a hajózás összeomlása teszi szükségessé. Minél több idő telt el komoly fennakadás nélkül, annál kevésbé tűnt sürgősnek egy katonai megoldás.

Dulles közben új elképzelést dolgozott ki. Ha Nasszer nem fogadja el a nemzetközi igazgatást, akkor a csatornát használó államok szervezzék meg saját együttműködésüket. A külügyminiszter szeptember 9-én vetette papírra a Szuezi-csatornát Használók Szövetségének tervét. Az elképzelés szerint a résztvevő államok közösen gyakorolnák az 1888-as egyezményből eredő használati jogaikat, együtt alkalmaznának révkalauzokat, egységesen kezelnék a díjfizetést, és szervezetten tárgyalnának Egyiptommal.

Az ötletben szándékosan volt bizonytalanság. Washington számára a felhasználói szövetség elsősorban olyan diplomáciai eszköz volt, amely megakadályozhatta,

hogy London és Párizs azt állítsa: minden békés lehetőség kimerült. Eisenhower maga sem volt biztos abban, hogy a rendszer működni fog, Dulles azonban úgy vélte, továbbra is alternatívákat kell kínálni a briteknek és a franciáknak, mert különben aligha lehet őket eltéríteni az erő alkalmazásától.

Eden viszont sokkal keményebb eszközt látott ugyanebben a tervben. Szeptember 12-én a brit alsóházban bejelentette, hogy létrehoznak egy felhasználói szervezetet, amely saját révkalauzokat alkalmazhat, koordinálhatja a forgalmat és átveheti a csatornadíjak beszedésének egy részét. Egyiptomtól együttműködést vártak, és cserébe fizettek volna az igénybe vett létesítményekért. Eden azt is világossá tette, hogy ha Kairó akadályozza a szövetség működését, további lépések következhetnek.

Dulles és Eden ugyanazt a szervezetet tehát eltérő célra használta volna. Washington számára a Szuezi-csatornát Használók Szövetsége időt és tárgyalási lehetőséget jelentett. Londonban viszont egyesek arra gondoltak, hogy olyan párhuzamos igazgatási rendszert lehet kialakítani, amely fokozatosan megkerüli az egyiptomi csatornahatóságot. Ha Nasszer ezt megakadályozza, az újabb érvet szolgáltat az erő

alkalmazásához.

Az amerikai vezetés hamar felismerte ennek veszélyét. Dulles nem kívánt olyan konstrukciót támogatni, amely automatikusan konfliktust idéz elő Egyiptommal. Az Egyesült Államok számára a szervezet önkéntes együttműködési rendszer volt, amelynek működéséhez lehetőleg Kairó gyakorlati közreműködését is meg kellett szerezni. A brit és francia politika egy része viszont éppen azt remélte, hogy a rendszer próbára teszi Nasszer hajlandóságát, és szükség esetén igazolja a keményebb fellépést.

A második londoni konferenciát szeptember 19-21. között tartották. Ezúttal tizennyolc ország vett részt rajta: azok, amelyek korábban elfogadták a Dulles-tervet. A Menzies-misszió kudarca után a konferencia megállapította, hogy Egyiptom nem fogadta el az augusztusi javaslatokat. A résztvevők továbbra is fenntartották, hogy azok megfelelő alapot kínáltak volna a rendezésre, majd jóváhagyták a Szuezi-csatornát Használók Szövetségének létrehozását.

A szövetség, angol rövidítéssel SCUA, nem kapott szuverenitást a csatorna fölött. Alapító nyilatkozata kifejezetten kimondta, hogy működésének figyelembe

kell vennie Egyiptom jogait. Célja a tagállamok hajóinak biztonságos és gazdaságos áthaladásának elősegítése, az egyiptomi hatóságokkal való együttműködés keresése és a későbbi rendezés előkészítése volt.

Ez jóval szerényebb konstrukció volt annál, amelyet Eden a válság első heteiben kívánt. Nem állította helyre a régi csatornatársaságot, nem vette el Kairótól a fizikai ellenőrzést, és önmagában nem kényszerítette Nasszert politikai meghátrálásra. A brit vezetés számára ezért a diplomáciai folyamat egyre kevésbé tűnt olyan útnak, amely valóban visszafordíthatja július 26-át.

A második londoni konferencia idején Harold Macmillan brit pénzügyminiszter Washingtonban tartózkodott. Az amerikai-brit beszélgetésekből egyre világosabban kirajzolódott, hogy a két szövetséges eltérően értékeli a válságot. Eisenhower számára továbbra is alapvető cél volt a háború elkerülése. Eden viszont úgy látta, hogy minden újabb tárgyalási kör növeli Nasszer presztízsét, miközben a brit katonai mozgósítás fenntartása egyre költségesebbé és politikailag egyre nehezebbé válik.

A londoni kormány dilemmáját súlyosbította, hogy saját korábbi kijelentéseihez is kötve volt. Július végétől

azt állította, hogy Nasszer győzelme elfogadhatatlan. Katonákat mozgósított, hadihajókat csoportosított át, tartalékosokat hívott be és nyilvánosan fenntartotta az erő alkalmazásának lehetőségét. Ha ezek után lényegében elfogadja az egyiptomi ellenőrzést, az ellenfelei könnyen brit meghátrálásként értelmezhetik.

Kairóban ezzel szemben minden eltelt hét erősítette a rendszert. A csatorna működött, a bevételek Egyiptomhoz folytak be, és a nyugati katonai fenyegetés ellenére nem kellett visszavonni az államosítást. Nasszer az arab közvélemény előtt azt bizonyíthatta, hogy egy volt gyarmati ország képes szembeszállni két európai nagyhatalommal és megtartani döntését.

Az egyiptomi elnök azonban továbbra sem zárta ki a nemzetközi megállapodást. Szeptember 10-én újabb konferencia összehívását javasolta, amelyen a csatorna használói és más érdekelt államok tárgyalhattak volna. A második londoni konferencia ezt a javaslatot túl általánosnak ítélte ahhoz, hogy tárgyalási alapként elfogadja. A diplomáciai mozgástér tehát létezett, de egyre szűkebb lett.

A válság egyik legfontosabb félreértése éppen abból származott, hogy a felek mást értettek sikeres

kompromisszumon. Washington számára elfogadható eredmény lehetett egy olyan egyezmény, amely garantálja a szabad hajózást, ellenőrizhető díjszabást és nemzetközi konzultációs mechanizmust hoz létre, miközben a csatorna egyiptomi igazgatás alatt marad. London és Párizs jelentős része viszont attól tartott, hogy ha Nasszer megtarthatja az irányítást, akkor politikailag ő nyerte meg a válságot, bármilyen technikai biztosítékokat építenek is a rendszerbe.

Nasszer számára viszont minden olyan rendezés elfogadhatatlan volt, amely az államosítás után ismét külföldi döntési jogot helyezett az egyiptomi igazgatás fölé. Ezért az a kompromisszum, amely Washingtonból mérsékeltnak és racionálisnak látszott, Londonból gyengeségnek, Kairóból pedig a szuverenitás feladásának tűnhetett.

Szeptember végére a diplomácia még nem omlott össze, de ereje már jelentősen megfogyatkozott. A SCUA létrejött, a hajóforgalom folytatódott, és a konfliktus nem került ki teljesen az ENSZ és a tárgyalások világából. Ugyanakkor a brit és francia katonai felvonulás továbbra is fennmaradt, Izrael pedig egyre szorosabban együttműködött Franciaországgal.

A döntő változás októberben következett be. A nyilvános diplomácia mögött addigra új kérdés került előtérbe: hogyan lehet olyan helyzetet teremteni, amelyben Nagy-Britannia és Franciaország Egyiptom elleni katonai beavatkozása nem előre megtervezett inváziónak, hanem egy már kirobbant háborúra adott válasznak látszik. Erre a problémára Párizs mellett, egy Sèvres nevű település egyik villájában született meg a válasz.

11. Sèvres - a titkos háború

1956. október 22-én David Ben-Gurion izraeli miniszterelnök, Moshe Dayan vezérkari főnök és Simon Peresz, a védelmi minisztérium főigazgatója titokban Franciaországba érkezett. Úti céljuk nem valamelyik párizsi minisztérium volt, hanem egy félreeső villa Sèvres-ben, Párizs délnyugati peremén. Itt találkoztak a francia vezetés képviselőivel, köztük Christian Pineau külügyminiszterrel és Maurice Bourgès-Maunoury védelmi miniszterrel. Rövidesen Selwyn Lloyd brit külügyminiszter, majd Patrick Dean külügyi főtisztviselő is bekapcsolódott az egyeztetésbe.

Az izraeli küldöttség érkezésekor Budapesten még nem tört ki a forradalom. Ez a dátum az egész könyv szempontjából alapvető jelentőségű. A magyar forradalom október 23-án délután kezdődött a budapesti tüntetéssel, estére pedig fegyveres felkeléssé alakult. A sèvres-i találkozó előző nap megkezdődött. Ennél is fontosabb, hogy a brit-francia együttműködés katonai kerete már korábban kialakult. Az amerikai külügyminisztérium későbbi, rendkívül részletes vizsgálata szerint október 16-án London és Párizs már megegyezett abban, hogy egy izraeli támadást felhasználhatnak saját Egyiptom elleni katonai fellépésük

kiindulópontjaként. A magyar forradalom tehát nem hozta létre a szuezi háború tervét.

A történet azonban ennél árnyaltabb. A végleges háromoldalú megállapodást csak október 24-én, vagyis már a budapesti felkelés kitörése után írták alá. Mire Ben-Gurion, Christian Pineau és Patrick Dean aláírta a később Sèvres-i jegyzőkönyvként ismert dokumentumot, Budapesten már halottak feküdtek az utcákon, harcok folytak a rádiónál és más városrészekben, szovjet páncélosok érkeztek a fővárosba, Nagy Imrét pedig miniszterelnökké nevezték ki. A támadás alapkonceptiója tehát megelőzte Magyarország forradalmát, végleges részleteit viszont már annak tudatában rögzítették.

A különbség fontos. Az egyik véglet szerint Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael meglátta a magyar felkelés által teremtett alkalmat, és ezért döntött Egyiptom megtámadásáról. Erre nincs bizonyíték. A másik véglet szerint a magyar eseményeknek semmilyen jelentőségük nem volt a támadás időzítésében vagy a résztvevők számításaiban. Ezt már nehezebb ilyen kategorikusan kijelenteni. Október 23. után minden európai kormány tudta, hogy Moszkva figyelmét komoly kelet-európai válság köti le, az ENSZ és Washington figyelme pedig rövid időn belül két irányba oszolhat.

Ettől azonban még nem a magyar forradalom teremtette meg a haditervet.

Sèvres inkább egy hónapok óta érlelődő stratégiai közeledés végpontja volt. Franciaország már nyáron fegyverekkel erősítette Izraelt. Izrael egyre inkább preventív háborúban gondolkodott Egyiptom ellen. Nagy-Britannia július óta készült egy esetleges katonai akcióra, és október közepére beleegyezett abba, hogy az izraeli támadás ürügyként szolgálhat a brit-francia beavatkozáshoz. A három ország céljai nem voltak azonosak, de mindhárom számára elfogadható közös nevezővé vált Nasszer meggyengítése.

A sèvres-i tárgyalások első napja még nem hozott azonnali megállapodást. Ben-Gurion több fenntartással érkezett. Izrael ugyan háborúra készült, de nem kívánt olyan helyzetbe kerülni, amelyben egyedül támadja meg Egyiptomot, majd London és Párizs politikai okokból visszalép. A miniszterelnök azt is tudta, hogy Nagy-Britanniával való együttműködés otthon és nemzetközileg egyaránt kényes ügy. A brit mandátum emléke eleven volt, London pedig Jordániával és Irakkal is szoros kapcsolatot tartott fenn.

Ben-Gurion ezért írásos biztosítékokat akart. Az izraeli vezetés számára nem volt elegendő egy szóbeli ígéret arra, hogy brit és francia erők majd beavatkoznak. Ha Izrael hadseregének jelentős részét a Sínai-félszigetre küldi, miközben Jordánia vagy más arab állam is hadba lép, stratégiailag veszélyes helyzetbe kerülhet. Az izraeli delegáció ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a három fél kötelezettségeit konkrét dokumentumban rögzítsék.

Selwyn Lloyd brit külügyminiszter ezzel szemben láthatóan kényelmetlenül érezte magát a találkozón. A brit politika egyik fő problémája éppen az volt, hogyan lehet olyan katonai akciót végrehajtani, amelynek nyilvános indoklása szerint London és Párizs kívülálló béketeremtőként avatkozik be egy izraeli-egyiptomi háborúba. Ha a három fél előzetesen írásban megállapodik ugyanennek a háborúnak a koreográfiájáról, akkor az egész későbbi érvelés hitelessége összeomlik.

Ezért a brit képviselők sokáig vonakodtak formális dokumentumot aláírni. A franciák számára kevesebb gondot okozott a titkos együttműködés. Párizs hónapok óta szoros katonai kapcsolatot tartott fenn Izraellel, és Nasszer megbuktatását vagy legalább súlyos meggyengítését stratégiai célnak tekintette. Christian

Pineau és Bourgès-Maunoury számára Sèvres nem kínos kényszermegoldás volt, hanem korábbi politikájuk logikus folytatása. Franciaország játszotta a közvetítő szerepet London és Jeruzsálem között, és francia részről született meg annak az akciónak a konstrukciója is, amely lehetővé tette volna, hogy a támadók később békefenntartó szerepben tűntessék fel magukat.

A terv lényege egyszerű volt. Izrael október 29-én este nagyszabású támadást indít Egyiptom ellen, és csapatai gyorsan előrenyomulnak a Sínai-félszigeten a Szuezi-csatorna irányába. Nagy-Britannia és Franciaország másnap felszólítja mindkét hadviselő felet, hogy állítsa le a harcokat, és vonja vissza erőit a csatornától. Egyiptomnak egyúttal el kell fogadnia, hogy brit és francia csapatok ideiglenesen megszállják a csatorna kulcsfontosságú pontjait. Ha Kairó ezt megtagadja, a két európai hatalom katonai támadást indít Egyiptom ellen.

A terv szándékosan olyan feltételeket szabott, amelyekről szinte bizonyosan tudni lehetett, hogy Nasszer nem fogadja el őket. Egyiptomtól ugyanis azt követelték volna, hogy saját területén vonja vissza hadseregét a csatorna körzetéből, miközben brit és francia csapatokat enged be ugyanoda. Mindezt olyan

két hatalom kérte volna, amelyek néhány hónappal korábban még nyíltan megkérdőjelezték az államosítást és jelentős katonai erőket vontak össze Egyiptom közelében.

Az ultimátum formálisan Izraelt is kötelezte volna a harcok leállítására, de a Sèvres-i jegyzőkönyv egyik rendelkezése lényegében biztosította, hogy az izraeli fél ne kerüljön ugyanolyan helyzetbe. Ha Egyiptom megtagadja a feltételeket, Izraelnek nem kellett teljesítenie a saját felszólítását. A konstrukció tehát kívülről szimmetrikusnak tűnhetett, a tényleges működése azonban előre Egyiptom ellen irányult.

A brit és francia szerep ezért a terv lényegéből következően nem volt semleges. Nem olyan hatalmak készültek beavatkozni, amelyek egy váratlanul kitört háborút akartak megállítani. Előre tudták a támadás időpontját, ismerték Izrael célját, és már az első izraeli lövések előtt eldöntötték, milyen feltételekkel lépnek hadba.

A Sèvres-i jegyzőkönyv ezen a ponton különösen értékes történeti dokumentum. Utólag nem kell találgatni, volt-e összejátszás. A megállapodás maga rögzíti az események sorrendjét. Az izraeli támadás

október 29-én kezdődik; október 30-án következik az angol-francia felszólítás; ha Egyiptom nem engedelmeskedik, október 31-én megkezdődnek az ellene irányuló brit-francia hadműveletek. A dokumentum nem véletlenül tartalmazta azt a rendelkezést is, hogy a megállapodást szigorúan titokban kell tartani.

Az izraeli célok külön pontban jelentek meg. Az izraeli hadseregnek el kellett foglalnia az Akabai-öböl nyugati partját, valamint Tiran és Szanáfír szigetét, hogy biztosítsa a hajózás szabadságát az öbölben. Ez közvetlenül összekapcsolta a háborút a Tiráni-szoros évek óta húzódó konfliktusával. Izrael tehát nem pusztán ürügyet szolgáltatott a két európai hatalomnak, hanem saját stratégiai célokat kívánt elérni.

A jegyzőkönyv Jordániával is foglalkozott. Izrael vállalta, hogy az Egyiptom elleni hadműveletek alatt nem támadja meg Jordániát. Nagy-Britannia viszont megígérte, hogy ha Jordánia ebben az időszakban támadja meg Izraelt, London nem siet jordániai szövetségese segítségére. Ez a rendelkezés különösen érzékeny pont volt, mivel Nagy-Britannia szerződéses kapcsolatban állt Jordániával. Izrael számára viszont biztosítékot jelentett arra, hogy a sínai hadjárat alatt

nem kerül brit katonai beavatkozással szembe egy második fronton.

A franciák további katonai garanciát is adtak. Az október 25-én készült kiegészítés szerint francia Mystère IV vadászgépeket és vadászbombázókat állomásoztatnak Izraelben az izraeli légtér védelmére, és francia hadihajók is izraeli kikötőkbe érkeznek. Ezzel Franciaország nem csupán politikai partnerként, hanem Izrael közvetlen katonai biztosítójaként is részt vett az előkészületekben.

A terv legkényesebb része Nagy-Britannia szerepe maradt. Anthony Eden később következetesen tagadta, hogy kormánya Izraellel együtt háborút szervezett volna. Selwyn Lloyd visszaemlékezéseiben szintén igyekezett különbséget tenni előzetes összejátszás és aközött, hogy London egyszerűen közölte, miként reagálna bizonyos eseményekre. Lloyd szerint a Sèvres-ben aláírt dokumentum sem klasszikus nemzetközi szerződés, hanem a tárgyalásról készített feljegyzés volt.

A különbség jogászai értelemben érdekes lehetett, politikailag kevésbé. A brit képviselő aláírta azt a dokumentumot, amely pontos dátumokkal rögzítette az izraeli támadás, a brit-francia ultimátum és a brit-francia

katonai akció egymást követő lépéseit. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának későbbi belső vizsgálata ezért egyértelmű következtetésre jutott: a britek talán nem közvetlenül ők ösztönözték Izraelt a támadásra, de ismerték a francia-izraeli tervet, és vállalták, hogy kihasználják annak végrehajtását.

A brit óvatosságnak belpolitikai oka is volt. Eden kabinetjének nem minden tagja ismerte az együttműködés teljes részleteit. A kormány nyilvánosan továbbra is azt állította, hogy a cél a csatorna és a nemzetközi hajózás védelme. Ha kiderül, hogy a brit kormány előre megegyezett Izraellel egy olyan háborúról, amelyet később semleges közvetítőként kíván „megállítani”, annak súlyos parlamenti és alkotmányos következményei lehettek.

Ezért vált különösen fontossá a bizonyítékok kérdése. Az izraeliek ragaszkodtak ahhoz, hogy mindhárom fél rendelkezzen aláírt példánnyal. Ben-Gurion attól tartott, hogy London később letagadja a kötelezettségvállalást, és Izrael magára marad. A brit oldalon viszont éppen ellenkező irányú törekvés jelent meg: minél kevesebb nyomot akartak hagyni az együttműködésről.

Patrick Dean október 24-én végül mégis aláírta a dokumentumot Ben-Gurion és Pineau mellett. A három küldöttség egy-egy példányt kapott. A fennmaradt Sèvres-i jegyzőkönyv ezért az egész válság egyik legkellemetlenebb dokumentuma lett a későbbi brit hivatalos értelmezés számára. Az izraeli védelmi minisztérium archívuma ma is úgy mutatja be, mint Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael közös katonai fellépéséről szóló írásos megállapodást.

Az események időrendje ugyanakkor újra visszavezet Budapesthez. Október 22-én, amikor Ben-Gurion és társai megérkeztek Sèvres-be, Magyarországon még Gerő Ernő állt a Magyar Dolgozók Pártja élén, Nagy Imre nem volt miniszterelnök, és a budapesti egyetemisták csak a következő napi tüntetésre készültek. Az angol-francia katonai tervek hetek óta készen álltak. A francia-izraeli együttműködés hónapokra nyúlt vissza. A brit-francia megállapodás az izraeli támadás kihasználásáról az amerikai elemzés szerint október 16-ra már kialakult.

Október 23-án azonban megváltozott a nemzetközi környezet. Miközben Sèvres-ben folytak a tárgyalások, Budapesten estére fegyveres harc bontakozott ki. A szovjet vezetés még aznap éjszaka katonai beavatkozás

mellett döntött, majd október 24-re páncélosok jelentek meg a magyar főváros utcáin. A válság hirtelen a hidegháború központi eseményévé vált.

Christian Pineau éppen október 23-án utazott Sèvres-ből Londonba, ahol Edennel és Lloydal tárgyalt. Másnap visszatért Franciaországba, és október 24-én került sor a háromoldalú dokumentum véglegesítésére. A résztvevők tehát már biztosan tudtak a magyarországi eseményekről, amikor a dátumokkal ellátott haditervet aláírták.

Ebből azonban még nem következik, hogy Budapest miatt választották október 29-ét az izraeli támadás napjának. Az izraeli hadsereg mozgósítása, a francia katonai támogatás és a brit-francia előkészületek olyan folyamat részei voltak, amelyet nem lehetett egyik napról a másikra létrehozni. A Sínai-félsziget elleni hadművelet részletes katonai terve már korábban készült.

A magyar forradalom inkább olyan új stratégiai tényezővé vált, amelyet a támadók már figyelembe vehettek. A Szovjetunió egyszerre nézett szembe a kelet-európai rendszer válságával és a Közel-Keleten kialakuló konfliktussal. Washington figyelme szintén megoszlott. Az ENSZ-ben pedig rövid időn belül két olyan

ügy került napirendre, amelyben nagyhatalmak katonai fellépése volt a központi kérdés.

Az időzítés később azért vált különösen érzékennyé, mert az események szinte kísérteties pontossággal haladtak egymás mellett. Október 28-án Nagy Imre tűzszünetet hirdetett, és úgy tűnt, hogy Magyarországon politikai rendezés kezdődhet. Október 29-én Izrael megtámadta Egyiptomot. Október 30-án a szovjet kormány olyan nyilatkozatot adott ki, amely a szocialista országok közötti kapcsolatok újragondolását ígérte, Nagy-Britannia és Franciaország pedig ugyanazon a napon ultimátumot intézett Egyiptomhoz és Izraelhez. Október 31-én Moszkvában fordulat következett be a magyar kérdésben, brit és francia repülőgépek pedig megkezdték Egyiptom bombázását.

Mindez utólag könnyen teremti meg az ok-okozati kapcsolat látszatát. A történeti bizonyíték azonban ennél óvatosabb következtetést enged. A szuezi támadás terve nem Budapest utcáin született meg. A magyar forradalom nélkül is létezett volna brit-francia-izraeli katonai együttműködés és nagy valószínűséggel izraeli támadás. A kérdés inkább az, hogy a váratlan magyar válság hogyan befolyásolta a támadók kockázatértékelését és később a szovjet vezetés választát.

A Sèvres-i dokumentum aláírásakor a résztvevők egyik legfontosabb problémája továbbra is az Egyesült Államok maradt. Eisenhower nem tudott az egyezményről. Dulles sem. Washington ugyan érzékelte a francia-izraeli kapcsolatok erősödését, látta az izraeli katonai mozgásokat és tudott a brit-francia erők mediterrán koncentrációjáról, de nem ismerte a háromoldalú tervet. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának későbbi vizsgálata arra jutott, hogy október közepétől London és Párizs lényegében megszakította Washingtonnal a valódi érdemi egyeztetést Szuez ügyében.

A félrevezetés tudatos volt. Az amerikaiaknak brit, francia és izraeli illetékesek egyaránt olyan magyarázatokat adtak, amelyek kisebbítették a katonai készülődés jelentőségét. Izrael a jordániai helyzetre hivatkozott. Francia részről sem ismerték el a közös haditervet. Brit illetékesek pedig azt a benyomást igyekeztek kelteni, hogy nincs tudomásuk közvetlen francia-izraeli támadási tervről.

Az amerikai utólagos elemzés ezért kemény megfogalmazást használt. A dokumentum szerint Franciaország két összejátszási kört kapcsolt össze: a francia-izraeli és a brit-francia együttműködést. A britek tudták, hogy Franciaország ismeri Izrael szándékait,

mégis elfogadták azt a tervet, amelynek működését az izraeli támadás indította el. Az Egyesült Államokat mindhárom fél kizárta a valódi döntéshozatalból.

Ez különösen súlyos döntés volt egy olyan ország részéről, amelynek gazdasági és katonai mozgástere már jelentős mértékben függött Washington támogatásától. Eden valószínűleg abból indult ki, hogy amikor a hadművelet megkezdődik, Eisenhower ugyan neheztelni fog a kész helyzet miatt, de végül nem fordul szembe két NATO-szövetségesével és Izraellel egy Nasszer vezette Egyiptom kedvéért.

A számításban volt bizonyos történeti logika. Az angol-amerikai kapcsolat a második világháború óta rendkívül szoros volt, Washington maga sem kedvelte Nasszert, ellenezte a csatorna államosításának módját, és tartott a szovjet közel-keleti térnyeréstől. Londonban könnyen feltételezhatték, hogy az Egyesült Államok végül ugyanúgy elfogad egy sikeres brit-francia katonai akciót, ahogyan korábban számos más nyugati beavatkozással szemben pragmatikusan viselkedett.

Eden ebben tévedett a legnagyobbat. Eisenhower számára nem csupán az volt a kérdés, kedveli-e Nasszert. Az Egyesült Államok éppen a Szovjetuniót bírálta azért,

mert Kelet-Európában katonai erővel tart fenn politikai rendszereket. Ha Washington néhány nappal később támogatja, hogy brit és francia szövetségesei előre megszervezett ürüggyel támadjanak meg egy arab államot, az amerikai külpolitika jelentős részének hitelessége omlik össze.

Magyarország ettől a ponttól kezdve akaratlanul is része lett a szuezi problémának. A Sèvres-ben ülő politikusok még nem sejthették, hogy néhány nappal később a világ két egymással szemben álló katonai beavatkozást fog egyszerre látni. Nem tudhatták, hogy Moszkva október 31-én döntő fordulatot hajt végre Magyarország ügyében, és azt sem, hogy november 4-én megindul a második szovjet támadás. Azt azonban október 24-én már tudták, hogy Magyarországon súlyos válság bontakozott ki.

Mégsem változtattak a terven. Október 24-én aláírták a jegyzőkönyvet. Október 25-én megkezdődött az izraeli mozgósítás, és francia katonai támogatás érkezett. Az amerikai hírszerzés egyre több jelet észlelt, de nem tudta pontosan értelmezni őket. Október 28-án Washingtonban még elsősorban azt találgatták, vajon Izrael Jordánia vagy Egyiptom ellen készül-e fellépni.

Másnap délután erre is választ kaptak. 1956. október 29-én izraeli ejtőernyősök ugrottak ki gépeikből a Sínai-félsziget fölött. A Kades-hadművelet megkezdődött. Sèvres titka működésbe lépett.

12. Közben Budapest fellázad

1956. október 23-án délután, miközben Párizsban és Londonban a Szuezi elleni titkos katonai együttműködés részleteiről tárgyaltak, Budapesten még senki sem tudhatta, hogy az esti tüntetés néhány órán belül fegyveres felkeléssé változik. A magyar eseményeknek nem volt kapcsolatuk a Szuezi-csatornával. Más történelmi folyamatok vezettek hozzájuk: a sztálinista diktatúra válsága, Rákosi Mátyás rendszerének öröksége, a desztalinizáció, Nagy Imre korábbi reformpolitikája, a lengyelországi változások és a szovjet tömb egészében érzékelhető bizonytalanság. A két történet ezen az estén még külön pályán haladt.

A budapesti diákok eredetileg a lengyel reformfolyamat és Władysław Gomułka mellett kívántak kiállni. Követeléseik azonban gyorsan túlléptek ezen. Szovjet csapatkivonást, többpárti politikai életet, sajtószabadságot, gazdasági reformokat és Nagy Imre visszatérését követelték. A délutáni felvonulás hatalmas tömeget vonzott, estére ledöntötték a Sztálin-szobrot, a Magyar Rádiónál pedig a követelések beolvasását kívánó tüntetők és az épületet őrző államvédelmi erők között fegyveres összecsapás tört ki. A békés tömegmozgalom

néhány óra alatt forradalommal alakult.

Washington eleinte nehezen tudta felmérni, mi történik. A kelet-európai kommunista rendszer néhány nappal korábban Lengyelországban is komoly válságba került, de ott Moszkva végül elfogadta Gomułka visszatérését és a lengyel vezetés korlátozott önállósodását. Magyarország esetében október 24-ére világossá vált, hogy egészen más nagyságrendű esemény kezdődött. Szovjet páncélosok jelentek meg Budapesten, a fegyveres ellenállás pedig nem omlott össze.

John Foster Dulles külügyminiszter már október 24-én este arról beszélt Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-nagykövettel, hogy a magyar kérdést a Biztonsági Tanács elé kellene vinni. A telefonbeszélgetésben Dulles kifejezetten attól tartott, hogy ha a magyarok életüket kockáztatva fellépnek a szovjet rendszer ellen, az Egyesült Államok pedig láthatóan semmit sem tesz, Washington politikailag súlyos helyzetbe kerül. Katonai beavatkozásról azonban nem esett szó: a mérlegelt eszköz az ENSZ volt.

Ez fontos különbség a későbbi emlékezethez képest. Az Egyesült Államok az előző években sokat beszélt Kelet-Európa „felszabadításáról”, a kommunista uralom

visszaszorításáról és a rab népek szabadságáról. A propaganda nyelve azonban nem társult olyan katonai tervvel, amely egy magyar felkelés esetére amerikai vagy NATO-beavatkozást irányzott volna elő. Washington számára Magyarország a szovjet katonai érdekszféra közepén feküdt. Az ország fegyveres felszabadítása közvetlen háborút jelentett volna a Szovjetunióval, egy olyan korban, amikor mindkét nagyhatalom már nukleáris fegyverekkel rendelkezett.

Az amerikai vezetés ezért kezdettől olyan diplomáciai megoldást keresett, amely növeli a Moszkvára nehezedő politikai nyomást, de nem sodorja az Egyesült Államokat háborúba. Nagy-Britannia és Franciaország támogatását is kérte ahhoz, hogy a magyar ügy az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé kerüljön. London kezdetben óvatos volt, október 26-ra azonban a brit külügyminisztérium már támogatta a gyors ENSZ-lépést. Október 27-én az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország közösen kérte a magyar helyzet napirendre vételét.

A három állam együttműködése utólag különösen figyelemreméltó. Ugyanez a három nyugati hatalom néhány nappal később élesen szembekerült egymással Szuez miatt. Október 27-én azonban Washington, London és Párizs még közösen lépett fel a szovjet magyarországi

katonai beavatkozással szemben. A nyilvánosság előtt semmi sem jelezte, hogy Nagy-Britannia és Franciaország eközben már Izraellel egyeztetett egy olyan katonai műveletről, amelyet Washington elől eltitkoltak.

A párhuzam még élesebb, ha a dátumokat egymás mellé tesszük. Október 24-én Washington az ENSZ bevonását mérlegelte Magyarország ügyében. Ugyanazon a napon Sèvres-ben Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael képviselői véglegesítették azt a titkos menetrendet, amely szerint október 29-én Izrael megtámadja Egyiptomot, majd London és Párizs ultimátumot intéz a két hadviselő félhez. Az egyik ügyben a brit és francia kormány a nemzetközi jog és az ENSZ segítségével kívánt fellépni egy nagyhatalmi katonai beavatkozással szemben. A másikban maga készült olyan beavatkozásra, amelynek valódi előzményeit el akarta rejteni a nemzetközi szervezet elől.

Moszkvában közben korántsem létezett kezdettől egységes álláspont arról, miként kell kezelni Magyarországot. Az első szovjet katonai beavatkozás nem hozta meg a gyors rendteremtést, amelyre a vezetés számított. A fegyveres ellenállás folytatódott, magyar katonák egy része átállt a felkelőkhöz vagy megtagadta a

harcot, a kommunista párt vezetése pedig gyorsan elveszítette ellenőrzését az események fölött.

Anasztasz Mikojant és Mihail Szuszlovot Budapestre küldték, hogy közvetlenül tájékozódjanak és segítsék a magyar kommunista vezetést. Jelentéseik fokozatosan azt mutatták, hogy pusztán katonai eszközökkel nem lehet gyorsan stabilizálni a helyzetet. Nagy Imre pedig egyre inkább azt próbálta bizonyítani Moszkvának, hogy politikai engedményekkel és a tömegmozgalom követeléseinek részleges elfogadásával nagyobb esély nyílik a rend helyreállítására, mint a felkelés további fegyveres elfojtásával. A szovjet vezetés október 26–28-i vitái már erről a dilemmáról szóltak.

Nagy Imre maga is gyorsan változott ezekben a napokban. Október 24-én még olyan kormány élére került, amely a felkelést rendkívüli biztonsági válságként kezelte. A következő napokban azonban egyre inkább elfogadta annak politikai követeléseit. Október 25-én már a szovjet csapatok kivonásáról kezdendő tárgyalásokról beszélt. Október 28-án pedig olyan fordulatot jelentett be, amely gyökeresen megváltoztatta a forradalom politikai helyzetét.

A kormány tűzszünetet rendelt el, feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot, tárgyalásokat ígért a szovjet erők Budapestről történő kivonásáról, és többé nem ellenforradalomként kezelte a felkelést. Nagy Imre rádióbeszédében nemzeti demokratikus mozgalomról beszélt. A döntés lényegében azt jelentette, hogy a kormány elfogadta a forradalom politikai legitimációját, és megpróbálta saját vezetése alatt békés átalakulássá formálni. A szovjet pártvezetés ugyanezen a napon már a tűzszünet támogatását és a Budapestről történő csapatkivonás előkészítését tárgyalta.

Október 28. ezért a történet egyik legfontosabb napja. Ha valaki akkor készített volna helyzetértékelést, könnyen arra juthatott volna, hogy Magyarországon a fegyveres válság lassan politikai rendezéssé alakul. A kínai nagykövetség jelentése szerint Nagy beszéde után fokozatosan elhallgattak a fegyverek, és úgy látszott, helyreállhat a rend. A kínai sajtó október 28–29-i híreiből ugyanez az óvatos optimizmus olvasható ki.

Washingtonban hasonló bizonytalanság uralkodott. Az amerikai hírszerzés és külügyi apparátus nem tudta pontosan, mennyire tartós Nagy Imre fordulata, és azt sem, mennyire fogadja el Moszkva. Október 29-én egy washingtoni különbizottság még arról vitatkozott, vajon a

szovjet csapatok valóban távozni készülnek-e, és mennyire őszinték Nagy ígéretei. A budapesti amerikai követség szerint a főváros jelentős része ekkor már a miniszterelnök ellenőrzése alatt állt, de Washington továbbra is kevés biztos információval rendelkezett a forradalom különböző csoportjairól és a szovjet szándékokról.

Az ENSZ-ben közben október 28-án ült össze a Biztonsági Tanács a magyar kérdés megvitatására. A Szovjetunió már a napirendre vételt is ellenezte, arra hivatkozva, hogy Magyarország belügyeiről van szó. A magyar ENSZ-képviselő ekkor még szintén tiltakozott a világszervezet beavatkozása ellen, és a magyar kormány álláspontját továbbította, amely szerint az ügy nem indokol nemzetközi beavatkozást. Ez a diplomáciai álláspont néhány nap alatt teljesen megváltozott, ahogy Nagy Imre kormánya egyre távolabb került Moszkvától.

A magyar kérdés tehát már az izraeli támadás előtt megjelent az ENSZ napirendjén. Ez azért lényeges, mert cáfolja azt a leegyszerűsítő képet, hogy Szuezi miatt a világ egyszerűen megfélemedezett Magyarországról. Washington, London és Párizs október 24-28. között aktívan foglalkozott a magyar ügygel, az ENSZ pedig hivatalosan megkezdte tárgyalását. A probléma nem az

volt, hogy Magyarország láthatatlanná vált, hanem az, hogy a Nyugat számára rendelkezésre álló politikai eszközök rendkívül korlátozottak voltak.

Egyiptomban sem maradt észrevétlen a forradalom. A későbbi kutatások szerint az egyiptomi sajtó a saját országát közvetlenül fenyegető szuezi válság ellenére folyamatosan közölt híreket Magyarországról. A kormányhoz közel álló lapok is követték a budapesti eseményeket, gyakran naponta több tudósításban. Kairóban tehát nem arról volt szó, hogy Szuezi teljesen kiszorította volna Magyarországot a nyilvánosságból.

Az egyiptomi értelmezés természetesen különbözött a nyugatitól. Nasszer rendszere szorosabb gazdasági és katonai kapcsolatokat épített ki a szocialista országokkal, ezért nem volt érdeke a Szovjetunió nyílt támadása. Ugyanakkor maga az egyiptomi külpolitika is a nemzeti szuverenitás, az idegen katonai jelenlét felszámolása és a külső beavatkozással szembeni ellenállás nyelvét használta. Ebből sajátos ellentmondás következett: ugyanazokat az elveket, amelyekre Egyiptom a brit és francia nyomással szemben hivatkozott, a magyar felkelők is saját országuk szovjet függőségével szemben fogalmazták meg.

Ez az ellentmondás október végén még nem került nyilván a felszínre. Egyiptom számára a közvetlen fenyegetést Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael jelentette, ezért Kairó diplomáciailag nem kívánt szembefordulni Moszkvával. A későbbi egyiptomi diplomáciai jelentések azonban már világosan érzékelték a párhuzamot: a szovjet beavatkozás Magyarországon és a brit-francia beavatkozás Egyiptomban ugyanabban az időszakban állította a nemzeti szuverenitás kérdését a nemzetközi politika középpontjába. Az egyiptomi diplomaták egy része később azt is úgy értékelte, hogy a Szuez elleni támadás politikai lehetőséget teremtett Moszkvának magyarországi pozíciója helyreállítására.

Október 28-án azonban még egyik válság végkimenetele sem volt világos. Magyarországon tűzszünet kezdődött. A kormány tárgyalni akart a szovjet csapatok kivonásáról. Budapesten a felkelők és a kormány között egyre több kapcsolat alakult ki, a politikai foglyok szabadon bocsátása megkezdődött, és ismét megjelentek azok a pártok, amelyeket a kommunista hatalomátvétel után felszámoltak. A következő napokban a többpártrendszer visszaállítása is megkezdődött.

Moszkvában ugyanakkor még senki sem mondta ki a végső szót. A fennmaradt szovjet dokumentumokból az látható, hogy a vezetés valóban mérlegelte a politikai visszavonulást, nem pedig csupán megtévesztésként beszélt róla. Október 28-án a tűzszünet és a budapesti csapatkivonás került előtérbe, 30-án pedig olyan nyilatkozat született, amely a szocialista országok közötti kapcsolatok egyenjogúbb alapokra helyezését ígérte. A döntés a második, mindent elsöprő katonai beavatkozásról csak ezt követően alakult ki.

Ez különösen fontossá teszi a szuezi események pontos időrendjét. Október 28-án, amikor Budapesten Nagy Imre bejelentette a fordulatot, a brit-francia-izraeli terv már készen állt, de a háború még nem kezdődött meg. Izraelben ekkorra megtörtént a mozgósítás jelentős része. Francia repülőgépek és szakemberek segítették az izraeli felkészülést. London és Párizs tudta, hogy másnap megindul a támadás.

Washington erről továbbra sem rendelkezett biztos információval. Eisenhower kormánya azon a hétvégén két potenciális válságot figyelt. Magyarországon úgy tűnt, hogy a helyzet enyhülhet. Izrael körül viszont egyre több katonai mozgást észleltek. Az amerikai hírszerzés nem tudta eldönteni, hogy az izraeli hadsereg Jordánia

vagy Egyiptom ellen készül-e, és még mindig nem ismerte a Sèvres-ben rögzített háromoldalú megállapodást.

Ezért következhetett be az a különös pillanat október 29-én reggel, amikor Eisenhower és Dulles úgy vélte: talán egyszerre mindkét térségben csökken a veszély. Magyarországról biztató hírek érkeztek. A szovjet csapatok kivonulását ígérték Budapestről, a harcok jelentős része abbamaradt, és Nagy Imre kormánya láthatóan megpróbált politikai megállapodást teremteni. A Közel-Keleten pedig Washington ugyan érzékelte az izraeli mozgósítást, de nem tudta, hogy a haditerv szerint néhány órán belül megindul a támadás.

Eisenhower optimizmusa alig néhány óráig tarthatott. Október 29-én délután izraeli ejtőernyősök szálltak le a Sínai-félszigeten, a Mitla-hágó közelében. Más izraeli egységek megindultak Egyiptom területére. A Kades-hadművelet kezdetével az addig diplomáciai szuezi válság háborúvá alakult.

A két különálló történet ettől a naptól kezdve már valóban nem választható el egymástól. Washingtonnak, Moszkvának és az ENSZ-nek egyszerre kellett Magyarországgal és Egyiptommal foglalkoznia. London

és Párizs pedig olyan helyzetbe került, amelyet néhány nappal korábban aligha tervezett: miközben a Szovjetunió magyarországi katonai beavatkozását ítélte el, saját haderejét készült bevetni Egyiptomban.

A következő negyvennyolc órában a két válság már ugyanazon nagyhatalmi döntésekben jelent meg. Október 30-án Nagy Imre bejelentette a többpártrendszer helyreállítását, és Moszkva olyan nyilatkozatot készített elő, amely akár a szovjet csapatok kivonásának lehetőségét is megnyithatta. Ugyanezen a napon Nagy-Britannia és Franciaország elküldte előre megírt ultimátumát Egyiptomnak és Izraelnek.

Október 31-én pedig mindkét történet váratlanul fordulatot vett. Moszkvában megváltozott a magyarországi politika. London és Párizs megkezdte Egyiptom bombázását. A Budapest és Szuez közötti kapcsolat ettől kezdve már nem utólagos történészi konstrukció volt, hanem a nagyhatalmi politika mindennapi valósága.

13. Október 29. - Izrael támad

1956. október 29-én reggel Washingtonban még nem tudták, hogy néhány órán belül megkezdődik a háború. John Foster Dulles reggel nyolckor telefonon beszélt Dwight D. Eisenhowerrel. Az elnök úgy fogalmazott, hogy két válsággócban - Magyarországon és Izrael körül - valamivel kedvezőbbnek látszik a helyzet, mint előző este. Dulles óvatosabban fogalmazott, de egyetértett abban, hogy legalább huszonnégy órát sikerült nyerni. A megjegyzés rövidesen a szuezi válság egyik legkeserűbb washingtoni epizódjává vált. Miközben az amerikai vezetés a helyzet átmeneti enyhülésében reménykedett, Izrael hadereje már a támadás utolsó előkészületeit végezte.

Az amerikaiak ugyanakkor nem voltak teljesen vakok. Október utolsó napjaiban egymás után érkeztek a figyelmeztető jelek. Izrael széles körű mozgósítást hajtott végre. Franciaország a hivatalosan ismertnél több Mystère IV vadászgépet adott át az izraeli légierőnek. Cipruson jelentősen megnőtt a brit és francia légierő jelenléte, francia hadihajók indultak a Földközi-tenger keleti medencéjébe, és Párizs, illetve Izrael között szokatlanul intenzív rádió- és diplomáciai forgalmat

észleltek.

Dulles október 29-én délelőtt már olyan táviratot küldött az Egyesült Államok párizsi nagykövetének, amelyben nyíltan leírta gyanúját: egyre több bizonyíték mutat arra, hogy Franciaország – esetleg brit tudomással – szoros együttműködésben áll Izraellel, és olyan akciót készíthetnek elő, amely izraeli-egyiptomi háborúhoz, majd francia és brit beavatkozáshoz vezet. Az amerikai külügyminiszter tehát a támadás napján már megközelítette az igazságot, a teljes sèvres-i tervet azonban továbbra sem ismerte.

Az izraeli hadművelet hivatalos neve Kades volt. A név az ókori Kádes-Barnea helyére utalt, és már önmagában is bibliai-történelmi jelentést adott a katonai akciónak. A hadvezetés október 28-án adta ki a végleges tervezési parancsot. Az izraeli védelmi levéltár szerint három fő célt jelöltek meg: katonai fenyegetést kellett teremteni a Szuezi-csatorna közelében, el kellett foglalni a Tiráni-szorost, és meg kellett bontani, illetve lehetőség szerint megsemmisíteni az egyiptomi hadrendet a Sínai-félsziget északi részén.

Ez a célmeghatározás jól mutatja, hogy az izraeli haditervet nem lehet egyszerűen a brit-francia

forгатókönyv melléktermékének tekinteni. A csatorna közvetlen elfoglalása nem szerepelt Izrael feladatai között. A hadseregnek viszont elég közel kellett kerülnie ahhoz, hogy London és Párizs hihetően hivatkozhasson a vízi út veszélyeztetettségére. Emellett Jeruzsálem saját céljait is követte: a sínai egyiptomi erők szétverését, a Gázai övezetből kiinduló fegyveres tevékenység hátországának meggyengítését és a Tiráni-szoros megnyitását.

Ben-Gurion csak október 28-án tárta a hadművelet tervét a teljes izraeli kormány elé. Addig a kabinet tagjainak jelentős része sem ismerte a valódi szándékot. A miniszterelnök szűk körben kezelte az előkészületeket, Golda Meir, Moshe Dayan, Simon Peresz és néhány más vezető rendelkezett teljesebb információval. A kormány jóváhagyása után hivatalosan csak annyit jelentettek be, hogy a határokon várható meglepetésszerű támadások veszélye miatt egyes tartalékos alakulatokat mozgósítanak.

A félrevezetés tudatos része volt az izraeli haditerveknek. Az előző napokban izraeli diplomaták és katonai összekötők azt sugallták amerikai partnereiknek, hogy az ország főként Jordánia felől tart veszélytől. A magyarázat nem volt teljesen légből kapott. Irak katonai

egységeket mozgató Jordánia irányába, az arab államok közötti katonai együttműködés pedig valóban aggasztotta Izraelt. A jordániai szál azonban egyúttal alkalmas volt arra, hogy elterelje Washington figyelmét a Sínai-félszigetről.

A támadás nyitánya szándékosan szokatlan volt. Október 29-én alkonyatkor az izraeli légierő szállítógépei a Sínai-félsziget belsejébe repültek, és a Rafael Eitan vezette 890. ejtőernyős zászlóaljat a Mitla-hágó keleti megközelítésénél dobták le. A helyszín mintegy néhány tucat kilométerre feküdt a Szuezi-csatornától. Az izraeli védelmi levéltár szerint ezzel kezdődött hivatalosan a Kades-hadművelet.

A katonai lépés első pillantásra kockázatosnak tűnt. Az ejtőernyősöket mélyen egyiptomi területre dobták, távol a fő izraeli erőktől. A hadművelet azonban nem kizárólag katonai logika alapján készült. A Sèvres-ben rögzített tervhez olyan izraeli mozdulatra volt szükség, amely a Szuezi-csatorna közvetlen veszélyeztetettségének látszatát kelti. Ha Izrael csupán a gázai vagy a határ menti egyiptomi állásokat támadja, London és Párizs nehezebben állíthatta volna, hogy azonnali beavatkozással kell megvédeni a világkereskedelmi útvonalat.

A Mitla-hágó közelében végrehajtott ejtőernyős akció ennek megfelelt. Az amerikai katonai jelentések már október 29-én este olyan hírekről számoltak be, amelyek szerint izraeli erők körülbelül hetvenöt mérföld mélységben hatoltak be egyiptomi területre, ejtőernyősök pedig nagyjából húsz mérföldnyire kerültek Szueztől. Washingtonban ettől a pillanattól kezdve világossá vált, hogy nem határincidensről, hanem nagyszabású hadműveletről van szó.

Az izraeli hadsereg közleménye ugyanakkor jóval szerényebb célt nevezett meg. Az első hivatalos tájékoztatás szerint izraeli egységek azért léptek egyiptomi területre, hogy megtámadják a Kuntilla és Rasz an-Naqb körzetében működő fedájinbázisokat. A közlemény az Egyiptom által támogatott támadásokra és Izrael szárazföldi, illetve tengeri összeköttetéseinek veszélyeztetésére hivatkozott. A State Departmentbe délután beérkező jelentésből Washington először ezen a kereten keresztül értesült az akcióról.

A valós műveleti terv azonban sokkal nagyobb volt. Az izraeli hadsereg három fő irányban készült előrenyomulni. Északon a Gázai övezet és el-Kantara irányában, középen Kuseima és Abu-Ageila térségén keresztül Iszmáilíja felé, délen pedig Kuseima, a

Mitla-hágó és a Szuezi-öböl irányában támadtak, miközben külön erő indult dél felé Sarm es-Sejk elfoglalására. Izrael történetében ez volt az első olyan hadjárat, amelyben teljes hadosztályméretű erőket alkalmaztak összehangolt hadműveletekben.

A kezdeti izraeli terv egyik lényeges eleme a gyorsaság volt. Egyiptom jelentős haderőt állomásoztatott a Sínai-félszigeten, és a csehszlovák fegyverüzlet révén modern harckocsikkal, repülőgépekkel és tüzérséggel rendelkezett. Izrael viszont arra számított, hogy az egyiptomi hadsereg szervezeti gyengesége, a parancsnoki rendszer lassúsága és az új felszerelés részleges integráltsága lehetővé teszi a gyors áttörést.

A légierő kérdése különösen érzékeny volt. Egyiptom MiG-15 és MiG-17 vadászgépekkel, valamint Il-28 bombázókkal rendelkezett. Ha ezek nagy számban bevethetők Izrael ellen, Tel-Aviv és más városok sebezhetővé válhattak. A sèvres-i együttműködés éppen ezért kínált döntő előnyt: az izraeli vezetés tudta, hogy rövid időn belül brit és francia légierő kapcsolódik be, és egyiptomi repülőtereket fog támadni. Francia repülőgépek és szakemberek már korábban is Izraelben tartózkodtak.

Ez alapvetően megváltoztatta a katonai kockázatot. A Kades-hadműveletet papíron Izrael egyedül kezdte, de a hadvezetés nem úgy tervezte, mintha a következő hetekben is egyedül kellene harcolnia Egyiptom ellen.

Nasszer október 29-én a jelek szerint maga sem számított arra, hogy azon a napon nagyszabású izraeli invázió indul. Az amerikai nagykövet aznap találkozott vele, és Eisenhower aggodalmát tolmácsolta az izraeli-egyiptomi feszültség miatt. Nasszer azt mondta, nem érti a washingtoni riadalmat, és különösen értetlenül fogadta, miért döntött az Egyesült Államok az amerikai hozzátartozók és nem nélkülözhetetlen személyzet egy részének evakuálásáról. Ez arra utal, hogy Kairó sem rendelkezett teljes képpel az izraeli támadás közvetlenségéről.

Az egyiptomi vezetés első reakciója ezért bizonytalan volt. A határ menti izraeli-egyiptomi összecsapások miatt egy korlátozott megtorló akció önmagában nem számított volna példátlannak. A Sínai-félsziget mélyére dobott ejtőernyősök azonban gyorsan jelezték, hogy ennél nagyobb műveletről van szó.

Az egyiptomi hadvezetésnek ráadásul egyszerre több kérdésre kellett választ adnia. Vajon Izrael a

Sínai-félsziget elfoglalására készül? A csatornát akarja elérni? Megpróbálja Sarm es-Sejket és a Tiráni-szorost megszerezni? Vagy a támadás célja elsősorban az egyiptomi haderő megsemmisítése? A helyes válaszhoz olyan információra lett volna szükség, amely Kairó számára nem állt rendelkezésre: arra, hogy az izraeli támadás egy nagyobb brit-francia forgatókönyv első felvonása.

Washingtonban délutánra eltűnt a reggeli optimizmus. Dulles és munkatársai gyors egyeztetésekbe kezdtek. Az első amerikai reakció arra épült, hogy az Egyesült Államoknak az ENSZ Biztonsági Tanácsán keresztül kell azonnali tűzszünetet követelnie és Izraelt visszavonulásra felszólítania.

Ezzel egy időben azonban egy másik kérdés is egyre sürgetőbbé vált: milyen szerepet játszik Franciaország? A Fehér Házban este negyed nyolckor összehívott tanácskozáson Dulles külön felhívta Eisenhower figyelmét a francia fegyverszállításokra és arra a rendkívül intenzív üzenetváltásra, amely az előző napon Párizs és Izrael között zajlott. Az amerikai vezetés ekkor már komolyan gyanította, hogy a támadás hátterében francia támogatás áll, de továbbra sem tudta, hogy a következő napra brit-francia ultimátum van előre

betervezve.

Eisenhower politikailag különösen kényes helyzetbe került. Az amerikai elnökválasztás november 6-án esedékes volt, vagyis alig több mint egy hét múlva. Demokratikus ellenfelei természetesen kihasználhattak minden külpolitikai válságot, de az elnök döntéseit ennél fontosabb stratégiai megfontolás vezette. Nem engedhette meg, hogy az Egyesült Államok a Közel-Keleten egy nyílt agresszió támogatójaként jelenjen meg, miközben Magyarországon a szovjet katonai jelenlétet bírálja.

Ez a párhuzam október 29-én még nem volt teljes. Magyarországon éppen ellenkező folyamat látszott: a szovjet erők visszavonulása, a politikai engedmények és Nagy Imre kormányának erősödése reményt keltett. A State Department kelet-európai dokumentumgyűjteménye szerint ugyanezen a napon még olyan helyzetértékelések születtek, amelyek komoly esélyt láttak arra, hogy a magyar válság kompromisszumos irányba halad.

A Közel-Keleten azonban egyre romlott a helyzet. Dulles még október 29-én kapcsolatba lépett Henry Cabot Lodge-dzsal, az amerikai ENSZ-nagykövettel.

Washington gyors Biztonsági Tanács-i ülést akart. Az amerikai álláspont kezdetben világos volt: Izraelnek vissza kell vonnia erőit, és meg kell állítani a harcokat. Ebből a szempontból Eisenhower kormánya nem tett különbséget aközött, hogy Izrael milyen biztonsági sérelmekre hivatkozik. Az Egyesült Államok nem fogadta el, hogy ezeket egy másik állam területének nagyszabású megszállásával rendezzék.

A döntés Izraelben komoly kockázatot jelentett. Ben-Gurion tudta, hogy az Egyesült Államok elítélheti a támadást, de abban bízott, hogy a brit és francia beavatkozás gyorsan új helyzetet teremtsen. Ha London és Párizs másnap saját ultimátumával lép fel, az izraeli-egyiptomi háború rövid időn belül háttérbe szorulhat a nagyhatalmi katonai akció mögött.

A terv pontosan erre épült. Október 29-én tehát Izraelnek elsősorban azt kellett biztosítania, hogy hadereje hitelesen fenyegeti a csatorna térségét. Ezért volt stratégiailag és diplomáciailag is fontos a Mitla-hágó közelében végrehajtott ejtőernyős művelet. A helyszín önmagában szimbolizálta azt, amit London és Párizs másnap állítani kívánt: a harcok megközelítették a világ egyik létfontosságú vízi útját.

A katonai valóság azonban nem teljesen igazodott ehhez a diplomáciai forgatókönyvhöz. A Mitla-hágó maga nem volt nélkülözhetetlen az egész sínai hadjárat sikeréhez. Az izraeli ejtőernyősök eredeti feladata inkább az volt, hogy hídfőállást hozzanak létre és fenyegetést teremtsenek a csatorna irányában, amíg a szárazföldi erők elérik őket.

A következő napokban éppen itt alakult ki a hadjárat egyik legvéresebb izraeli ütközete. Ariel Saron, a 202. ejtőernyős dandár parancsnoka a parancsnokság óvatossága ellenére felderítő erőt küldött a Mitla-hágóba. Az egységek egyiptomi állásokba futottak, és súlyos harc bontakozott ki. Az izraeli veszteségek jelentősek voltak, miközben a csata stratégiai szükségességét később Izraelben is vitatták. A Mitla-hágó így nemcsak a sèvres-i politikai koreográfia szimbóluma, hanem az izraeli hadvezetés belső vitáinak egyik emléke is lett.

A hadjárat más irányában a célok világosabbak voltak. Az izraeli erőknek gyorsan el kellett foglalniuk a sínai csomópontokat, szét kellett verniük vagy visszavonulásra kellett kényszeríteniük az egyiptomi alakulatokat, majd el kellett érniük Sarm es-Sejket. A Tiráni-szoros megnyitása Izrael számára az egész háború egyik legfontosabb kézzelfogható eredményét jelentette

volna.

Az egyiptomi hadsereg helyzete már az első óráktól nehéz volt. A sínai erők földrajzilag szétszóródtak, a parancsnoki lánc lassan reagált, és Kairónak még nem volt világos képe arról, mennyire számíthat brit-francia támadásra. Ha Egyiptom teljes légierijét Izrael ellen veti be, repülőgépei könnyen célponttá válhatnak a néhány napon belül várható brit-francia légicsapások során. Ha viszont visszatartja őket, Izrael nagyobb mozgásszabadsághoz jut.

Nasszer ezért nagyon rövid idő alatt olyan háborúban találta magát, amelynek valódi struktúráját ellenfelei ismerték, ő azonban nem. A sèvres-i összeesküvés katonai előnye éppen ebben rejlett. Izrael tudta, hogy az egyiptomi hadseregnek hamarosan egy második és harmadik ellenféllel is számolnia kell. Franciaország és Nagy-Britannia tudta, hogy az izraeli támadás után saját előre megírt ultimátumukat küldik el. Egyiptom és az Egyesült Államok viszont csak az események egymásutánjából próbálta megfejtetni, mi történik.

A washingtoni gyanú gyorsan erősödött. Október 29-én este a Fehér Házban már felmerült, hogy az izraeli támadás és a francia katonai mozgások között kapcsolat

van. Dulles azonban még ekkor sem tudta, milyen mélységű az együttműködés. A brit kormány pedig továbbra sem közölte Washingtonnal, hogy másnap ultimátumot fog intézni Egyiptomhoz és Izraelhez.

Az amerikai vezetés ezért úgy készült az ENSZ Biztonsági Tanácsának ülésére, mintha egy izraeli-egyiptomi háborút kellene megfékeznie. Ez volt az első nagy félreértés.

A második néhány órával később következett. Október 30-án London és Párizs bejelentette: mivel az izraeli és egyiptomi erők harca veszélyezteti a Szezi-csatornát, mindkét államot felszólítják, hogy állítsa le a harcokat, és vonja vissza csapatait tíz mérföldre a csatornától. Egyúttal követelték, hogy Egyiptom engedjen brit és francia csapatokat Port-Szaíd, Iszmáília és Suez térségébe.

A felszólítás papíron egyformán szólt mindkét félhez. A földrajz azonban azonnal leleplezte a konstrukciót.

Az egyiptomi hadsereg saját országának területén állt, közvetlenül a csatorna mellett és attól keletre is. Izrael hadereje még messze volt attól, hogy ugyanolyan helyzetben legyen. Az ultimátum ezért Egyiptomtól tényleges területi visszavonulást és idegen csapatok

befogadását követelte, míg Izrael olyan feltételt kapott, amelyet a sèvres-i megállapodás alapján eleve úgy alakítottak, hogy ne akadályozza hadműveletét.

Dulles, amikor elolvasta a szöveget, azonnal felismerte ennek lényegét. Eisenhowerrel október 30-án délután folytatott telefonbeszélgetésében az ultimátumot rendkívül durvának és brutálisnak nevezte. Úgy vélte, Egyiptom aligha fogadhatja el, és azt jósolta, hogy másnapra a brit és francia erők katonailag is bekapcsolódnak.

Washington ettől a pillanattól kezdve már nem egyszerű izraeli-egyiptomi háborút látott. Az amerikai elnök szövetségesei éppen kész helyzet elé állították.

A válság különös politikai iróniája ugyanebben az órában vált teljessé. Dulles Eisenhowerrel beszélve arra figyelmeztetett, hogy tragikus időzítésről van szó: éppen amikor a szovjet rendszer Kelet-Európában súlyos válságba jutott, a britek és a franciák ugyanazt a módszert alkalmazzák Egyiptomban, amelynek alkalmazása miatt a Nyugat Moszkvát bírálta.

Ez a mondat már egy új korszak kezdetét jelezte a válságban. Október 29-én délelőtt Eisenhower még úgy hitte, Magyarországon és a Közel-Keleten is enyhülhet a

helyzet. Alig harminc órával később szembesült azzal, hogy Izrael megtámadta Egyiptomot, két legfontosabb európai szövetségese pedig egy titokban előkészített ultimátummal készül belépni a háborúba.

Miközben mindez történt, Budapesten a forradalom tovább mélyült. Október 30-án Nagy Imre bejelentette a többpártrendszer helyreállítását. Újjászerveződött a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és más politikai erők. A szovjet kormány ugyanazon a napon olyan nyilatkozatot adott ki, amely készséget mutatott a szocialista országok közötti viszony felülvizsgálatára és elvben még a Magyarországon állomásozó csapatok kérdésének megtárgyalására is.

Egyetlen napon belül úgy tűnt, hogy a magyar válság békés politikai megoldás felé halad, míg Szuezből a diplomácia végleg átadja helyét a fegyvereknek. Másnap, október 31-én mindkét feltételezés megdőlt.

A brit és francia légierő megkezdte Egyiptom bombázását. Moszkvában pedig a szovjet pártvezetés úgy döntött, hogy Magyarországon ismét katonai erőt alkalmaz. A két válság története ezen a ponton már ugyanabba a huszonnégy órába sűrűsödött.

14. A nagyhatalom, amelyet senki sem avatott be

Dwight D. Eisenhower számára 1956. október 30-án nem az jelentette a legnagyobb meglepetést, hogy a Közel-Keleten háború tört ki. Washington napok óta figyelte az izraeli mozgósítást, és John Foster Dulles az előző órákban már komolyan gyanította, hogy Franciaország valamilyen módon együttműködik Jeruzsálemmel. Az amerikai elnököt sokkal inkább az döbbentette meg, ahogyan két legfontosabb európai szövetségese viselkedett. Nagy-Britannia és Franciaország nemcsak katonai akcióra készült Egyiptom ellen, hanem mindezt úgy szervezte meg, hogy az Egyesült Államokat szándékosan kizárta a valódi döntéshozatalból.

Eisenhower október 30-án délelőtt még üzenetben kérdezte Anthony Edent arról, milyen szándékai vannak a Közel-Keleten. Megjegyezte, hogy Washington lényegében sötétben tapogatózik a brit elképzeléseket illetően. Amikor Eden válasza megérkezett, az amerikai elnök udvariasan, de érzékelhető ingerültséggel reagált. Azt írta, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nyilvánvalóan eltérően értelmezi a közel-keleti kötelezettségeket, és ismét jelezte: Washington nem érti

pontosan, mire készül London.

Néhány órával később már nem volt mit találgatni. A brit és francia kormány tizenkét órás ultimátumot adott Egyiptomnak és Izraelnek. Formálisan mindkét államot felszólították a harcok beszüntetésére, de Egyiptomtól azt is követelték, hogy engedjen brit és francia katonai erőket Port-Szaíd, Iszmáilíja és Szuez térségébe. A felszólítás mögött természetesen ott állt a sèvres-i terv: London és Párizs pontosan tudta, hogy Egyiptom nem fogja elfogadni a feltételeket.

Dulles délután 2 óra 17 perckor telefonált Eisenhowernek. A külügyminiszter nem próbálta diplomatikusabban megfogalmazni véleményét. Az ultimátumot az egyik legdurvább és legbrutálisabb dokumentumnak nevezte, amelyet valaha látott, és közölte az elnökkel, hogy szerinte nincs sok értelme hosszan elemezni: Egyiptom számára elfogadhatatlan, ezért a brit és francia katonai beavatkozás lényegében eldőlt. Eisenhower a szöveg meghallgatása után maga is úgy vélte, rendkívül kemény követelésekről van szó.

A beszélgetés egyik rövid mondata különösen sokat mondott az amerikai elnök hangulatáról. Amikor Dulles azt javasolta, hogy az Egyesült Államok ennek ellenére

folytassa az ENSZ-ben az izraeli-egyiptomi tűzszünetet követelő határozat beterjesztését, Eisenhower beleegyezett, majd hozzátette: London és Párizs végül is semmiről sem konzultált Washingtonnal. Az elnök nem csupán az akció tartalmát kifogásolta. A szövetségi bizalom megsértését is.

Az amerikai kormány számára ez különösen súlyos volt, mert az előző három hónapban Dulles jelentős politikai energiát fordított arra, hogy megakadályozza a fegyveres konfliktust. A londoni konferenciák, a Menzies-misszió és a Szezei-csatornát Használók Szövetsége mind abból indult ki, hogy lehet olyan diplomáciai konstrukciót találni, amely egyfelől nem engedi Nasszernek teljes politikai győzelemmé alakítani az államosítást, másfelől nem vezet háborúhoz. Washington azt hitte, hogy erről vitázik Londonnal és Párizssal.

Most kiderült, hogy miközben Dulles újabb kompromisszumokat keresett, a brit és francia kormány egy egészen más pályán haladt. A sértettség nem magyarázza önmagában Eisenhower kemény reakcióját. Sokkal fontosabb volt az, hogy az angol-francia támadás szinte valamennyi amerikai közel-keleti stratégiai érdeket veszélyeztette. Washington évek óta igyekezett

meggyőzni az arab és ázsiai országokat arról, hogy az Egyesült Államok politikája nem azonos a régi európai gyarmati hatalmakéval. Egy olyan háború, amelyben Nagy-Britannia és Franciaország egy előre elrendezett izraeli támadásra hivatkozva megszállja Egyiptom egy részét, ezt az üzenetet szinte lehetetlenné tette volna fenntartani.

Eisenhower október 30-án Edent és Guy Mollet francia miniszterelnököt is figyelmeztette. Üzenetében hangsúlyozta, hogy mélységesen aggasztja a fenyegetett katonai beavatkozás, különösen azért, mert az izraeli-egyiptomi konfliktus ugyanabban a pillanatban az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt szerepel. Az amerikai elnök továbbra is úgy vélte, hogy mind a fegyverszüneti kérdés, mind a Szuezi-csatorna körüli vita rendezhető békés eszközökkel.

London és Párizs azonban éppen az ellenkezőjét akarta. Arra kérte Washington, hogy halassza el az ENSZ fellépését, amíg lejár az ultimátum. Ha az Egyesült Államok ebbe beleegyezik, a brit és francia terv politikailag jóval könnyebben végrehajtható. Mire a Biztonsági Tanács ismét összeül, Egyiptom várhatóan elutasítja a követeléseket, és megkezdődhet a katonai beavatkozás.

Dulles ezt átlátta. Amikor Hervé Alphand francia nagykövet október 30-án délután arra kérte, hogy Washington ne sűrítse az ENSZ-határozatot, a külügyminiszter ismét brutális ultimátumnak nevezte a brit-francia felszólítást, és nem látott okot arra, hogy az Egyesült Államok emiatt felfüggeszesse saját diplomáciai kezdeményezését.

A konfliktus ezzel már nem a Nyugat és Egyiptom között húzódott. A nyugati szövetségi rendszeren belül nyílt törés alakult ki.

Az amerikai vezetés számára ráadásul ott volt Magyarország. Október 30-án a budapesti forradalom addigi legreménytelibb szakaszába jutott. Nagy Imre bejelentette az egypártrendszer megszüntetését, megindult a többpárti politika helyreállítása, és a szovjet kormány olyan nyilatkozatot tett közzé, amely elvben a szocialista államok közötti kapcsolatok újragondolását és a katonai jelenlét rendezését ígérte. Washingtonban ekkor valóban felmerült a lehetőség, hogy a Szovjetunió kénytelen lehet jelentős politikai engedményeket tenni Kelet-Európában.

Éppen ebben a pillanatban készültek brit és francia repülőgépek Egyiptom bombázására. Dulles aznap késő

délután Eisenhowerrel beszélve maga fogalmazta meg az összefüggést. Tragikusnak nevezte, hogy amikor szerinte a szovjet rendszer egész kelet-európai szerkezete válságba került, a britek és a franciák olyan erőpolitikába kezdenek, amely lényegében ugyanazt a vádat teszi lehetővé velük szemben, amelyet a Nyugat Moszkvával szemben megfogalmaz.

A megfogalmazás nem jelentette azt, hogy Washington azonosnak tekintette volna Magyarország és Egyiptom helyzetét. A két konfliktus történeti előzményei, politikai rendszere és katonai körülményei alapvetően különböztek. Diplomáciailag azonban nagyon is létezett párhuzam: hogyan lehet hitelesen elítélni azt, hogy a Szovjetunió fegyveres erővel avatkozik be egy kisebb ország belügyeibe, ha közben az Egyesült Államok két legfontosabb európai szövetségese ugyancsak fegyverrel próbál politikai változást kikényszeríteni egy náluk gyengébb államban?

Eisenhower ezt Edennek is jelezte. Egy október 30-án elkészített személyes üzenetében figyelmeztetett arra, hogy a brit akció könnyen az egész muszlim világ ellenszenvét válthatja ki. Azt is felvetette, vajon London nem kerülhet-e Egyiptomban olyan elhúzódó és kilátástalan helyzetbe, amelyhez hasonlót a Szovjetunió

éppen Magyarországon tapasztal. Az elnök még ekkor is igyekezett baráti hangnemben írni Edennek, de a tartalmi szakadék egyértelmű volt.

A brit miniszterelnök azonban addigra lényegében elkötelezte magát. A mozgósítás hónapok óta tartott, a francia együttműködés kialakult, a Sèvres-i jegyzőkönyvet aláírták, az izraeli támadás megkezdődött. Ha London most visszalép, az nem egyszerű diplomáciai kompromisszumként jelenik meg, hanem a teljes brit stratégia összeomlásaként.

Eden valószínűleg abban bízott, hogy Eisenhower tiltakozása végül nem fordul át tényleges szembenállássá. Az angol-amerikai kapcsolat túl fontosnak tűnhetett ahhoz, hogy Washington nyíltan Nagy-Britannia ellen lépjen fel. Az Egyesült Államoknak maga is problémái voltak Nasszerrel, a közel-keleti szovjet befolyás növekedése Washington számára is veszélyt jelentett, az elnökválasztás pedig alig egy hétre volt.

Ebben a számításban a brit kormány súlyosan tévedett. Eisenhower számára éppen az elnökválasztás közelsége tette különösen elfogadhatatlanná, hogy egy titokban előkészített háború támogatójává váljon.

Kampánya részben arra épült, hogy az Egyesült Államokat távol tartotta a nagy háborúktól. Ha néhány nappal a választás előtt hozzájárul egy brit-francia invázióhoz, politikailag és stratégiaileg egyaránt saját álláspontját rombolja le.

Az ENSZ jelentette az első ütközőpontot. Washington olyan határozatot akart a Biztonsági Tanács elé vinni, amely azonnali tűzszünetet követel, és felszólítja Izraelt arra, hogy vonuljon vissza az 1949-es fegyverszüneti vonal mögé. Ez első pillantásra Izrael ellen irányult, valójában azonban a brit-francia tervet is veszélyeztette. Ha a harcok gyorsan leállnak, megszűnik az az ürügy, amelyre London és Párizs a beavatkozást építette.

Ezért akarta a két európai szövetséges késleltetni az ENSZ-lépést. Az Egyesült Államok azonban nem hátrált meg.

A helyzet szokatlanságát nehéz túlbecsülni. A Biztonsági Tanács öt állandó tagjából három nyugati szövetséges volt. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország rendszerint közös blokkot alkotott a Szovjetunióval szemben. Most Washington olyan határozatot terjesztett elő, amelyet London és Párizs saját katonai tervével összeegyeztethetetlennek tartott.

Október 30-án a Biztonsági Tanács ülésén Franciaország és Nagy-Britannia megakadályozta az amerikai javaslat elfogadását. A vétó önmagában törvényes eszköz volt, politikailag azonban rendkívüli helyzetet teremtett. Két NATO-szövetséges használta állandó tagságából fakadó jogát az Egyesült Államok kezdeményezésével szemben azért, hogy ne akadályozzák saját közelgő katonai akciójukat.

A hidegháború addigi történetében Washington elsősorban azért bírálta a vétó intézményét, mert a Szovjetunió rendszeresen használta számára kedvezőtlen döntések megakadályozására. Szuezből viszont Nagy-Britannia és Franciaország került abba a szerepbe, amelyet a nyugati propaganda oly gyakran Moszkvához kapcsolt.

A Biztonsági Tanács ezért zsákutcába jutott. Az ENSZ alapokmánya azonban tartalmazott egy olyan kerülőutat, amely néhány évvel korábban, a koreai háború idején alakult ki. Ha a Biztonsági Tanács az állandó tagok közötti egyet nem értés miatt képtelen cselekedni, a Közgyűlés rendkívüli különleges ülészakot hívhat össze. Az úgynevezett „Uniting for Peace” eljárás nem adott a Közgyűlésnek ugyanazt a kötelező erejű hatalmat, mint amellyel a Biztonsági Tanács rendelkezett, de lehetővé

tette, hogy a tagállamok többsége politikailag fellépjen a vétó ellenére.

Washington kész volt erre az útra lépni. Ebben fontos szerepet játszott Lester B. Pearson kanadai külügyminiszter is. Kanada ugyan Nagy-Britanniával szoros történelmi kapcsolatban állt, de a szuezi akciót nem fogadta el. Pearson október 30-án telefonon beszélt Dullesszel, és közölte, hogy Ottawa is megdöbbenéssel fogadta az ultimátumot. Dulles azt mondta neki, hogy az amerikai diplomácia hónapokig végzett munkája omlott össze, és Washington teljes tudatlanságban volt a brit-francia szándékokról.

Kanada később a válság rendezésében még fontosabb szerephez jutott, amikor Pearson előállt az ENSZ-vészhelyzeti erő gondolatával. Október 30-án azonban még az volt a legsürgetőbb kérdés, meg lehet-e állítani az angol-francia katonai beavatkozást.

A válasz néhány órán belül megszületett. Egyiptom elutasította az ultimátumot.

Nasszer számára más döntés politikailag alig volt elképzelhető. Ha elfogadja, egy nappal az izraeli támadás után saját maga enged brit és francia csapatokat a Szuezi-csatornához, vagyis lényegében visszaadja

katonai ellenőrzésüket azon terület fölött, amelynek függetlenségéért Egyiptom évtizedeken keresztül küzdött. Az államosítás után három hónappal ez a rendszer teljes politikai megsemmisülését jelenthette volna.

Az elutasítást London és Párizs pontosan úgy használta fel, ahogyan Sèvres-ben tervezték. Október 31-én brit és francia repülőgépek megkezdték az egyiptomi repülőterek bombázását.

A nyilvános indoklás szerint a cél a harcoló felek szétválasztása és a Szuezi-csatorna biztonságának garantálása volt. A katonai célok azonban egyértelművé tették, hogy nem semleges békefenntartó műveletről van szó. A légitámadások az egyiptomi légierő megsemmisítésére irányultak, vagyis közvetlenül növelték Izrael katonai előnyét.

Washington ekkor már nem csupán tiltakozott. Az Egyesült Államok ténylegesen az angol-francia hadjárat leállításán kezdett dolgozni.

Ez történelmi fordulat volt a transzatlanti kapcsolatokban. A második világháborúban ugyanazok az országok közösen harcoltak, a NATO-ban ugyanannak a katonai szövetségnek voltak tagjai, és a hidegháború

szinte minden nagy kérdésében ugyanazon az oldalon álltak. Szuezből azonban Washington arra jutott, hogy saját szövetségeseinek katonai akciója nagyobb veszélyt jelent az amerikai közel-keleti stratégiai érdekekre, mint Nasszer államosítása.

A brit és francia vezetés ennek mélységét még mindig nem értette teljesen. Londonban sokan azt feltételezték, hogy amikor a hadművelet sikeressé válik, az amerikaiak végül alkalmazkodnak a kész helyzethez. Ha a brit és francia légierő gyorsan megsemmisíti az egyiptomi légierőt, a partraszálló egységek elfoglalják a csatornaövezetet, Nasszer pedig politikailag meggyengül, Washingtonnak már nem marad más lehetősége, mint tudomásul venni az eredményt.

A számítás két dolgot becsült alá. Az egyik Eisenhower személyes elszántsága volt. A másik az Egyesült Államok új gazdasági hatalma.

Nagy-Britannia továbbra is jelentős katonai erővel rendelkezett, de pénzügyileg már nem volt független Washington döntéseitől. A font sterling helyzete sebezhető volt, az ország olajellátását pedig rövidesen súlyosan érintette a háború és a csatorna lezárása. Az Egyesült Államok olyan gazdasági eszközökkel

rendelkezett, amelyek használatához nem kellett egyetlen amerikai katonát sem Európába vagy Egyiptomba küldenie.

Október 31-én azonban még nem ez volt a legsürgetőbb kérdés. Ugyanezen a napon Moszkvában újabb drámai fordulat zajlott.

A szovjet vezetés, amely egy nappal korábban még kompromisszumos nyilatkozatot adott ki Magyarországról, október 31-én a katonai beavatkozás mellett kezdett dönteni. A szovjet pártvezetés vitájában a Közel-Kelet és Egyiptom is megjelent. Hruscsov érvelése szerint Magyarország elvesztése gyengeségnek tűnhetne éppen abban a pillanatban, amikor a nyugati hatalmak Egyiptomban támadnak.

Szuezi és Budapest tehát most már ugyanazon a napon, ugyanazon nagyhatalmi gondolkodásban találkozott. Washingtonban Dulles attól tartott, hogy London és Párizs lerombolja azt az erkölcsi pozíciót, amelyből a Nyugat elítélhetné a szovjet fellépést Magyarországon. Moszkvában Hruscsov részben arra hivatkozott, hogy a Közel-Keleten kialakult helyzetben a magyarországi meghátrálás a szovjet gyengeség jelének tűnhet.

Egyik válság sem okozta a másikat. De október 31-től már egyik nagyhatalom sem gondolkodhatott az egyikről anélkül, hogy a másikat is figyelembe vegye.

Az ENSZ-ben pedig néhány órán belül ugyanez a kettősség vált intézményi valósággá. A Biztonsági Tanács Szuez ügyében a brit és francia vétó miatt megbénult. Az ügyet ezért át kellett vinni a Közgyűlés rendkívüli különleges ülészakára.

Néhány nappal később Magyarország ügyében ugyanez az eljárás ismét szükségessé vált. A világszervezet történetében az első két rendkívüli különleges közgyűlést így néhány nap különbséggel hívták össze.

Az elsőt Egyiptom miatt. A másodikat Magyarország miatt.

15. Az ENSZ két válsága

1956 novemberének első napjaiban az ENSZ történetében addig példátlan helyzet alakult ki. A világszervezetnek egyszerre kellett foglalkoznia két olyan fegyveres válsággal, amelyekben a Biztonsági Tanács állandó tagjai közvetlenül érintettek voltak. Egyiptomban Nagy-Britannia és Franciaország támadott, Magyarországon a Szovjetunió avatkozott be. Mindhárom állam vétójoggal rendelkezett. Az ENSZ tehát éppen azokkal a nagyhatalmakkal szemben próbálta érvényesíteni a kollektív biztonság elveit, amelyeknek különleges jogosítványokat adott az 1945-ben létrehozott rendszer.

A két ügy néhány nap alatt megmutatta a világszervezet lehetőségeit és határait. Szuezen az ENSZ képes volt tűzszünetet kikényszerítő politikai nyomást létrehozni, létrehozta első nagy fegyveres békefenntartó erejét, és hozzájárult a brit, francia és izraeli erők visszavonulásához. Magyarországon ugyanez a szervezet határozatokat fogadott el, követelte a szovjet csapatok kivonását, megfigyelőket akart küldeni és szabad politikai életet sürgetett, de egyik alapvető célját sem tudta végrehajtani. A különbség nem abból következett, hogy az ENSZ fontosabbnak tartotta

Egyiptomot Magyarországnál. Az eltérő eredmény mögött a nagyhatalmi erőviszonyok álltak.

Szuezen a Biztonsági Tanács már október 30-án szembesült saját működésképtelenségével. Az Egyesült Államok az izraeli támadás leállítását és az izraeli erők visszavonását követelte, Nagy-Britannia és Franciaország azonban megvétózta a javaslatot. Október 31-én, amikor a két európai hatalom már Egyiptomot bombázta, világossá vált, hogy a Biztonsági Tanácsban nem születethet érdemi döntés. Az ügyet ezért az 1950-ben létrehozott „Uniting for Peace”, vagyis „Egyesülés a békéért” eljárással a Közgyűlés elé vitték. November 1-jén összeült az ENSZ történetének első rendkívüli különleges közgyűlése.

Az eljárás létrehozásakor elsősorban a szovjet vétók megkerülésére gondoltak. 1956-ban azonban éppen két nyugati állandó tag vétója tette szükségessé alkalmazását. A hidegháború megszokott diplomáciai rendje néhány napra felborult. Az Egyesült Államok olyan ENSZ-többség megszervezésén dolgozott, amely saját brit és francia szövetségeseivel szemben lép fel, miközben a Szovjetunió Egyiptom védelmezőjeként próbált megjelenni.

A Közgyűlés november 2-án hajnalban elfogadta a 997. számú rendkívüli határozatot. Azonnali tűzszünetet követelt, felszólította a hadviselőket katonai műveleteik leállítására, Izraelt pedig arra, hogy vonuljon vissza az 1949-es fegyverszüneti vonalak mögé. A határozat azt is előírta, hogy a tűzszünet után meg kell kezdeni a Szuezi-csatorna újbóli megnyitását és biztosítani kell a hajózás szabadságát. A javaslatot 64 állam támogatta, ötven ellene szavaztak, hatan tartózkodtak.

A Közgyűlés határozata önmagában még nem állította meg a háborút. A világszervezetnek nem volt saját hadserege, amelyet Egyiptomba küldhetett volna. Nagy-Britannia és Franciaország ráadásul katonailag továbbra is abban reménykedett, hogy néhány nap alatt olyan kész helyzetet teremthet, amelyet később az ENSZ-nek és Washingtonnak is tudomásul kell vennie.

Ekkor került előtérbe Lester B. Pearson kanadai külügyminiszter gondolata. Kanada különös helyzetben volt. A Brit Nemzetközösség tagjaként szoros történelmi és politikai kapcsolat fűzte Londonhoz, Pearson azonban nem kívánta támogatni az egyiptomi inváziót. Ugyanakkor attól is tartott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország egyszerű, feltétel nélküli visszavonulása után ismét ugyanaz a bizonytalan katonai helyzet alakul

ki, amelyből a válság kiindult. Olyan nemzetközi erőre volt szükség, amely képes elválasztani a hadviselőket és felügyelni a tűzszünetet.

Pearson már a november 1-jéről 2-ára virradó közgyűlési vitában jelezte, hogy a tűzszüneti határozatból két elem hiányzik: nincs intézmény, amely a békét a helyszínen fenntarthatná, és nincs olyan mechanizmus, amely a politikai rendezés idején elválasztaná a szemben álló erőket. Dulles nyilvánosan támogatta az ötletet, és arra biztatta Kanadát, hogy készítsen konkrét javaslatot.

A koncepcióból néhány nap alatt megszületett az ENSZ első nagy fegyveres békefenntartó missziója. November 4-én a Közgyűlés 998. számú határozatában felszólította Dag Hammarskjöld főtitkárt, hogy negyvennyolc órán belül terjesszen elő tervet egy rendkívüli nemzetközi ENSZ-erő felállítására. A szavazás eredménye önmagában mutatta, hogy rendkívül széles támogatás alakult ki: 57 állam támogatta a javaslatot, ellenszavazat nem volt, tizenkilenc ország tartózkodott. Az erő feladata a tűzszünet biztosítása és ellenőrzése lett.

A helyzet különösségét fokozta a dátum. 1956. november 4-én, amikor New Yorkban az ENSZ egy

Egyiptomba küldendő nemzetközi katonai erő felállításáról döntött, Budapesten szovjet harckocsik támadták a magyar fővárost.

Néhány órán belül össze kellett hívni a világszervezet második rendkívüli különleges közgyűlését is. Hammarskjöld közben rendkívüli gyorsasággal dolgozta ki a Szuezi küldendő erő szabályait. Nem állt rendelkezésére kész modell. Az ENSZ korábban katonai megfigyelőket alkalmazott, teljes fegyveres békefenntartó erőt azonban még nem hozott létre. November 5-én a Közgyűlés 1000. számú határozata már létrehozta az ENSZ Rendkívüli Haderejének, az UNEF-nek a parancsnokságát, vezetésével E. L. M. Burns kanadai vezérőrnagyot bízta meg.

A konstrukció egyik legfontosabb szabálya az volt, hogy a Biztonsági Tanács öt állandó tagja nem ad csapatokat az erőhöz. Ez tudatos döntés volt. Ha amerikai, brit, francia vagy szovjet katonák szolgálnak az UNEF-ben, a misszió könnyen a nagyhatalmi rivalizálás új színterévé válhatott volna. A katonákat ezért kisebb és közepes államoktól kérték.

Hammarskjöld egy másik alapelvhez is ragaszkodott: ENSZ-erő csak az érintett állam beleegyezésével

állomásozhat a területén. Ez később a klasszikus békefenntartás egyik alapelvévé vált. Az UNEF nem hódító vagy kényszerítő hadsereg volt. Nem az volt a feladata, hogy katonailag legyőzze bármelyik felet, hanem hogy olyan semleges jelenlétet teremtsen, amely mellett végrehajtható a tűzszünet és a visszavonulás.

Egyiptom végül elfogadta ezt a megoldást. Ez önmagában megmagyarázza a Szuezi és Magyarország közötti különbség jelentős részét.

Nasszer számára az ENSZ-erő politikailag kedvezőbb volt, mint brit vagy francia csapatok jelenléte. Ha az UNEF felváltja a támadó hatalmak haderejét, Egyiptom visszakaphatja területének ellenőrzését anélkül, hogy közvetlen katonai megállapodást kellene kötnie Londen-nal vagy Párizssal. Nasszer ezért úgy fogadhatta el a békefenntartókat, hogy közben nem mondott le július 26-i államosításáról és nem ismerte el a brit-francia katonai követeléseket.

November 7-én a Közgyűlés az 1001. számú határozattal jóváhagyta Hammarskjöld részletes tervét. A főtitkár széles végrehajtási jogkört kapott a haderő szervezésére, irányítására és működésére. Nyolc nappal később az első ENSZ-alakulatok már Egyiptomba

érkeztek. December közepére az UNEF létszáma meghaladta a négyezer főt.

A világszervezet meglepően gyorsan hozott létre olyan mechanizmust, amely néhány héttel korábban még nem is létezett. A békefenntartók azonban nem önmagukban kényszerítették ki a brit és francia visszavonulást. Mögöttük ott állt az Egyesült Államok politikai és gazdasági nyomása, a Közgyűlés túlnyomó többsége és a brit gazdaság egyre súlyosabb pénzügyi helyzete. Az ENSZ azért tudott hatékony lenni, mert a legfontosabb külső hatalom, Washington ugyanazt akarta: az invázió befejezését.

A brit és francia kormány számára ez alapvetően más helyzetet teremtett, mint amellyel a Szovjetunió Magyarországon szembesült. London és Párizs nem kerülhetett katonai konfliktusba az Egyesült Államokkal Szuez miatt. Nem is akart. Gazdaságilag és stratégiailag mindkét állam a nyugati szövetségi rendszer része volt, Nagy-Britannia pénzügyi függése pedig különösen súlyos korlátot jelentett. A Közgyűlés határozatait tehát olyan amerikai nyomás egészítette ki, amelyet a két európai hatalom nem hagyhatott figyelmen kívül.

Magyarország esetében semmi hasonló nem létezett. November 4-én hajnalban, amikor a szovjet csapatok megindították döntő támadásukat, a Biztonsági Tanács ismét összeült. Az Egyesült Államok olyan határozatot terjesztett elő, amely felszólította a Szovjetuniót, hogy ne küldjön további csapatokat Magyarországra, és késedelem nélkül vonja ki már ott lévő erőit. Kilenc állam támogatta, a Szovjetunió ellene szavazott, így állandó tagként megvétózta.

A Biztonsági Tanács azonban ezután tíz szavazattal egy ellenében elfogadta azt az eljárási határozatot, amely Magyarország ügyét rendkívüli különleges közgyűlés elé utalta. Mivel ez eljárási döntésnek számított, a szovjet vétó nem tudta megakadályozni. Így november 4-én megnyílt az ENSZ második rendkívüli különleges ülészsaka.

A történelem ritkán teremt ilyen éles párhuzamot. Az első rendkívüli különleges ülészsak még javában tárgyalta Szuezt. Az UNEF felállításáról szóló döntés éppen ezen a napon született meg. Néhány órával később ugyanazoknak a diplomatáknak át kellett térniük Magyarországra.

A Közgyűlés 1004. számú határozatát november 4-én ötven szavazattal nyolc ellenében, tizenöt tartózkodás mellett fogadta el. A határozat felszólította a Szovjetuniót, hogy azonnal hagyjon fel a magyar nép elleni fegyveres támadással és minden beavatkozással Magyarország belügyeibe. Követelte az újabb szovjet katonai erők bevitelének megszüntetését és valamennyi szovjet csapat késedelem nélküli kivonását. A Közgyűlés egyúttal megerősítette a magyar nép jogát olyan kormányhoz, amely megfelel nemzeti törekvéseinek, és felkérte a főtitkárt, hogy küldjön megfigyelőket Magyarországra, vizsgálja ki a helyzetet és tegyen javaslatot a külföldi beavatkozás megszüntetésére.

Papíron ez rendkívül erős állásfoglalás volt. A probléma az volt, hogy nem volt, aki végrehajtsa.

Az Egyesült Államok november 4-i belső döntéshozatalában kifejezetten felmerült egy ENSZ-erő lehetősége Magyarországon. A washingtoni dokumentáció azonban rögzíti a döntést: nem lesz ENSZ-haderő Magyarország számára.

Ennek nem az volt az oka, hogy Magyarországot kevésbé tartották fontosnak. Szuezen a békefenntartók egy olyan tűzszünet felügyeletére készültek, amelyhez a

helyszínen érintett állam hozzájárult, és amelynek elfogadását az Egyesült Államok saját szövetségeseitől is követelte. Magyarországon ezzel szemben egy szovjet megszálló hadsereg állt, amely nem kívánt távozni. A Moszkva által támogatott Kádár-kormány sem volt hajlandó elfogadni olyan ENSZ-jelenlétet, amely megkérdőjelezhette volna a szovjet beavatkozás jogosságát vagy a kormány legitimitását.

Egy ENSZ-erő Magyarországra juttatásához ezért nem békefenntartásra, hanem békekikényszerítésre lett volna szükség. Ez egészen más feladatot jelentett.

Az ENSZ-katonáknak ebben az esetben szovjet egységekkel kellett volna szembenézniük. Ha a Szovjetunió nem engedi be őket, csak katonai erővel lehetett volna biztosítani belépésüket. Ha pedig bejutnak és Moszkva nem vonul ki, felmerülhetett volna a közvetlen összecsapás veszélye a szovjet hadsereggel. Egy ilyen művelet nem klasszikus békefenntartás, hanem a Szovjetunióval vívott háború első lépése lett volna.

Erre egyetlen nyugati kormány sem volt hajlandó. A magyar forradalom katonai megsegítésének problémáját földrajzi körülmények is nehezítették. Magyarországnak nem volt közös határa NATO-tagállammal. Ausztria

semleges ország volt, Jugoszlávia pedig ugyan szemben állt Moszkvával, de nem kívánt nyugati katonai hídfővé válni. Egy külső fegyveres erő eljuttatása Magyarországra ezért már önmagában komoly katonai és diplomáciai akadályokba ütközött.

Szuezen ezzel szemben ott volt a Földközi-tenger, az ENSZ-csapatok pedig Egyiptom hozzájárulásával repülhettek be. Az UNEF-nek nem kellett áttörnie brit vagy francia vonalakat ahhoz, hogy elfoglalja helyét a konfliktuszónában. A támadó európai hatalmak elfogadták a visszavonulást, Egyiptom pedig elfogadta a békefenntartókat.

A különbség tehát nem az ENSZ-határozatok erejében, hanem azok mögötti tényleges hatalmi viszonyokban rejlett. Dag Hammarskjöld Magyarország ügyében is megpróbálta kihasználni a Közgyűléstől kapott lehetőségeket. A határozat alapján olyan megfigyelőket akart Magyarországra küldeni, akik közvetlenül ellenőrizhetik a helyzetet. November 8-án aide-mémoire-ban fordult a magyar külügyminiszterhez, és megkérdezte, beengedik-e a főtitkár képviselőit.

A válasz lényegében elutasító volt. A Kádár-kormány azt állította, hogy a magyarországi események belügynek

számítanak, Nagy Imre korábbi ENSZ-hez intézett felhívásait pedig érvénytelennek tekintette. Budapest nem járult hozzá ahhoz a helyszíni jelenléthez, amely nélkül az ENSZ még a tényfeltárást sem tudta megfelelően végrehajtani.

Szuezen az egyiptomi kormány és Hammarskjöld arról tárgyalt, milyen feltételekkel léphet be az UNEF. Magyarország esetében arról sem sikerült megállapodni, hogy ENSZ-megfigyelők átléphessék a határt.

Ez a különbség mutatja meg legvilágosabban, milyen természetű volt a világszervezet hatalma. Az ENSZ nem államok fölött álló kormányként működött. Nem rendelkezett saját állandó hadsereggel, és határozatainak végrehajtása végső soron a tagállamok együttműködésétől függött. Ott tudott eredményt elérni, ahol a nagyhatalmi és regionális érdekek legalább részben lehetővé tették a kompromisszumot. Egy szuperhatalom saját katonai érdekszférájában hozott döntését viszont nem tudta fegyveres konfliktus nélkül megváltoztatni.

A szuezi és a magyar szavazások különbsége más szempontból is tanulságos volt. November 4-én az Egyiptommal kapcsolatos békefenntartó javaslatot 57

állam támogatta, ellenszavazat nélkül. Ugyanezen a napon a magyar ügyben az 1004. számú határozat már csak ötven igen szavazatot kapott nyolc ellenében, tizenöt tartózkodás mellett. A tartózkodók között több ázsiai és arab ország is volt; Egyiptom szintén tartózkodott.

Ez nem feltétlenül jelentette a szovjet fellépés támogatását. Sok újonnan függetlenné vált állam azonban ezekben a napokban saját közvetlen történelmi tapasztalatából tekintett Nagy-Britannia és Franciaország Egyiptom elleni támadására. Számukra a gyarmati hatalmak katonai akciója azonnali és ismerős fenyegetést jelentett. A magyar ügyet gyakran a hidegháború két blokkja közötti konfliktus részeként szemlélték, és nem kívántak teljesen az Egyesült Államok oldalára állni a Szovjetunióval szemben.

Moszkva ezt természetesen propagandacélokra használta. A szovjet küldöttség azt állította, hogy a Nyugat képmutató módon beszél Magyarország szuverenitásáról, miközben Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael Egyiptomot támadja. London és Párizs akciója valóban súlyosan megnehezítette a nyugati diplomácia helyzetét azokban az országokban, amelyek számára a gyarmatosítás elleni küzdelem fontosabb

politikai tapasztalat volt, mint a szovjet kelet-európai rendszer.

A Szovjetunió érvelése ettől még nem oldotta fel saját politikájának ellentmondását. Moszkva Egyiptomban a nemzeti szuverenitás védelmezőjeként lépett fel, Magyarországon pedig fegyveres erővel akadályozta meg, hogy egy állam maga határozza meg politikai rendszerét és nemzetközi helyzetét. A kettősséget a semleges országok közül is sokan érzékelték, ezért a szovjet beavatkozás elítélésének széles nemzetközi támogatottsága maradt.

A politikai támogatás azonban nem jelentett katonai erőt. November első hetében így ugyanabban a New York-i épületben két egészen különböző folyamat zajlott. Szuez ügyében Hammarskjöld már katonai kontingensekről, szállításról, parancsnoki struktúráról és egyiptomi telepítési feltételekről tárgyalt. Magyarország ügyében ugyanakkor újabb és újabb határozatok születtek, amelyekhez a fő érintett nagyhatalom nem kívánt alkalmazkodni.

November 7-én a Közgyűlés ismét felszólította Izraelt, Nagy-Britanniát és Franciaországot, hogy haladéktalanul vonják ki erőiket Egyiptomból. Ugyanezen időszakban a

magyarországi szovjet katonai jelenlét megszilárdult, és a Kádár-kormány egyre határozottabban utasította vissza az ENSZ beavatkozását.

A következő hetek eredménye még látványosabbá tette a különbséget. December 21-re befejeződött a brit és francia csapatok kivonása Egyiptomból. Az UNEF addigra több mint négyezer katonával működött a térségben. Az ENSZ a csatorna megtisztításának és újbóli megnyitásának megszervezésében is szerepet vállalt.

Magyarországon ugyanebben az időszakban letartóztatások kezdődtek, a munkástanácsokra egyre nagyobb nyomás nehezedett, és a szovjet katonai jelenlét tartósult. ENSZ-erő nem érkezett. ENSZ-megfigyelők sem járhatták szabadon az országot. A Közgyűlés újabb határozatokat fogadott el, de a lényegi helyzetet nem tudta megváltoztatni.

A két válság ezért különösen világos leckét adott arról, mire képes az ENSZ egy nagyhatalmi rendszerben. Szuezen az Egyesült Államok, a Közgyűlés többsége és a megtámadott Egyiptom érdekei egy ponton találkoztak. A támadó államok ugyan nagyhatalmak voltak, de nem voltak hajlandók és hosszabb távon nem is voltak

képesek szembeszállni az Egyesült Államokkal. Az ENSZ ezért olyan politikai keretet tudott létrehozni, amelyen keresztül a visszavonulás végrehajthatóvá vált.

Magyarországon az Egyesült Államok ugyan politikailag támogatta a szovjet csapatok kivonását, de nem kívánt háborút kezdeni érte. A Szovjetunió ellenőrizte a helyszínt, saját biztonsági övezetének részének tekintette Magyarországot, és kész volt katonai erőt alkalmazni pozíciója megtartására. Az ENSZ ezért nem rendelkezett olyan külső kényszerítő erővel, amely határozatait végrehajthatta volna.

Ezért pontatlan az az elképzelés, hogy az ENSZ „megmentette Egyiptomot”, Magyarországról viszont megfélekezett. Az ENSZ mindkét ügyben fellépett. Mindkét esetben rendkívüli különleges közgyűlést hívott össze. Mindkét esetben nagy többséggel ítélte el a katonai beavatkozást és követelte az idegen csapatok távozását.

A különbség az volt, hogy Szuezbén a határozatok mögött olyan erőviszonyok alakultak ki, amelyek végrehajtásra kényszerítették a támadókat. Magyarországon nem.

A világszervezet 1956 őszén ezért egyszerre élte át egyik legnagyobb intézményi sikerét és egyik legnyilvánvalóbb kudarcát. Az UNEF létrehozása új eszközt adott a nemzetközi konfliktuskezelésnek, és megteremtette a modern ENSZ-békefenntartás egyik alapmodelljét. Magyarország ugyanakkor megmutatta, hogy ez az eszköz csak akkor működik, ha a konfliktusban részt vevő nagyhatalmak legalább hallgatólagosan elfogadják.

A békefenntartás nem tudta helyettesíteni a békekikényszerítést. November 4-én Budapesten éppen ez vált tragikusan világossá.

Amikor az ENSZ New Yorkban a szovjet csapatok azonnali kivonását követelte, a T-54-es és T-34-es harckocsik már Budapest utcáin haladtak, a magyar katonai ellenállás központjait támadták, Nagy Imre kormánya pedig néhány órán belül elveszítette tényleges hatalmát. A második szovjet beavatkozás története ezért már nem arról szól, vajon a diplomácia megakadályozhatta-e az összeütközést. Arról szól, miért döntött Moszkva október 31-én úgy, hogy a néhány nappal korábban még elfogadhatónak látszó kompromisszum helyett ismét a katonai erőt választja.

16. November 4. - Budapest elbukik

1956. október 31-én Moszkvában olyan döntés született, amely néhány nappal korábban még korántsem látszott elkerülhetetlennek. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnöksége előző nap még olyan nyilatkozat mellett állt, amely tárgyalásokat helyezett kilátásba a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokról, és elismerte, hogy a szocialista országok kapcsolatában korábban súlyos hibák történtek. Október 31-én Nyikita Hruscsov már az ellenkező következtetésre jutott: a csapatokat nem kell kivonni, a Szovjetuniónak kezdeményeznie kell a rend helyreállítását Magyarországon.

A fordulat nagysága csak akkor érthető igazán, ha felidézzük az előző huszonnégy órát. Október 30-án a szovjet vezetés még két út között mérlegelt. Az egyik a katonai megszállás folytatása volt, a másik a csapatkivonás és a tárgyalás. Moszkvában ekkor olyan kormányzati nyilatkozatot fogadtak el, amely készséget mutatott a magyarországi katonai jelenlét újratárgyalására. Budapesten már megkezdődött a szovjet alakulatok kivonulása a belső kerületekből, Nagy Imre pedig bejelentette a többpártrendszer

helyreállítását. Október 31-én délelőtt az amerikai követség még azt jelentette Washingtonnak, hogy a forradalom történelmi tényé vált, és a szovjet csapatok ténylegesen elhagyják Budapestet.

A szovjet vezetés néhány órával később azonban másként látta ugyanazt a helyzetet. Hruscsov érvelését Vlagyimir Malin feljegyzései őrizték meg. Ezek nem szó szerinti jegyzőkönyvek, hanem tömör munkajegyzetek, éppen ezért minden mondatukat óvatosan kell értelmezni. Az alapgondolat mégis világos. Hruscsov szerint ha a Szovjetunió kivonul Magyarországról, az amerikaiak, az angolok és a franciák ezt a szovjet gyengeség bizonyítékának tekintik, és tovább mennek támadó politikájukban. Ezután következik a feljegyzés egyik legtöbbet idézett mondata: „Egyiptomhoz akkor hozzáadják Magyarországot.”

Kevés mondat mutatja ilyen világosan, hogy Szuezi október 31-re bekerült a magyar válságról folyó szovjet döntéshozatalba. A mondatból azonban nem következik, hogy a szuezi támadás okozta a második szovjet intervenciót. Hruscsov érvelése sokkal szélesebb volt. A legfontosabb problémának a szovjet tekintély elvesztését látta. Magyarország kicsúszása a szovjet ellenőrzés alól szerinte azt jelezte volna a Nyugatnak és a szocialista

tábor többi országának, hogy Moszkva nem képes megvédeni saját hatalmi rendszerét. A közel-keleti események azért kerültek be ebbe az érvelésbe, mert ugyanebben az órában Nagy-Britannia és Franciaország katonai erőt alkalmazott Egyiptom ellen. Hruscsov szemében a nemzetközi környezet azt a kérdést tette fel: engedheti-e meg magának a Szovjetunió, hogy visszavonuljon Kelet-Európában, amikor ellenfelei a Közel-Keleten éppen fegyverrel érvényesítik érdekeiket?

Ez már valódi kapcsolat Budapest és Szuezi között, de más természetű, mint amelyet a későbbi legendák gyakran feltételeznek. Nem arról volt szó, hogy London és Párizs megtámadta Egyiptomot, Hruscsov pedig erre válaszként elhatározta Magyarország lerohanását. A szovjet vezetés már október 23. óta mérlegelte a katonai lehetőségeket, és az első szovjet beavatkozás napokkal Szuezi előtt megtörtént. Október 31-én a magyar rendszer teljes politikai átalakulása, a kommunista párt hatalmának szétesése, a fegyveres forradalmi csoportok fennmaradása és a szovjet érdekszféra jövője egyaránt szerepelt a mérlegelésben. Szuezi ehhez adott új nemzetközi dimenziót.

A Szovjetunió számára Magyarország jelentősége jóval túlmutatott a tízmilliós országon. Ha Budapest tartósan

kiszabadul a szovjet ellenőrzésből, az példa lehetett Csehszlovákiának, Romániának, Bulgáriának és mindenekelőtt Kelet-Németországnak. Lengyelországban néhány nappal korábban már súlyos válság zajlott, amelyet Moszkva csak Gomulka nagyobb belpolitikai önállóságának elfogadásával tudott rendezni. Ha ehhez most egy teljes magyar rendszerváltozás társul, a szovjet blokk egész szerkezete bizonytalanná válhatott.

Az amerikai hírszerzés érdekes módon már október 30-án számolt ezzel a lehetőséggel. Egy különleges nemzeti hírszerzési becslés úgy fogalmazott, hogy a magyar felkelés politikai sikere komoly nyomást helyezhet a szovjet vezetésre, erősítheti a keményebb irányzatot, és további változásokat ösztönözhet más szatellitállamokban. Ugyanez az elemzés azt is megjegyezte: a Közel-Kelet miatt kialakuló nyugati válság azt az érzést keltheti Moszkvában, hogy nagyobb cselekvési szabadsággal rendelkezik Kelet-Európában.

Ez figyelemre méltó előrejelzés volt, de még ez sem jelenti azt, hogy Washington egy nappal később már pontosan értette volna a készülő szovjet döntést. Október 31-én a budapesti amerikai követség még a szovjet visszavonulás valóságosságáról számolt be. A washingtoni és budapesti helyzetértékelések tehát éppen

akkor voltak a legoptimistábbak, amikor Moszkva már a második támadás mellett döntött.

A döntés időpontja egy másik későbbi magyarázatot is pontosít. Gyakran olvasható, hogy a Szovjetunió azért rohanta le Magyarországot, mert Nagy Imre bejelentette az ország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből. Az állítás időrendileg nem tartható ilyen formában. Hruscsov október 31-én terjesztette elő a katonai beavatkozás mellett szóló álláspontját, és az Elnökség még aznap elfogadta a fordulatot. Nagy Imre csak november 1-jén jelentette be Magyarország semlegességét és azt, hogy a kormány felmondja a Varsói Szerződést.

A magyar semlegesség tehát nem indíthatta el az október 31-i döntést. A helyzet inkább fordítva alakult. Október 31-ről november 1-jére új szovjet csapatok kezdtek nagy számban Magyarországra érkezni. Nagy Imre kormánya magyarázatot követelt Jurij Andropov szovjet nagykövettől, mert a katonai mozgások nyilvánvalóan ellentmondtak a tárgyalási és csapatkivonási ígéreteknél. Amikor nem kapott megnyugtató választ, november 1-jén Magyarország semlegességének deklarálásával és az ENSZ-hez fordulással próbált nemzetközi védelmet keresni.

A Varsói Szerződésből való kilépés természetesen tovább erősítette Moszkva elhatározását. A szovjet vezetés számára ettől kezdve már nem csupán arról volt szó, hogy egy kommunista ország belpolitikája kiszabadul ellenőrzése alól. Felmerült egy katonailag semleges, a Varsói Szerződésen kívüli Magyarország lehetősége is a Szovjetunió és a NATO között. A döntő katonai beavatkozást azonban ekkorra már előkészítették.

A szovjet vezetés álláspontjának megváltozásában több további tényező is szerepet játszott. Az egyik a Magyar Dolgozók Pártja szétesése volt. Moszkva október végére elveszítette azt a megbízható politikai szervezetet, amelyen keresztül addig az országot ellenőrizte. Nagy Imre koalíciós kormánya olyan pártok képviselőit fogadta be, amelyeket a kommunista hatalomátvétel után megszüntettek, és egyre kevésbé látszott biztosnak, hogy a kommunisták szabad politikai versenyben megőrizhetnék vezető szerepüket.

A másik tényező a forradalmi erőszak volt. Október 30-án a Köztársaság téren fegyveres felkelők megtámadták a budapesti pártbizottság székházát, majd az elfogott védők egy részét meglincselték. A brutális jelenetekről készült fényképek és híradófelvételek

gyorsan eljutottak Moszkvába, és alkalmasak voltak arra, hogy megerősítsék a szovjet vezetés azon tagjainak félelmét, akik már nem reformfolyamatként, hanem a kommunista rendszer felszámolásaként tekintettek a magyar eseményekre. A szovjet fordulatot azonban ezt sem lehet egyetlen eseményre visszavezetni; az október 31-i jegyzetekben Hruscsov fő érvei inkább a hatalmi presztízsrre és a rendszer egészének biztonságára vonatkoztak.

A kínai vezetés álláspontja szintén szerepet játszhatott, de jelentősége máig vitatott. Október 30-án Liu Sao-csi jelezte Moszkvában, hogy a Kínai Kommunista Párt vezetése szerint a szovjet csapatoknak Magyarországon és Budapesten kell maradniuk. A korábbi kínai álláspont ennél engedékenyebb volt, és az irányváltás Mao Ce-tunggal folytatott telefonos konzultáció után következett be. A fennmaradt dokumentumok alapján azonban nem bizonyítható, hogy Peking álláspontja döntötte volna el Hruscsov másnapi fordulatát.

A szovjet pártvezetésen belüli hatalmi szempontokat sem lehet figyelmen kívül hagyni. Hruscsov 1956 februárjában a XX. pártkongresszuson maga indította el a sztálini korszak kritikáját. A lengyel és magyar válság

után ellenfelei könnyen azt állíthatták, hogy a desztalinizáció meggyengítette a Szovjetunió ellenőrzését birodalma fölött. Magyarország elvesztése ezért Hruscsov saját vezetői pozícióját is veszélyeztethette. A National Security Archive értékelése szerint az október 31-i érvelésben a birodalmi presztízs és a szovjet belpolitikai következmények különösen nagy súllyal szerepeltek.

Ezek közé illeszkedett Szuez. Október 31-én brit és francia repülőgépek megkezdték Egyiptom bombázását. Hruscsov tehát nem elvont lehetőségről beszélt, amikor az amerikaiak, angolok és franciák támadó politikáját említette. Ugyanazon a napon nyugati hatalmak valóban katonai erőt alkalmaztak a Közel-Keleten. A szovjet vezető következtetése nem az volt, hogy London és Párizs engedélyt adott neki Magyarország megtámadására. Inkább az, hogy a szovjet visszavonulás ebben a nemzetközi helyzetben a gyengeség jelének tűnne.

A döntés után Moszkvának már nem az volt az elsődleges kérdése, lesz-e katonai akció, hanem hogy milyen politikai konstrukcióval igazolja. Hruscsov október 31-i feljegyzett gondolatmenetében már megjelent egy új „forradalmi kormány” létrehozása. A

lehetséges vezetők között Münnich Ferenc és Kádár János neve szerepelt. Az elképzelés lényege az volt, hogy a szovjet csapatok ne nyíltan egy idegen kormány megdöntésére hivatkozva lépjenek fel, hanem egy magyar vezetés „segélykérésére” állítsák helyre a rendet.

Kádár helyzete ekkor különösen tragikus és ellentmondásos volt. Október 25-én még Nagy Imre mellett vállalt szerepet, október 28. után pedig részt vett az új politikai irány kialakításában. November 1-jén rádióbeszédében még a forradalom történelmi jelentőségéről és a nép jogos követeléseiről beszélt. Rövidesen eltűnt Budapestről, és szovjet ellenőrzés alá került. November 2-án Moszkvában már Kádár és Münnich részvételével tárgyalt az SZKP Elnöksége arról, milyen kormányt lehet létrehozni Nagy Imréével szemben. A jegyzetekből az látszik, hogy a szovjet vezetés ekkor még magáról a személyi konstrukcióról is vitatkozott.

A katonai döntéshez eközben diplomáciai biztosítékokat is kerestek. Hruscsov és más szovjet vezetők tájékoztatták a lengyel, csehszlovák, román és bolgár pártvezetést, majd különösen fontosnak tartották Josip Broz Tito véleményét. Jugoszlávia néhány évvel korábban még a szovjet blokk legnagyobb ereineknek

számított, 1956-ra azonban javultak a kapcsolatok. Ha Tito elfogadja a magyarországi katonai beavatkozást, az jelentősen csökkentheti annak veszélyét, hogy Moszkva ismét súlyos konfliktusba kerül a független kommunista Jugoszláviával.

Hruscsov és Malenkov november 2-án éjszaka a Brioni-szigetekre utazott. Tito alapvetően egyetértett azzal, hogy a magyar helyzetet nem lehet Nagy Imre kormányának kezében hagyni, bár a későbbi politikai rendezés módjáról voltak eltérések. A jugoszláv vezetés Kádárt alkalmasabbnak tartotta az új kormány élére, mint Münnichet. A találkozó így nem a beavatkozás eldöntéséről szólt – az október 31-én már megtörtént –, hanem annak politikai előkészítéséről és elfogadtatásáról.

Budapesten közben egészen más valóságot láttak. November 1-jén Nagy Imre semlegességet hirdetett és az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordult. A magyar kormány azt kérte, hogy a négy nagyhatalom ismerje el Magyarország semleges státusát, és hogy az ENSZ vegye napirendre az ügyet. A döntés mögött az a remény húzódott, hogy a nemzetközi garancia ugyanazt a szerepet töltheti be Magyarország számára, amelyet az 1955-ös államszerződés és semlegességi nyilatkozat

Ausztria számára biztosított.

A két helyzet azonban alapvetően különbözött. Ausztria semlegessége nagyhatalmi megállapodás eredménye volt. Magyarország 1956. november 1-jén egyoldalúan próbált olyan nemzetközi státust teremteni, amelyhez sem Moszkva, sem Washington előzetes beleegyezése nem létezett. A nyugati államok politikailag rokonszenvvel fogadhatták a semlegességet, de nem vállaltak katonai garanciát mögötte.

A washingtoni politika lényegét Dulles néhány nappal korábban próbálta világossá tenni. Az Egyesült Államok nem tekintette Magyarországot lehetséges katonai szövetségesének, és nem kívánta a kelet-európai országokat saját biztonsági rendszerébe vonni. Ez részben azt a célt szolgálta, hogy Moszkva ne lássa a magyar forradalmat közvetlen NATO-terjeszkedési kísérletnek. A szovjet vezetés azonban október 31-re ettől függetlenül arra jutott, hogy az ország elvesztése stratégiai vereség lenne.

November 1-jétől a jelek egyre nyilvánvalóbbá váltak. Új szovjet egységek érkeztek Magyarországra, elfoglalták a repülőtereket, lezárták a határ egyes szakaszait, és stratégiai pontok körül helyezkedtek el.

Nagy Imre kormánya sorozatos tiltakozó jegyzékeket küldött Moszkvának, miközben Andropov továbbra is azt állította, hogy a csapatmozgások részben váltással és logisztikai átcsoportosítással magyarázhatók.

Washington moszkvai nagykövetsége november 3-án már jóval kevésbé hitt ezeknek a magyarázatoknak. Charles Bohlen nagykövet szerint a szovjetek által felajánlott vegyes bizottsági tárgyalások könnyen csak időhúzást szolgálhatnak, miközben katonailag előkészítik a fellépést. Bohlen úgy ítélte meg: ha Nagy Imre nem enged, akkor a szovjet csapatok valószínűleg akcióba lépnek.

Budapesten azonban még mindig folytak a tárgyalások. November 3-án délelőtt magyar-szovjet egyeztetés kezdődött a Parlamentben a csapatkivonás gyakorlati kérdéseiről. A magyar küldöttséget Maléter Pál honvédelmi miniszter vezette, aki a forradalom napjaiban a Kilián laktanya védőjeként vált országosan ismertté. A magyar fél olyan részletekről tárgyalt, mint a kivonás üteme, a vasúti szerelvények biztosítása és az alakulatok útvonala. A tárgyalások hangneme önmagában azt a benyomást kelthette, hogy Moszkva még valóban kész a kompromisszumra.

Ez volt a megtévesztés egyik legsúlyosabb eleme. A tárgyalásokat este a tököli szovjet katonai parancsnokságon folytatták. A magyar küldöttség 22 óra körül érkezett meg. A megbeszélés alatt megjelent Ivan Szerov, a KGB elnöke, és embereivel letartóztatta Malétert, Erdei Ferencet, Kovács Istvánt, Szűcs Miklóst és a delegáció többi tagját. A magyar kormány így éppen abban a pillanatban veszítette el honvédelmi miniszterét és legfontosabb katonai tárgyalóit, amikor a szovjet hadművelet kezdete már csak órákra volt.

A történet egyik legsötétebb részlete éppen az, hogy a csapatkivonásról folytatott tárgyalást ugyanaz a fél használta fel a magyar katonai vezetés megbénítására, amely már eldöntötte az ország újbóli megszállását. A Forgószél fedőnevű hadművelet november 4-én hajnalban kezdődött. Magyar idő szerint valamivel négy óra után indult meg az általános szovjet támadás. Páncélos és gépesített alakulatok több irányból törtek Budapest felé, miközben más hadseregcsoporthoz az ország stratégiai központjait, repülőtereit, kommunikációs csomópontjait és katonai létesítményeit foglalták el. A fővárosba a szovjet főerők öt óra körül több irányból törtek be.

A hadművelet nagyságrendje világossá tette, hogy nem egyes lázadó gócok felszámolásáról van szó. A cél a magyar állam katonai és politikai központjainak gyors megbénítása, Nagy Imre kormányának eltávolítása és az új, Moszkva által támogatott vezetés hatalomra juttatása volt.

Hajnali 5 óra 20 perckor Nagy Imre rövid rádióbeszédet mondott. Közölte, hogy a szovjet csapatok támadást indítottak Budapest ellen azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. A miniszterelnök kijelentette, hogy a magyar csapatok harcban állnak, és hogy a kormány a helyén van. A néhány mondatos bejelentés lett a forradalom egyik legismertebb dokumentuma. A National Security Archive kronológiája szerint a szovjet támadás körülbelül 4 óra 15 perckor kezdődött, Nagy pedig 5 óra 20 perckor fordult az országhoz.

A helyzet azonban ekkorra katonailag rendkívül kedvezőtlen volt. A magyar honvédség egységes központi parancsnoksága nem létezett, Maléter és több főtiszt szovjet fogságban volt, a forradalmi fegyveres csoportok pedig helyi szervezetekből álltak. Voltak katonai és felkelő egységek, amelyek felvették a harcot, de nem alakult ki olyan országos hadvezetés, amely

összehangoltan irányíthatta volna az ellenállást.

A budapesti fegyveres ellenállás ennek ellenére több helyen napokig tartott. A Corvin közben, a Tűzoltó utcában, Csepelen és más városrészekben felkelők próbálták feltartóztatni a szovjet alakulatokat. Vidéken is történtek összecsapások. A katonai erőviszonyok azonban eleve egyenlőtlenek voltak, és külső segítségre nem lehetett számítani.

Kádár János ugyanazon a hajnalon egy másik magyar kormány nevében jelentkezett. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közleménye azt állította, hogy Nagy Imre kormánya képtelenné vált az ellenforradalom megfékezésére, ezért az új kormány a Szovjetunió segítségét kérte a rend helyreállításához. A konstrukció pontosan megfelelt az október 31-i moszkvai tervnek: a szovjet katonai intervenciót egy magyar kormány segítségkéréseként kellett bemutatni.

A tényleges időrend azonban világossá teszi, hogy nem egy már működő magyar kormány hívta be a szovjet csapatokat egy váratlan válság elhárítására. Moszkva előbb döntött a katonai beavatkozásról, majd létrehozta azt a politikai konstrukciót, amely a hadművelethez magyar állami legitimációt biztosított.

Nagy Imre és több társa a jugoszláv nagykövetségen keresett menedéket. Bibó István államminiszter egy ideig egyedül maradt a Parlamentben, és kiáltványban fordult a világhoz. A magyar kormány tényleges hatalma azonban november 4-én délelőttre megszűnt.

Washington ugyanazon a napon intenzíven foglalkozott Magyarországgal. Eisenhower és tanácsadói az ENSZ fellépését, humanitárius segítséget, diplomáciai tiltakozást és a szovjet vezetéshez intézendő üzenetet mérlegelték. A Fehér Házban azonban nem merült fel reális lehetőségként amerikai katonai erők Magyarországra küldése. A november 4-i döntések között kifejezetten szerepelt, hogy az Egyesült Államok nem küld saját csapatokat még az Egyiptomba szerveződő ENSZ-erőbe sem, bár szállítási támogatást kész volt nyújtani.

A két válság ebből a szempontból fájdalmasan különbözött. Szuezből Washington saját szövetségeseire gyakorolhatott gazdasági és diplomáciai nyomást. Magyarországon ugyanez csak akkor válhatott volna valódi katonai kényszerré, ha az Egyesült Államok hajlandó közvetlenül szembekerülni a szovjet hadsereggel. Eisenhower erre nem volt kész, és valószínűleg akkor sem lett volna, ha Egyiptomban teljes

nyugalom uralkodik.

Ezért félrevezető az a sokszor ismételt állítás, hogy Szuezi „elvonta Amerika figyelmét” Magyarországról, és emiatt nem érkezett nyugati segítség. Szuezi valóban megosztotta Washington diplomáciai figyelmét, óriási terhet rótt az amerikai külpolitikára, és súlyosan megrontotta a nyugati hatalmak közös fellépésének lehetőségét. Dulles maga is keserűen panaszkodott arra, hogy brit és francia repülőgépek bombázzák Egyiptomot éppen akkor, amikor a Nyugatnak a Szovjetunió magyarországi politikáját kellene elítélnie. November 2-án Henry Cabot Lodge-dzal beszélve azt mondta, nem kíván olyan helyzetbe kerülni, amelyben a britekkel és franciákkal közösen támadják Moszkvát Magyarország miatt, miközben bombáik Egyiptomra hullanak.

Ez súlyos politikai veszteség volt. Katonailag azonban más kérdésről volt szó. Sem az amerikai haditervek, sem Eisenhower döntései nem mutatnak arra, hogy Szuezi nélkül az Egyesült Államok fegyveresen beavatkozott volna Magyarországon. Egy ilyen lépés közvetlen amerikai-szovjet háború kockázatával járt volna. Magyarország földrajzi helyzete, a szovjet katonai jelenlét és a nukleáris korszak realitása miatt Washington ezt a kockázatot nem vállalta.

A magyar forradalom tehát nem azért bukott el, mert Eisenhowernek ugyanabban a pillanatban Nasszerrel is foglalkoznia kellett. Szuez más módon számított.

Meggyengítette a Nyugat erkölcsi és diplomáciai pozícióját. Megosztotta az atlanti szövetséget. Lehetőséget adott Moszkvának arra, hogy az egyiptomi „imperialista agresszióra” mutasson, miközben saját tankjai Budapesten harcoltak. És amint Hruscsov október 31-i feljegyzett szavai mutatják, hozzájárult ahhoz a szovjet hatalmi gondolkodáshoz, amelyben Magyarország feladása a gyengeség veszélyes jelének tűnt.

Hogy mekkora volt ez a hozzájárulás, azt nem lehet matematikai pontossággal meghatározni. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján a legóvatosabb következtetés az, hogy a második szovjet beavatkozásnak több, egymást erősítő oka volt. Moszkva attól tartott, hogy Magyarország teljesen kicsúszik a szocialista táborból. Félt a dominóhatástól Kelet-Európában. A kommunista hatalom összeomlását és a szovjet befolyás megszűnését elfogadhatatlan stratégiai vereségnek tartotta. Hruscsov saját politikai helyzete is kockán forgott. A kínai és más kommunista vezetők véleménye erősíthette a kemény fellépés híveit. Szuez pedig olyan nemzetközi háttérrel teremtett,

amelyben a visszavonulás a szovjet vezetés szemében még inkább a gyengeség jelének látszhatott.

A döntés azonban Moszkváé volt. Nem London, nem Párizs, nem Washington hozta meg.

1956. november 4-én a Szovjetunió azért küldte újra teljes erővel hadseregét Magyarországra, mert vezetői arra jutottak, hogy a magyar forradalom győzelmének stratégiai és politikai ára számukra nagyobb lenne, mint a fegyveres leverés nemzetközi költsége. Ebben az értelemben Hruscsov számítása helyesnek bizonyult.

A Szovjetunió súlyos presztízaveszteséget szenvedett. Nyugaton és számos kommunista pártban megrendült a hit a desztalinizációban. Értelmiségiek hagyták el a kommunista pártokat, a magyar menekültek tízezrei vitték magukkal a forradalom történetét Nyugatra, és Budapest neve évtizedekre a szovjet elnyomás egyik jelképévé vált.

A szovjet blokk azonban nem omlott össze. Magyarország a Varsói Szerződésben maradt. Szovjet csapatok maradtak az országban. Kádár János rendszere fokozatosan megszilárdult. A kelet-európai hatalmi egyensúly alapjai nem változtak meg.

Szuezen viszont ugyanebben a néhány napban éppen az ellenkezője történt. Nagy-Britannia és Franciaország katonailag fölényben volt. Csapataik előrenyomultak, az egyiptomi légierő súlyos veszteségeket szenvedett, Izrael pedig gyorsan elfoglalta a Sínai-félsziget nagy részét.

Politikailag azonban London és Párizs már vesztesre állt. Washington ellenezte a háborút. Az ENSZ túlnyomó többsége tűzszünetet követelt. A font sterlingre egyre nagyobb nyomás nehezedett. A Szovjetunió fenyegető üzeneteket küldött. Az Egyesült Államok pedig hamarosan megmutatta, hogy egyetlen katona bevetése nélkül is rendelkezik olyan eszközzel, amellyel Nagy-Britanniát meghátrálásra kényszerítheti.

November 4-én Budapest elesett. Néhány nappal később Szuezen egy másik birodalom politikai veresége vált nyilvánvalóvá.

17. Eladta-e Amerika Magyarországot Szuezeért?

Az 1956-os magyar forradalom leverése után hamar megszületett az egyik legmakacsabb magyarázat: Washington azért hagyta magára Magyarországot, mert Szuez fontosabb volt számára. A történet radikálisabb változata szerint az Egyesült Államok és a Szovjetunió hallgatólagos alkut kötött: Moszkva szabad kezet kapott Magyarországon, cserébe Washington megakadályozhatta Nagy-Britannia és Franciaország szuezi háborúját. A két válság szinte tökéletes időbeli egybeesése könnyen hihetővé tette ezt a magyarázatot. A rendelkezésre álló amerikai és szovjet dokumentumok azonban nem igazolják ilyen alku létét.

Volt viszont valami, ami első pillantásra nagyon hasonlíthatott rá. Az Egyesült Államok 1956. október végén tudatosan közölte Moszkvával, hogy nem kívánja Magyarországot és a többi kelet-európai országot katonai szövetségesévé tenni. Ez fontos üzenet volt, amelyet nem lehet utólag jelentéktelen diplomáciai formulává szelídíteni. Washington valóban megpróbálta eloszlatni azt a szovjet félelmet, hogy a magyar forradalom győzelméből rövidesen NATO-terjeszkedés következhet.

John Foster Dulles október 27-én Dallasban elmondott beszédében kijelentette, hogy az Egyesült Államok Kelet-Európa függetlenségét kívánja, de ezeket az államokat nem tekinti lehetséges amerikai katonai szövetségeseeknek. A szöveget Eisenhower előző nap átnézte és jóváhagyta. A mondat tehát nem a külügyminiszter rögtönzése volt, hanem a legmagasabb szinten egyeztetett politikai álláspont.

Két nappal később Washington ennél is tovább ment. Október 29-én Dulles titkos utasítást küldött Charles Bohlen moszkvai nagykövetnek. Kifejezetten azt kérte tőle, hogy a dallasi beszédnek ezt a részét juttassa el a legfelső szovjet vezetéshez, és tegye világossá: magas szintű amerikai politikai állásfoglalásról van szó. Az utasítás egyben arra is figyelmeztette Bohlent, hogy a lépés ne váljon nyilvános washingtoni demarsként ismertté.

A döntés időpontja önmagában sokat mond. Eisenhower és Dulles október 29-én reggel nyolckor egyeztetett arról, hogy a kijelentést a szovjet vezetés tudomására kell hozni. Az izraeli támadás csak később, ugyanazon a napon indult meg a Sínai-félszigeten. Washington pedig ebben az időpontban még nem ismerte a Sèvres-ben megkötött brit-francia-izraeli egyezményt.

A magyar kérdésben küldött amerikai biztosíték tehát nem lehetett egy Szuezi kötétt amerikai-szovjet megállapodás ellenszolgáltatása.

Bohlen október 30-án személyesen továbbította az üzenetet Molotovnak és Zsukovnak. Elmondta nekik, hogy az Egyesült Államok nem akarja a kelet-európai államokat saját katonai rendszerébe bevonni. Molotov különösebb megjegyzés nélkül hallgatta, Zsukov viszont az amerikai politikusok magyar felkelőket támogató kijelentéseire hivatkozva kételkedett Washington be nem avatkozási szándékában. A szovjetek tehát valóban megkapták az amerikai biztosítékot, de a fennmaradt beszámoló semmiféle viszontvállalásról nem tesz említést.

Ez az epizód a későbbi viták egyik legkényesebb pontja. Lehet úgy értelmezni, hogy Washington hallgatólagosan tudomásul vette a szovjet biztonsági övezet létezését. Bizonyos értelemben ez igaz. Eisenhower nem akarta Magyarországot NATO-tagállammá változtatni, amerikai támaszpontokat létesíteni az országban vagy az osztrák határtól keletre tolni a nyugati katonai rendszert. Washington egy semleges vagy legalább katonailag el nem kötelezett Magyarország létrejöttét sokkal reálisabb eredménynek

tartotta.

Az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács tervezői október 31-én már kifejezetten mérlegelték az „osztrák modell” lehetőségét. A készülő politikai irányelv az ENSZ-en keresztüli nyomásgyakorlást, a további szovjet beavatkozás elrettentését és Magyarország esetleges semlegességét említette, miközben ismét rögzítette: Moszkvát meg kell nyugtatni arról, hogy Washington nem akarja Magyarországot katonai szövetségesként megszerezni.

Mindez jelentős engedmény lehetett volna egy tárgyalásos rendezésben, de nem azonos azzal, hogy Washington engedélyt adott a Szovjetuniónak a forradalom leverésére. Éppen ellenkezőleg: az amerikai stratégia célja az volt, hogy a NATO-tagság veszélyének kizárásával csökkentse Moszkva indokát egy újabb katonai intervencióra. A szovjet vezetés október 31-én mégis az intervenció mellett döntött.

A dokumentumok alapján tehát sokkal inkább egyoldalú amerikai biztosítékról beszélhetünk, mint kétoldalú alkuról. Washington azt üzent: Magyarország szabadsága nem jelenti automatikusan a nyugati katonai rendszer keleti kiterjesztését. Moszkva erre nem a

magyar függetlenség elfogadásával, hanem néhány nappal később katonai támadással válaszolt.

A kérdés ettől még fennmarad: miért nem ment ennél tovább az Egyesült Államok? A válaszhoz vissza kell menni jóval Szueze elé. Eisenhower kormánya már évekkel 1956 előtt arra jutott, hogy fegyveres amerikai beavatkozás Kelet-Európában elfogadhatatlan kockázattal jár. Az elnök 1952-es kampányának „felszabadítási” retorikája sokakban azt a benyomást kelthette, hogy Washington a szovjet uralom aktív visszaszorítására készül. A tényleges stratégiai tervezés jóval óvatosabb volt. Az amerikai védelmi politika későbbi történeti feldolgozása szerint Eisenhower már kormányzása első éveiben kizárta a Szovjetunió által ellenőrzött Kelet-Európában végrehajtandó közvetlen katonai felszabadító műveleteket, mert azok könnyen általános amerikai-szovjet háborúhoz vezethettek volna.

Magyarország katonai megsegítése önmagában is rendkívül nehéz lett volna. Az országnak egyetlen NATO-tagállammal sem volt közös határa. Ausztria az előző évben lett semleges, Jugoszlávia pedig független kommunista államként nem kívánt nyugati katonai felvonulási területté válni. Légideszant vagy légi utánpótlás esetén szovjet ellenőrzésű vagy politikailag

érzékeny légtereken kellett volna áthaladni. Egy amerikai vagy NATO-hadművelet pedig rövid időn belül közvetlen összeecsapáshoz vezethetett volna a Magyarországon és környékén állomásozó szovjet egységekkel.

Ehhez járult a nukleáris korszak alapvető realitása. 1956 nem 1948 volt. A Szovjetunió már rendelkezett atom- és hidrogénfegyverekkel, az Egyesült Államok stratégiai tervei pedig abból indultak ki, hogy egy közvetlen NATO-szovjet háború gyorsan nukleáris konfliktussá eszkalálódhat. Magyarország katonai felszabadítása ezért nem korlátozott mentőakció lehetett volna. A legrosszabb esetben egy harmadik világháború kezdete.

Az amerikai vezetés ezt a kockázatot nem vállalta. Ez a felismerés fájdalmas ellentétben állt az előző évek politikai retorikájával. A „rab nemzetek”, a „felszabadítás” és a kommunizmus visszaszorítása olyan szavak voltak, amelyek Kelet-Európában jóval konkrétabb ígéretnek hangozhattak, mint amilyenek Washingtonban szánták őket. Amikor valóban kitört egy kommunistaellenes és szovjetellenes felkelés, kiderült, hogy a retorika mögött nincs hozzá illeszkedő katonai stratégia.

A Szabad Európa Rádió szerepe később ezért került a viták középpontjába. A forradalom leverése után sok magyar menekült úgy emlékezett, hogy a nyugati rádióadások reményt keltettek a külső segítségre. Az amerikai kormány novemberben vizsgálatot indított az ügyben. A CIA igazgatójának Eisenhower számára készült november 20-i jelentése szerint az RFE hivatalos, 1951 óta érvényben lévő utasítása kifejezetten tiltotta, hogy amerikai vagy nyugati fegyveres beavatkozást ígérjen a hallgatóknak. A vizsgálat ugyanakkor elismerte, hogy a forradalom alatt egyes adások túlléptek a jóváhagyott irányelveken, taktikai tanácsokat adtak vagy túl szorosan azonosultak bizonyos felkelő követelésekkel.

A különbség itt is fontos. Nem bizonyítható olyan amerikai kormányzati döntés, amely fegyveres felkelésre buzdította volna a magyarokat azzal az ígérettel, hogy az Egyesült Államok majd katonai segítséget nyújt. Az viszont vitathatatlan, hogy az előző évek amerikai propagandája és politikai retorikája olyan légkört teremthetett, amelyben sok hallgató nagyobbak gondolta a Nyugat cselekvési hajlandóságát, mint amekkora valójában volt.

Eisenhower november 14-én már szükségesnek érezte leszögezni: az Egyesült Államok nem buzdított és nem

buzdít védtelen népeket nyílt felkelésre olyan fegyveres erővel szemben, amelyet nem képesek legyőzni. A kijelentés politikailag védhető volt, de a magyar tragédia után óhatatlanul azt is megmutatta, milyen nagy rés tátongott a felszabadítás korábbi retorikája és az amerikai stratégiai lehetőségek között.

Szuezeit ebből a szempontból nem változtatta meg az alapvető amerikai döntést. Washington akkor sem tervezett magyarországi katonai beavatkozást, amikor a brit-francia-izraeli háború még nem kezdődött meg. Október 24-én, amikor a magyar felkelés már súlyos harcokká alakult, Dulles legfontosabb javaslata az volt, hogy az ügyet vigyék a Biztonsági Tanács elé. Már ekkor attól tartott, hogy az Egyesült Államokat tétlenséggel fogják vádolni, miközben magyarok halnak meg, mégsem katonai művelet, hanem ENSZ-lépés szerepelt a washingtoni válasz középpontjában.

Október 26–27-én ugyanez folytatódott. Washington Nagy-Britanniával és Franciaországgal egyeztetett a magyar kérdés napirendre vételéről, politikai nyomást kívánt gyakorolni Moszkvára, és megpróbált olyan jelzést küldeni, amely megkönnyítheti a szovjet visszavonulást. Katonai mentőakció továbbra sem szerepelt a reális lehetőségek között.

Ez a kronológia erősen gyengíti azt az állítást, hogy Szuezeit miatt maradt el az amerikai beavatkozás. Mire az izraeli támadás október 29-én elkezdődött, Washington alapvető katonai álláspontja már kialakult.

Szuezeit mégis súlyosan rontotta Magyarország helyzetét. Először is megosztotta a nyugati szövetséget. Október 27-én Washington, London és Párizs még együtt fordult az ENSZ-hez a magyar ügyben. Néhány nappal később az Egyesült Államok már Nagy-Britanniával és Franciaországgal harcolt diplomáciai csatát Szuezeit miatt. Ugyanazoknak a diplomatáknak, akiknek közösen kellett volna nyomást gyakorolniuk Moszkvára, egymás ellen kellett fellépniük New Yorkban.

Másodszor, a brit és francia akció súlyosan gyengítette a Nyugat erkölcsi érvelését. Dulles maga is felismerte ezt. Washington azt kívánta bizonyítani, hogy egy nagyhatalom nem kényszerítheti katonailag akarátát egy kisebb országra, miközben két NATO-szövetségese előre megszervezett katonai beavatkozással próbálta megtörni Egyiptom kormányát. Ez nem tette jogossá a szovjet beavatkozást Magyarországon, de megkönnyítette Moszkva propagandáját.

Harmadszor, Szuezi elvonta a diplomáciai és politikai figyelem jelentős részét. Eisenhower és tanácsadói ugyanazon napokon óráról órára váltottak Budapest, Kairó, London, Párizs, Tel-Aviv és Moszkva között. November első napjaiban az amerikai kormánynak egyszerre kellett megakadályoznia a magyarországi megtorlást, leállítania két NATO-szövetséges háborúját és elejét vennie annak, hogy a Szovjetunió közvetlenül katonailag beavatkozzon Egyiptom oldalán.

A figyelem megoszlása azonban nem azonos a választási helyzettel. Nincs olyan amerikai dokumentum, amelyben Eisenhower azt mondta volna: Magyarországot fel kell adni ahhoz, hogy Szuezi eredményt lehessen elérni.

Sőt, november 4. után Washington párhuzamosan lépett fel mindkét ügyben. Eisenhower személyes üzenetben szólította fel Bulgaryint a szovjet csapatok azonnali magyarországi kivonására, miközben az Egyesült Államok egyidejűleg nyomást gyakorolt Nagy-Britanniára, Franciaországra és Izraelre az egyiptomi hadműveletek leállítása érdekében. Az elnök Bulgaryinnak küldött november 4-i levelében kifejezetten azt írta, hogy Washington megdöbbenéssel tapasztalta az október 30-i szovjet nyilatkozat visszafordítását, és

követelte, hogy a Szovjetunió engedje a magyar népet saját kormányáról dönteni.

Még erősebb bizonyíték a feltételezett alku ellen az, ami november 5-én történt. Bulganyin ezen a napon azt javasolta Eisenhowernek, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió közösen lépjen fel katonailag a brit-francia támadás leállítására Egyiptomban. Ha létezett volna valamiféle szuezi-magyar csereüzlet, ez lett volna annak logikus folytatása: Moszkva és Washington közösen kezelheti a Közel-Keletet, miközben Magyarország szovjet kézen marad.

Eisenhower azonban elutasította a javaslatot. A Fehér Ház nyilvános válasza egyenesen a magyar kérdéshez kötötte a szovjet kezdeményezést. Washington szerint Moszkvának előbb teljesítenie kell az ENSZ magyarországi követeléseit, be kell fejeznie a magyar nép elleni katonai fellépést és ki kell vonnia csapatait. Az Egyesült Államok nem kívánt külön amerikai-szovjet katonai direktóriumot létrehozni a Közel-Kelet fölött, hanem az ENSZ-en keresztül akarta rendezni Szuezt.

A fennmaradt forrásokból tehát egészen más kép rajzolódik ki, mint egy nagyhatalmi csereüzlet története. Az Egyesült Államok nem cserélte el Magyarországot

Egyiptomra. Nem létezik dokumentált megállapodás, amelyben Washington elfogadta volna a szovjet intervenciót valamely szuezi engedményért cserébe. A két nagyhatalom november elején éppen Szuez ügyében is veszélyesen közel került az összeütközéshez, amikor Moszkva London és Párizs elleni katonai fenyegetésekkel lépett fel, Washington pedig attól tartott, hogy a Szovjetunió saját erővel avatkozik be a Közel-Keleten.

A legenda azért maradhatott mégis életben, mert egy mélyebb igazságot egyszerű történetté alakított. Washington valóban nem akart háborút vívni Magyarorszáért.

Valóban közölte Moszkvával, hogy nem akarja Magyarországot katonai szövetségesévé tenni. Valóban elfogadta, hogy a szovjet katonai erőviszonyok miatt Kelet-Európában rendkívül szűk a nyugati mozgástér.

És valóban nagyobb közvetlen erőt volt hajlandó alkalmazni saját brit és francia szövetségeseivel szemben Szuezből – gazdasági és politikai nyomás formájában –, mint amekkorát a Szovjetunióval szemben Magyarország érdekében vállalt. Ezekből azonban nem következik titkos alku. Inkább a hidegháborús hatalmi rendszer kegyetlen aszimmetriája látszik.

Nagy-Britanniát Washington pénzügyileg megszoríthatta anélkül, hogy ebből világháború lett volna. A Szovjetuniót nem lehetett Magyarországról ugyanilyen eszközzel kiszorítani. London függött az amerikai pénzügyi rendszertől és a nyugati szövetségtől. Moszkva pedig kész volt katonailag megtartani azt a területet, amelyet saját biztonsági övezete részének tekintett.

Ezért lehetett Egyiptomban eredményes az amerikai nyomás, és ezért maradt Magyarországon nagyrészt diplomáciai tiltakozás. Az utókor szempontjából talán még fájdalmasabb, hogy Washington maga is érzékelte ezt az ellentmondást. Az Egyesült Államok évekig azt hirdette, hogy Kelet-Európa népeinek joga van felszabadulni a szovjet uralom alól. Amikor Magyarországon ez a felszabadulás váratlanul valós lehetőséggé vált, az amerikai vezetés kénytelen volt szembenézni azzal, hogy saját jelszavainak katonai következményeit nem tudja vállalni.

A Szabad Európa Rádió körüli későbbi vita ezért túlmutatott néhány túlzó műsoron. Az igazi kérdés az volt, mit jelent a „felszabadítás”, ha a nagyhatalom, amely ezt hirdeti, eleve kizárja a fegyveres segítséget. A washingtoni stratégiák számára a válasz világos volt:

hosszú távú politikai, gazdasági és propagandanyomást. Egy budapesti felkelő számára ugyanaz a szó egészen mást jelenthetett.

Ebben rejlett 1956 egyik legtragikusabb félreértése. Szuez ezt a tragédiát nem hozta létre. A nyugati katonai beavatkozás korlátai már október 29. előtt léteztek, és Eisenhower politikája Szuez nélkül sem valószínűsített amerikai csapatokat Magyarországon. A két válság egyidejűsége azonban látványosan megmutatta, hogy a hidegháborúban nem minden kis állam szuverenitása mögött áll ugyanakkora külső erő.

Egyiptom azért tudta végül megtartani az államosított csatornát, mert támadóit az Egyesült Államok is visszavonulásra kényszerítette. Magyarország azért nem tudta megtartani november 1-jén deklarált semlegességét, mert a Szovjetunió kész volt fegyverrel megakadályozni, az Egyesült Államok pedig nem volt kész fegyverrel megvédeni.

Ehhez nem kellett titkos megállapodás. Elég volt a nagyhatalmi erőviszonyok hallgatólagosan mindenki által ismert térképe.

18. Moszkva két birodalmi nyelve

1956 novemberének első napjaiban a Szovjetunió egyszerre két, egymással nehezen összeegyeztethető történetet mondott a világnak. Egyiptomban azt hirdette, hogy egy szuverén államnak joga van maga dönteni gazdasági erőforrásairól, és semmilyen nagyhatalom nem kényszerítheti katonai erővel engedelmességre. Magyarországon ugyanakkor azt állította, hogy saját hadseregének beavatkozása szükséges ahhoz, hogy megvédje a szocialista rendszert az ellenforradalomtól és a külső imperialista beavatkozástól.

A két érvelés logikája alig néhány száz kilométerrel arrébb már kölcsönösen kizárta egymást. Ha Egyiptom szuverenitása sérthetetlen volt Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben, nehéz volt megmagyarázni, miért nem sérthetetlen Magyarországa a Szovjetunióval szemben. Ha egy népnek joga volt eltávolítani saját területéről az idegen katonai jelenlétet, akkor ugyanennek az elvnek Budapesten is érvényesülnie kellett volna. Ha pedig a nagyhatalmi érdekszféra feljogosította Moszkvát arra, hogy Magyarország politikai rendszerét katonai erővel megőrizze, akkor jóval nehezebbé vált elvi alapon elítélni London és Párizs

kísérletét saját közel-keleti pozícióinak fegyveres védelmére.

Moszkva mégis megpróbálta fenntartani mindkét állítást. Ehhez nem 1956 őszén kezdte kialakítani politikai nyelvét. A szovjet külpolitika már az előző években felismerte, hogy a gyarmati rendszer felbomlása olyan lehetőséget kínál, amely messze túlmutat a hagyományos kommunista pártpolitikán. Ázsia és Afrika újonnan függetlenné váló államainak jelentős része nem akart csatlakozni sem a NATO-hoz, sem valamely kommunista katonai tömbhöz. Nem marxista forradalmat keresett, hanem politikai önállóságot, gazdasági fejlesztést és nagyobb mozgásteret az egykori gyarmattartó hatalmakkal szemben.

A Kreml ehhez alkalmazkodott. A Közel-Keleten a Szovjetunió óvatosan háttérbe szorította a helyi kommunista pártok támogatását, és inkább államközi kapcsolatokat épített. Fegyvert ajánlott Egyiptomnak és Szíriának, kereskedelmi kapcsolatokat bővített, hitelt és műszaki segítséget helyezett kilátásba, miközben propagandájában az „independencia”, a „semlegesség” és az arab nacionalizmus fogalmait hangsúlyozta. Egy 1956 végén készült amerikai hírszerzési értékelés éppen azt emelte ki, hogy Moszkva tudatosan vigyázott az arab

országok érzékenységre, és segítségét lehetőleg olyan formában kínálta, amely nem látszott közvetlen politikai alárendelésnek.

Nasszer ideális partnernek tűnt ehhez. Nem volt kommunista, sőt Egyiptomban a kommunista szervezeteket üldözte. Nem kívánt szovjet katonai támaszpontokat sem. Ugyanakkor szemben állt a bagdadi paktummal, fegyvereket vásárolt a keleti bloktól, elismerte a Kínai Népköztársaságot, támogatta az algériai függetlenségi mozgalmat és egyre erősebben hangsúlyozta Egyiptom önállóságát a nyugati hatalmaktól.

Moszkva számára ennél többre egyelőre nem is volt szükség. A szovjet stratégia egyik legnagyobb újítása éppen az volt, hogy a Kreml hajlandó lett támogatni olyan nacionalista rendszereket is, amelyek sem társadalmi, sem ideológiai szempontból nem feleltek meg a kommunista modellnek. Ha ezek az államok kiszorították a brit vagy francia befolyást, megtagadták a nyugati katonai szövetségekhez való csatlakozást és kereskedelmi kapcsolatokat építettek a keleti blokkal, Moszkva már jelentős stratégiai nyereséget könyvelhetett el.

A Szuezi-csatorna államosítása ezért politikailag szinte tökéletes lehetőséget kínált. Július 26. után a Szovjetunió gyorsan Egyiptom mellé állt. Az amerikai hírszerzés már július végén arra figyelmeztetett, hogy Nasszer a lépéssel óriási tekintélyt szerzett az arab világban, miközben a Szovjetunió támogatása tovább erősíti azt a benyomást, hogy Moszkva az arab nacionalizmus természetes külső szövetségese.

A brit és francia invázió október végén még tovább javította a szovjet propaganda helyzetét. Moszkvának ekkor már nem kellett elvont gyarmatosításellenes jelszavakat használnia. Brit és francia repülőgépek valóban egy korábbi gyarmati függőségből felszabadult arab országot bombáztak. Ejtőernyősök és tengerészgyalogosok szálltak partra Egyiptom területén. Port-Szaídban harcok folytak. A Szovjetunió így látványosan olyan oldalon állhatott, amelyet Ázsia és Afrika nagy részén könnyű volt a nemzeti függetlenség oldalának tekinteni.

Egy amerikai hírszerzési becslés már szeptemberben arra számított, hogy egy Egyiptom elleni brit-francia katonai akció jelentősen növelné Moszkva tekintélyét az arab világban. A dokumentum szerint az arab közvélemény a Szovjetuniót egyre inkább az arab

nacionalizmus támogatójának, a gyarmatosítás ellenfelének és a gyengébb államokkal szembeni fegyveres erő alkalmazását ellenző hatalomnak tekintené.

Október végére ez az előrejelzés valóra vált. A magyar forradalom azonban szinte ugyanebben az órában megbontotta ezt a képet.

Moszkvának ezért más nyelvre volt szüksége Budapesten, mint Kairóban. Magyarországon nem lehetett a nemzeti önrendelkezés elsődlegességét hirdetni, mert a forradalom egyik központi követelése éppen a szovjet katonai jelenlét megszüntetése volt. A Kreml ezért az eseményeket nem nemzeti felszabadító mozgalomként, hanem ellenforradalomként írta le. A hivatalos szovjet értelmezés szerint reakciós, fasiszta és külföldről támogatott erők igyekeztek megsemmisíteni a szocialista rendszert, a Szovjetunió pedig egy törvényes magyar kormány kérésére nyújtott segítséget.

Ebben a konstrukcióban nem Magyarország állt szemben a Szovjetunióval. A „magyar munkások és parasztok” álltak szemben az ellenforradalommal, Moszkva pedig segítségükre sietett.

Ez tette lehetővé, hogy a szovjet propaganda formailag ne ismerje el a két ügy közötti ellentmondást. Egyiptomban „külső agresszió” történt egy szuverén állam ellen. Magyarországon viszont a szovjet verzió szerint nem külső agresszió, hanem egy szövetséges kormány segítségére végrehajtott közös védekezés zajlott.

A magyarázat jogi és politikai alapjai gyengék voltak. A katonai intervencióról Moszkva már azelőtt döntött, hogy Kádár János új kormánya működni kezdett volna. Nagy Imre kormánya november 4-én még hivatalban volt, és éppen ellenkezőleg, a szovjet támadás ellen tiltakozott. A „segítségkérés” ezért sokkal inkább az intervenció utólagos legitimációs eszköze volt, mint annak valódi oka.

Propagandisztikusan azonban a formula használható maradt. Moszkva nem ismerte el, hogy saját kelet-európai érdekszférájának fenntartásáért harcol. Azt állította, hogy a szocializmust és a törvényes rendet védi.

Ugyanebben az időben Egyiptomban ugyanez a Szovjetunió a külföldi katonai beavatkozás tilalmát követelte. Az ellentmondás november 5-én vált a leglátványosabbá.

Ezen a napon Nyikolaj Bulganyin szovjet miniszterelnök levelet küldött Eisenhowernek. Az angol-francia-izraeli támadást agressziónak nevezte, és azt állította, hogy Egyiptom és az arab népek kizárólag saját szabadságukat és függetlenségüket védik. Egyben azt javasolta, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió közösen lépjen fel az ENSZ keretében a háború befejezésére.

Ugyanazon a napon Bulganyin sokkal fenyegetőbb üzeneteket küldött Anthony Edennek, Guy Mollet-nak és David Ben-Gurionnak. Edennek azt a kérdést tette fel, milyen helyzetben lenne Nagy-Britannia, ha nála erősebb, minden modern pusztító fegyverrel rendelkező államok támadnák meg. Londonnak és Párizsnak azt üzenté, hogy a Szovjetunió kész erő alkalmazásával is „megtörni az agresszort”.

A nyelvezet tudatosan homályos volt. Nem mondta ki, hogy a Szovjetunió rakétákkal vagy atomfegyverrel támadja meg Nagy-Britanniát és Franciaországot. Ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy ezt a lehetőséget a címzettek ne tudják teljesen kizárni. A francia kormány annyira komolyan vette a fenyegetést, hogy másnap arra kérte Washington: tegye világossá Moszkva számára, hogy Franciaország NATO-szövetséges, és egy ellene

irányuló szovjet támadásnak amerikai következményei lennének.

A fenyegetések katonai súlyát később gyakran eltúlozták. A szovjet vezetésnek komoly logisztikai és stratégiai kockázatot jelentett volna közvetlenül megtámadni Nagy-Britanniát vagy Franciaországot, és az amerikai hírszerzés november 6-án arra jutott, hogy Moszkva üzenetei erős fenyegetések, de nem bizonyítják egy azonnali egyoldalú szovjet katonai beavatkozás eldöntését. A fő célok között külön kiemelte Egyiptom és a gyarmati országok védelmezőjeként megszerzendő presztízst, a magyarországi eseményekről való figyelemelterelést és a nyugati szövetség megosztását.

Washington szinte azonnal felismerte ezt. Charles Bohlen moszkvai amerikai nagykövet november 5-én azt jelentette, hogy Bulganyin közös amerikai-szovjet fellépési javaslatának egyik fő célja minden bizonnyal a figyelem elterelése a magyarországi szovjet akcióról és egy látványos propagandakezdeményezés megteremtése. Ugyanakkor azt is hozzátette, hogy a fenyegető szovjet fellépést nem lenne bölcs pusztán propagandának tekinteni.

Eisenhower válasza szokatlanul éles volt. A Fehér Ház közleménye szerint Bulganyin javaslata nyilvánvaló kísérlet arra, hogy a világ figyelmét elterelje a magyar tragédiáról. Washington elutasította a két szuperhatalom közös katonai fellépését Egyiptomban, és az ENSZ keretében kívánta rendezni a konfliktust.

A két válság propagandaháborúja ezzel teljesen nyílttá vált. Washington azt mondta: Moszkva Egyiptomot használja arra, hogy elfeledtesse Budapestet.

Moszkva azt mondta: Washington és a Nyugat Magyarországot használja arra, hogy elfedje a gyarmati agressziót Egyiptomban. Mindkét állítás tartalmazott valamennyi politikai igazságot, de egyik sem írta le teljesen a helyzetet.

A Szovjetunió valóban kihasználta Szuézt a magyarországi beavatkozás diplomáciai következményeinek mérséklésére. A nyugati hatalmak valóban kihasználták Magyarországot a szovjet rendszer elnyomó jellegének bizonyítására. Ugyanakkor Washington maga is keményen fellépett London és Párizs ellen, Moszkva pedig nem azért támogatta Egyiptomot, mert következetesen tiszteletben tartotta volna a kis államok önrendelkezését.

A két nagyhatalom külpolitikáját sokkal inkább stratégiai érdekeik alakították. A Szovjetunió szempontjából különösen nagy ajándék volt, hogy Nagy-Britannia és Franciaország olyan pillanatban támadta meg Egyiptomot, amikor Moszkva Kelet-Európában saját katonai intervenciójának igazolásával küszködött. Ha Szuez nincs, a magyarországi események sokkal tisztábban kerülhetek volna a nemzetközi figyelem középpontjába. Így azonban a világ jelentős részében a nyugati gyarmatosítás kérdése legalább olyan erős érzelmeket váltott ki, mint a szovjet uralom Kelet-Európában.

Ennek megértéséhez figyelembe kell venni, milyen világ volt 1956 Ázsiában és Afrikában. India kevesebb mint tíz éve volt független. Indonézia csak néhány évvel korábban kényszerítette ki Hollandiától tényleges önállóságát. Algériában háború zajlott Franciaország ellen. Marokkó és Tunézia 1956-ban nyerte el függetlenségét. Cipruson fegyveres felkelés folyt a brit uralom ellen. Afrika jelentős része még európai gyarmati fennhatóság alatt állt.

Ebből a történelmi tapasztalatból nézve Szuez nem távoli diplomáciai válság volt. A brit-francia támadás annak a lehetőségét vetette fel, hogy az egykori gyarmati

hatalmak katonai erővel próbálják visszafordítani a függetlenedés folyamatát. Nasszer nacionalizmusával lehetett vitatkozni, politikai rendszerét lehetett autoriternek tartani, de amikor brit és francia repülőgépek bombázták Egyiptomot, sok ázsiai és afrikai társadalomban elsősorban nem ezeket a kérdéseket látták.

A Szovjetunió ebbe a történelmi emlékezetbe helyezte saját üzenetét. Moszkva azt állította, hogy a 19. századi imperializmus tért vissza. Egyiptomot azért akarják megbüntetni, mert visszavette saját csatornáját és nem hajlandó alárendelni magát a Nyugatnak. Ebben a narratívában a Szovjetunió volt az a nagyhatalom, amely fegyvert, diplomáciai támogatást és politikai védelmet kínált a gyarmati rendszer örököseivel szemben.

A magyarországi tankok természetesen súlyos ellenérvet jelentettek. Az azonban korántsem volt magától értetődő, hogy minden ázsiai és afrikai állam ugyanúgy értelmezi Magyarországot, mint Nyugat-Európa vagy az Egyesült Államok.

Az ENSZ november 4-i szavazása jól mutatta ezt. A Közgyűlés 1004. számú határozata ötven szavazattal nyolc ellenében követelte a szovjet katonai beavatkozás

megszüntetését és a csapatok kivonását. Számos ázsiai és arab állam azonban tartózkodott: köztük Egyiptom, India, Indonézia, Irak, Jordánia, Líbia, Szaúd-Arábia, Szíria és Jemen. Pakisztán és Irán ugyanakkor megszavazta a határozatot. A szavazati minta tehát nem „arab támogatást” jelentett Moszkva számára, hanem jóval inkább bizonytalanságot és távolságtartást a két blokk közötti konfliktustól.

Ugyanezen a napon Szuez ügyében egészen más többség alakult ki. Az Egyiptomból történő visszavonulást követelő 999. számú határozatot 59 állam támogatta, köztük az Egyesült Államok, a Szovjetunió, India, Indonézia, az arab államok és a keleti blokk országainak többsége. Csak öt állam szavazott ellene, közöttük Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael.

Ez volt Moszkva diplomáciai lehetőségének lényege. Szuez ügyében olyan koalíció részévé válhatott, amely messze túlterjedt a kommunista blokkon. Egy asztalhoz került Washingtonnal, Delhivel, Kairóval, Dzsakartával és az arab fővárosokkal egy brit-francia katonai akció elítélésében.

Magyarország ügyében ilyen koalíciót nem tudott létrehozni. A szovjet beavatkozás mellett szinte kizárólag

a keleti blokk legszorosabb tagjai szavaztak. Ez is mutatja, hogy a Kreml antikolonialista érvelése nem tüntette el a magyar válság okozta presztízsveszteséget. Arra azonban elegendő volt, hogy a világpolitikai vitát megossza, és számos el nem kötelezett államot óvatosságra készítessen.

India magatartása különösen jól mutatta ezt a dilemmát. Dzsaváharlál Nehru és Nasszer között szoros politikai kapcsolat alakult ki, amely a bandungi konferencia és az el nem köteleződés eszméje körül erősödött meg. India már a szuezi államosítás utáni diplomáciai válságban is aktívan közvetített, ezért az egyiptomi helyzetet jól ismerte. A magyarországi eseményekről viszont jóval töredékesebb információ érkezett Delhibe.

Nehru november 7-én Eisenhowernek küldött üzenetében világossá tette, hogy elvi alapon minden ország másik államba történő fegyveres beavatkozását elfogadhatatlannak tartja, és minden nép jogát elismeri saját kormányának megválasztására. Ugyanakkor külön hangsúlyozta, hogy Egyiptom megtámadása egész Ázsiában és Afrikában rendkívül erős érzelmeket váltott ki, mert a gyarmatosítás visszatérésének félelmét ébresztette fel.

Nehru néhány nappal később saját parlamentje előtt azt is megmagyarázta, miért volt India álláspontja kezdetben határozottabb Szuezen, mint Magyarországon. Egyiptom ügyében Delhi hónapok óta részt vett a diplomáciai folyamatban, ezért pontosan ismerte a fejleményeket. Magyarországról viszont ellentmondásos és hiányos jelentések érkeztek, miközben a nemzetközi helyzet egyik napról a másikra súlyosan romlott.

Ez nem tette helyessé az indiai óvatosságot, de segít megérteni. A magyar kérdésben a nemzetközi álláspont ráadásul napok alatt változott. A szovjet intervenció részleteinek tisztázódásával az ázsiai és arab országok közül egyre többen támogattak Magyarországot javára szóló ENSZ-határozatokat. A szovjet propaganda tehát nem tudta tartósan elhitetni, hogy Budapesten csupán egy külföldről szervezett fasiszta összeesküvést vernek le.

A magyarországi humanitárius segélyezés november 9-i határozatát például már 67 állam támogatta ellenszavazat nélkül. India, Indonézia, Egyiptom, Irak, Jordánia, Líbia, Szaúd-Arábia, Szíria és Jemen egyaránt igennel szavazott; a Szovjetunió tartózkodott. A határozat ugyan nem a katonai intervenció elítéléséről,

hanem a magyar lakosság megsegítéséről szólt, mégis jelezte, hogy az első napok bizonytalansága nem jelentette Magyarország szenvedésének közömbös fogadtatását.

A Szovjetunió tehát nem nyerte meg a magyarországi propagandaháborút. Szuezen viszont jelentős politikai nyereséget ért el.

November végén egy amerikai hírszerzési becslés már arra jutott, hogy a brit-francia-izraeli támadás következményei összességében nagymértékben növelték a Szovjetunió közel-keleti lehetőségeit és befolyását. Ebben volt valami ironikus.

Az egyiptomi katonai vereség kezdetben súlyos lehetett volna Moszkva számára. Egyiptom jelentős mennyiségű szovjet fegyvert kapott, a sínai hadjárat azonban megmutatta, hogy ezek önmagukban nem teszik ütőképessé a hadsereget. Izrael gyorsan előrenyomult, az egyiptomi légierőt brit és francia támadások érték, és ha Nasszer rendszere összeomlik, a Szovjetunió egyik legfontosabb közel-keleti politikai befektetése elveszhetett volna.

A nyugati szövetség belső konfliktusa azonban megmentette Moszkvát ettől. Eisenhower nem volt

hajlandó támogatni Londont és Párizst. Az Egyesült Államok az ENSZ-ben a tűzszünet mellett állt, később pedig gazdasági nyomást gyakorolt Nagy-Britanniára. Így a Szovjetunió úgy jelenhetett meg Egyiptom védelmezőjeként, hogy végül nem kellett közvetlenül hadba lépnie a NATO két európai nagyhatalmával.

Ez a Kreml szempontjából szinte ideális eredmény volt. Katonai kockázat nélkül növelte politikai befolyását.

Moszkva később igyekezett azt a benyomást kelteni, hogy saját fenyegetései döntötték el a válságot. A szovjet propaganda szerint London és Párizs azért állította le a hadműveletet, mert megijedt a szovjet katonai erőtől. Ez jelentősen eltúlozta a november 5-i üzenetek tényleges szerepét. A brit döntésben az amerikai gazdasági nyomás, az ENSZ fellépése, a font válsága és a politikai elszigetelődés legalább akkora, valószínűleg nagyobb jelentőséggel bírt.

Az arab közvélemény számára azonban nem feltétlenül volt látható minden washingtoni pénzügyi tárgyalás vagy valutaügyi részlet. Amit látni lehetett, az egyszerűbb volt.

A Szovjetunió nyilvánosan megfenyegette Nagy-Britanniát és Franciaországot. Néhány órán belül

tűzszünet következett.

Ez Moszkva számára rendkívül értékes legenda lett. A CIA már közvetlenül a válság után arra jutott, hogy a Szovjetunió a kialakult helyzetet arra használhatja fel, hogy tartósan növelje politikai és gazdasági jelenlétét a Közel-Keleten, és a brit-francia befolyás visszaszorulása után az Egyesült Államokat tekintse fő regionális riválisának.

A „szovjet antikolonializmus” ettől még sajátos jelenség maradt. Moszkva valóban támogatta számos gyarmati ország függetlenségi törekvését, és tényleges segítséget nyújtott olyan államoknak, amelyek a régi európai hatalmi rendszerrel kerültek szembe. Ugyanakkor Kelet-Európában saját hatalmi övezetét hasonlóan kemény biztonsági logika alapján őrizte, mint amilyennel a nyugati birodalmak korábban saját érdekszféráikat kezelték.

A különbséget a Szovjetunió ideológiai nyelvvel fedte el. Kelet-Európa szerinte nem gyarmati térség volt, hanem testvéri szocialista országok közössége. A szovjet csapatok nem megszállók voltak, hanem a közös biztonság garanciái. A Moszkvától függő kormányok nem bábkormányok, hanem a munkásosztály történelmi

érdekeinek képviselői.

Ez a fogalmi rendszer lehetővé tette, hogy Moszkva ne ugyanazzal a mércével mérje Egyiptomot és Magyarországot. A birodalom csak akkor volt birodalom, ha brit vagy francia zászló alatt működött.

A szovjet érdekszféra saját önértelmezésében nem birodalom volt, hanem szövetségi rendszer. A különbség természetesen kevésbé vigasztalta azokat a magyarokat, akik szovjet harckocsikat láttak Budapest utcáin.

Hasonlóképpen kevésbé érdekelte az egyiptomiakat, milyen alkotmányos és nemzetközi jogi érvekkel próbálja London megmagyarázni a csatornaövezet elleni támadást. Mindkét társadalom saját tapasztalatából azt látta, hogy egy nálánál erősebb külső hatalom katonai erővel próbálja meghatározni politikai jövőjét.

1956 őszének egyik legnagyobb történelmi iróniája ezért az lett, hogy Budapest és Kairó ugyanazon elv nevében tiltakozott, miközben a mögöttük álló nagyhatalmak teljesen másként értelmezték ezt az elvet. A nemzeti szuverenitás mindkét válságban központi fogalom volt.

De csak addig, amíg nem ütközött nagyhatalmi érdekekbe. Washington sem volt mentes ettől az ellentmondástól. Az Egyesült Államok Szuezen következetesen ellenezte a brit-francia katonai intervenciót és Magyarországon is elítélte a szovjet fellépést. Ugyanakkor saját globális politikája sem kizárólag elvi alapon működött. Washington elsődleges célja mindkét térségben a nagyhatalmi háború elkerülése és az amerikai stratégiai pozíció megőrzése volt.

A lényegi különbség 1956-ban az volt, hogy az Egyesült Államok két európai szövetségesét valóban vissza tudta kényszeríteni Egyiptomból. A Szovjetuniót Magyarországról nem.

Moszkva ezt pontosan tudta. Ezért engedhette meg magának, hogy ugyanazon a héten két politikai nyelvet használjon. Az arab világnak az antikolonialista felszabadítás nyelvén beszélt. Kelet-Európának a szocialista tábor egységéről, az ellenforradalom veszélyéről és a proletár internacionalizmusról.

Mindkét nyelv mögött ugyanaz a nagyhatalmi logika állt. A Szovjetunió növelni akarta befolyását ott, ahol a Nyugat visszaszorult.

És nem engedte csökkenni befolyását ott, ahol saját hadserege már jelen volt. Szuezből ezért támogatta a status quo megdöntését.

Budapesten ezért állította helyre erővel. 1956 novemberében ez a kettősség még nem akadályozta meg Moszkvát abban, hogy jelentős diplomáciai nyereséget érjen el a Közel-Keleten. A brit és francia invázió olyan erős történelmi emlékeket mozgósított Ázsiában és Afrikában, hogy a magyarországi intervenció önmagában nem tudta megsemmisíteni a szovjet antikolonialista hitelességet.

Hosszabb távon azonban Budapest maradandó sebet ejtett rajta. Nyugat-Európa kommunista pártjaiban komoly válságot okozott a forradalom leverése. Értelmiségiek és párttagok szakítottak a kommunizmussal, mert a szovjet fellépés nehezen volt összeegyeztethető azzal a képpel, amelyben Moszkva a népek önrendelkezésének következetes védelmezőjeként szerepelt.

A fejlődő világban viszont más folyamat zajlott. Ott a brit és francia gyarmati múlt sok esetben közvetlenebb és frissebb tapasztalat volt, mint a szovjet kelet-európai uralom. Egyiptom támogatása ezért jóval

kézzelfoghatóbb politikai tőkévé válhatott Moszkva számára, mint amekkora kárt Magyarország okozott.

Ebből nőtt ki az 1950-es évek végének új közel-keleti versenye. Nagy-Britannia és Franciaország pozíciója meggyengült. A Szovjetunió egyre több fegyvert, hitelt és műszaki segítséget ajánlott az arab államoknak. Az Egyesült Államok pedig felismerte, hogy a térségben kialakult hatalmi űrt nem hagyhatja egyszerűen Moszkvának.

1956 így nemcsak egy brit-francia kudarcot és egy szovjet kelet-európai győzelmet hozott. Megváltoztatta a közel-keleti nagyhatalmi verseny szerkezetét is.

Ennek azonban volt egy közvetlen katonai előzménye, amelyet november első napjaiban még nem lehetett biztosan látni. Miközben diplomaták New Yorkban a tűzszünetről tárgyaltak, brit és francia csapatok már Port-Szaíd elfoglalására készültek.

A háborút politikailag ugyan elveszítették. A parton még megpróbálták katonailag megnyerni.

19. Port-Szaíd

1956. november 5-én hajnalban a szuezi háború olyan szakaszába lépett, amelyre Nagy-Britannia és Franciaország hónapok óta készült. Addig repülőgépek támadták az egyiptomi repülőtereket, Izrael pedig a Sínai-félszigeten vívta saját hadjáratát. Most megkezdődött az a művelet, amelynek eredeti brit-francia célja a Szuezi-csatorna tényleges katonai ellenőrzésének megszerzése volt. Ejtőernyősök szálltak le Port-Szaíd térségében, másnap pedig tengerészgyalogosok, harckocsik és helikopterrel szállított egységek érkeztek a városhoz.

A hadművelet neve Muskétás volt. A név mögött olyan terv állt, amely az előző hónapok során többször átalakult. A brit hadvezetés eredetileg Alexandriánál akart partra szállni, majd onnan előrenyomulni Kairó és a csatorna irányába. Ehhez azonban olyan méretű partraszálló kapacitásra és logisztikai előkészítésre lett volna szükség, amelyet nem tudtak megfelelő gyorsasággal biztosítani. A tervet ezért módosították: a fő támadás célpontja Port-Szaíd lett, ahonnan az erőknek dél felé, a csatorna mentén kellett előrenyomulniuk. A brit National Army Museum összegzése szerint az eredeti alexandriai tervet éppen a partraszálló eszközök hiánya

miatt váltotta fel a Port-Szaíd elleni kombinált légi és tengeri hadművelet.

Port-Szaíd földrajzi helyzete különösen alkalmassá tette erre. A város a csatorna földközi-tengeri bejáratánál feküdt. Aki ezt ellenőrizte, az politikailag és katonailag egyaránt jelezhetette, hogy belépett a csatornaövezetbe. A város elfoglalása után az angol-francia erőknek dél felé kellett volna folytatniuk előrenyomulásukat Iszmáílíja, majd Szuez irányába.

A hadjáratnak azonban már a szárazföldi támadás előtt volt egy súlyos stratégiai problémája. A csatorna november 1-jére gyakorlatilag használhatatlanná vált. Az egyiptomi Akka hajó a Timsah-tó térségében elsüllyedt, és lezárta a hajózási útvonalat. Más hajókat és eszközöket is elsüllyesztettek vagy akadályként használtak. A későbbi ENSZ-mentési művelet során összesen több mint negyven jelentős akadály eltávolítására volt szükség a csatornából és kikötőiből.

Ez különösen ironikus helyzetet teremtett. London és Párizs hivatalosan többek között arra hivatkozott, hogy a világkereskedelem számára létfontosságú vízi út működését akarja biztosítani. A katonai beavatkozás megkezdése után azonban a csatorna éppen a háború

következtében vált hajózhatatlanná. Nasszer számára logikus védekezésnek számított, hogy ha Egyiptom nem tudja megakadályozni az angol-francia hadsereg közeledését, legalább azt akadályozza meg, hogy a támadók működő csatornát szerezzenek meg.

A brit-francia légitámadások október 31-én kezdődtek. A fő cél az egyiptomi légierő semlegesítése volt. A hadvezetés nem akarta megkockáztatni, hogy a partraszálló hajók vagy az ejtőernyősök egy működőképes egyiptomi légierő támadásának legyenek kitéve. A következő napokban az egyiptomi repülőtereket és katonai létesítményeket sorozatos támadások érték. Ezzel egy időben az egyiptomi hadvezetés visszarendelte erőinek jelentős részét a Sínai-félszigetről, hogy megvédje a csatorna térségét.

A szövetséges légifölény hamar kialakult. Ez katonailag előnyös helyzetet teremtett Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael számára, ugyanakkor az angol-francia beavatkozás valódi természetét is egyre nehezebb volt elfedni. A bombázások nem két hadviselő fél semleges szétválasztását szolgálták. Egyiptom katonai képességeit rombolták, miközben Izrael folytatta előrenyomulását a Sínai-félszigeten.

November 5-én következett a légideszant-hadművelet. A brit 3. ejtőernyős zászlóalj El-Gamil repülőterét foglalta el Port-Szaídtól nyugatra. A katonák feladata az volt, hogy biztosítsák a repülőteret, majd támadják az egyiptomi védelmi állásokat, és előkészítsék a másnapi tengeri partraszállást. A National Army Museum szerint ez lett a brit hadsereg történetének utolsó nagy műveleti ejtőernyős ledobása.

A franciák ugyanazon a napon Port-Fuád térségében dobtak le ejtőernyősöket. A két akcióval az angol-francia parancsnokság egyszerre akarta megbontani az egyiptomi védelmet a csatorna két oldalán, elfoglalni kulcsfontosságú pontokat és előkészíteni a tengeri erők érkezését.

A hadművelet katonai szempontból jól szervezett volt, de a politikai helyzet ekkorra már kezdett elszakadni a csatateri tervtől. Az ENSZ Közgyűlése november 2-án már tűzszünetet követelt. November 4-én döntött a nemzetközi békefenntartó erő létrehozásának előkészítéséről, november 5-én pedig létrejött az ENSZ-parancsnokság az új haderő számára. Mire a brit és francia ejtőernyősök Port-Szaíd mellett földet értek, már létezett egy olyan nemzetközi politikai megoldás körvonala, amely fölöslegessé tette volna a további

katonai előrenyomulást.

London és Párizs mégsem állította le az akciót. A döntés mögött részben katonai megfontolás állt. A brit-francia vezetés azt akarta, hogy a tűzszünet előtt minél nagyobb területet foglaljanak el. Ha csapataik ténylegesen birtokolják Port-Szaídot és a csatorna északi szakaszát, erősebb tárgyalási pozícióból kezdhetik meg az ENSZ-erők érkezéséről és a későbbi rendezésről szóló egyeztetést.

Ez a gondolkodás azonban egyre inkább versenyfutássá változtatta a hadjáratot. Nem az volt többé a kérdés, hogy katonailag legyőzhető-e Egyiptom a csatornaövezetben. A brit-francia fölény ehhez jelentős volt. Az vált kérdésessé, mennyi idő maradt a politikai kényszerű tűzszünetig.

November 6-án hajnalban megindult a tengeri partraszállás. A brit védelmi minisztérium amerikaiakhoz eljutó tájékoztatása szerint a kételtű erők londoni idő szerint hajnali fél ötkor szálltak partra Port-Szaídnál. A 40. és 42. királyi tengerészgyalogos kommandó egységei partraszálló hajókról érkeztek, harckocsik támogatásával. A 45. kommandót részben helikopterek vitték közvetlenül a harctérre. A brit hadtörténeti

emlékezet ezt az akciót a világ első nagyszabású, harci helikopteres rohamai között tartja számon.

A helikopterek alkalmazása jól érzékeltette a hadművelet technikai modernségét. A második világháborúból ismert partraszálló hajók mellett megjelent egy új eszköz, amely közvetlenül az ellenséges vonalak mögé vagy a városi harc kulcspontjaira tudott katonákat szállítani. Az angol-francia erők katonai teljesítménye ebből a szempontból nem volt elavult vagy ügyetlen. A szuezi kudarcot ezért félrevezető lenne egyszerűen katonai kudarcnak nevezni.

A probléma éppen az volt, hogy a hadművelet katonailag sikeresnek látszott. Port-Szaídban azonban komoly ellenállás alakult ki. Egyiptomi reguláris katonák, rendőri erők, nemzeti gárdisták és felfegyverzett civilek is részt vettek a harcban. A város szűk utcái és sűrűn beépített részei kedveztek a védőknek. A brit és francia egységeknek nem csupán katonai állásokat kellett leküzdeniük, hanem olyan környezetben kellett előrenyomulniuk, ahol az ellenállók és a polgári lakosság gyakran ugyanabban a városi térben voltak jelen.

A tengerről érkező tüzérségi támogatás és a légitámadások jelentős károkat okoztak. A brit National

Army Museum saját fényképgyűjteménye is úgy fogalmaz, hogy a hadihajók elsősorban egyiptomi ütegeket és katonai állásokat céloztak, Port-Szaíd azonban jelentős pusztítást szenvedett, amely a későbbi utcai harcok során tovább nőtt.

A polgári áldozatok pontos száma máig vitatott. Már 1956 novemberében eltérő becslések keringtek Egyiptomban, Nagy-Britanniában és a nemzetközi sajtóban. A brit kabinet egyik november végi ülésén a kormány tagjai száz és kétszáz közötti Port-Szaíd-i halálos áldozati becslést említettek, miközben egyiptomi források ennél jóval magasabb számokat közöltek. A forráskülönbségek miatt a pontos összesítés helyett biztosabban csak annyi állítható: a bombázások és városi harcok katonák és civilek életét egyaránt követelték, és Port-Szaíd egyes részein súlyos pusztítást okoztak.

A város képei gyorsan bejárták a világot. Ez politikailag Nasszer számára fontosabbnak bizonyult, mint az, hogy egyes katonai állások elvesztek. Az egyiptomi propaganda Port-Szaídot az ellenállás jelképévé tette. Az utcákon harcoló katonák és civilek története beleilleszkedett abba a narratívába, amelyben Egyiptom nem egy elvesztett csatát vívott, hanem a gyarmati hatalmak visszatérése ellen védekezett.

A katonai vereség így fokozatosan politikai tőkévé alakult. Nasszernek nem kellett bizonyítania, hogy az egyiptomi hadsereg erősebb a britnél és a franciánál. Nyilvánvalóan nem volt az. Elég volt azt bizonyítania, hogy Egyiptom nem hajlandó önként engedelmeskedni. Minél látványosabb volt a túlerő, annál könnyebb lett a konfliktust egy gyengébb arab ország és két korábbi európai birodalom összeecsapásaként bemutatni.

A csatorna elzárása ugyanezt a logikát követte. London számára a működő Szuezi-csatorna megszerzése jelentett volna valódi stratégiai nyereséget. Ha a vízi út hónapokig zárva marad, a hadművelet egyik legfontosabb gazdasági célja eleve értelmét veszti. Az ENSZ későbbi dokumentumai negyvennégy eltávolítandó fő akadályról számoltak be, a brit kormány pedig harminchat mentő- és műszaki hajót készített elő a tisztításra.

Ebben újabb politikai konfliktus alakult ki. Nagy-Britannia és Franciaország szerette volna, ha saját műszaki egységei gyorsan megkezdik a csatorna megtisztítását. Hammarskjöld azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a munkát az ENSZ szervezze, lehetőleg a konfliktusban nem részt vevő országok szakembereivel. Egyiptom számára elfogadhatatlan lett volna, hogy a

brit-francia megszállás technikai szükségességre hivatkozva hosszabbodjon meg. Az ENSZ végül holland, dán és más nemzetiségű mentőhajókat szervezett a művelethez, és a csatorna teljes megtisztítása 1957 tavaszára fejeződött be.

A partraszállás napján azonban Londonban még abban bíztak, hogy az elfoglalt terület tárgyalási eszközzé válhat. November 6-án reggel Ivone Kirkpatrick, a brit külügyminisztérium államtitkára arról tájékoztatta az amerikai nagykövetet, hogy Port-Szaídban a helyzet ellenőrzés alatt áll, a hadművelet pedig jól halad. London különösen azt akarta elérni, hogy az Egyesült Államok ne követelje a brit és francia csapatok távozását addig, amíg az ENSZ békefenntartó ereje meg nem érkezik.

Ez katonai szempontból érthető álláspont volt. Egy megszállt területet nem szívesen adnak fel anélkül, hogy világos lenne, ki veszi át. Politikai szempontból viszont már védekező helyzetet jelzett. A brit kormány néhány nappal korábban még Nasszer meggyengítéséről és a csatorna ellenőrzésének megszerzéséről gondolkodott. November 6-ra már annak feltételeit próbálta meghatározni, milyen körülmények között hajlandó befejezni az előrenyomulást.

A változás egyik oka a szovjet fenyegetés volt. November 5-én Bulganyin rendkívül kemény üzeneteket küldött Londonnak és Párizsnak. A Szovjetunió katonai fellépés lehetőségét lebegtette meg, és olyan modern fegyverekre utalt, amelyekkel Nagy-Britanniát és Franciaországot is el lehet érni. Az amerikai hírszerzés november 6-i értékelése ugyan nem talált bizonyítékot arra, hogy Moszkva már eldöntötte volna a közvetlen katonai beavatkozást, de a fenyegetést nem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni.

Az angol-francia kormányok számára ennél is súlyosabb volt Washington álláspontja. Eisenhower november 6-án személyesen beszélt Edennel telefonon. Az amerikai elnök üdvözölte, hogy London hajlandó elfogadni a tűzszünetet, és azt sürgette, hogy ezt ne kössék olyan feltételekhez, amelyek újabb alkudozásra adnak lehetőséget. Azt javasolta, hogy az ENSZ-erő legyen mentes az öt nagyhatalom katonáitól, és amint elegendő békefenntartó érkezik, a brit és francia csapatok távozzanak. Eden közölte vele: aznap éjjélkor beszüntetik a tüzet, amennyiben nem éri őket támadás.

A beszélgetés hangneme már egészen más volt, mint a válság első napjaiban. Eden nem próbálta meggyőzni Eisenhowert arról, hogy Nasszert el kell távolítani. Nem

arról tárgyaltak, milyen nemzetközi igazgatási rendszer kerüljön a csatorna fölé. Arról egyeztettek, hogyan lehet leállítani az akciót anélkül, hogy teljes politikai összeomlásnak látszon.

A hadszíntéren eközben az angol-francia alakulatok tovább nyomultak dél felé. Az amerikai hírszerzés november 6-án arra jutott, hogy London valószínűleg a csatorna közvetlen térségére kívánja korlátozni a hadműveletet, a franciák azonban feltehetően szívesen mentek volna tovább. A francia kormány Nasszer rendszerének meggyengítését továbbra is szélesebb célnak tekintette, de önállóan nem tudott brit támogatás nélkül folytatni egy kiterjedtebb egyiptomi háborút.

Ez volt az a pillanat, amikor a katonai siker és a politikai kudarc közötti távolság szinte óránként nőtt. A brit és francia katonák elérték Port-Szaídot.

Az egyiptomi légierőt súlyos csapások érték. Az izraeli hadsereg elfoglalta a Sínai-félsziget túlnyomó részét, Gázát és a Tiráni-szoros bejáratát is.

Mégsem teljesült az a politikai cél, amely miatt az egész hadjáratot megindították. Nasszer nem bukott meg.

A csatorna nem került tartós brit-francia ellenőrzés alá. Az Egyesült Államok nem csatlakozott a támadókhoz.

Az ENSZ nem legitimálta utólag a hadműveletet. Az arab világban pedig Nasszer tekintélye nem csökkent, hanem növekedni kezdett.

A háború katonai logikája szerint az angol-francia erőknek tovább kellett volna nyomulniuk. A politikai logika szerint meg kellett állniuk.

November 6-án estére az utóbbi győzött. A tűzszünet kairói idő szerint november 7-én hajnali két órakor lépett életbe. Az ENSZ dokumentumai szerint Nagy-Britannia és Franciaország úgy fogadta el a harcok beszüntetését, hogy biztosítékot kért: Egyiptom és Izrael is elfogadja a feltétel nélküli tűzszünetet, és létrejön a nemzetközi erő. Hammarskjöld közölte velük, hogy ezek a feltételek teljesíthetők.

Port-Szaíd és Port-Fuád addigra brit-francia kézen volt. A csatorna teljes hossza nem.

A Muskétás hadművelet lényegében ott állt meg, ahol tényleges stratégiai céljának még csak első szakaszát érte el. Ez a brit hadtörténet egyik különös pillanata lett. A partraszállás katonai szempontból nem omlott össze.

Nem történt Dunkerque-szerű visszavonulás a túlerő elől, és az egyiptomi hadsereg sem verte vissza a támadókat. A National Army Museum ma is úgy foglalja össze Szuezt, hogy a művelet kezdetben katonai sikert hozott, a politikai vihar azonban megalázó visszavonuláshoz vezetett.

Éppen ez tette a vereséget különösen súlyossá. Egy nagyhatalom könnyebben magyarázhatja kudarcát, ha hadserege vereséget szenved. Szuezből viszont Nagy-Britanniának akkor kellett leállítania saját haderejét, amikor az előrenyomult és katonailag képes lett volna folytatni a műveletet.

A döntést nem Kairó kényszerítette ki a csatatéren. Washington, az ENSZ, a nemzetközi elszigetelődés, a gazdasági helyzet és részben a szovjet fenyegetés kényszerítette ki a politikában.

Port-Szaíd ezért többet jelentett egy városért vívott csatánál. Megmutatta, hogy a katonai erő és a nagyhatalmi státus többé nem ugyanaz.

Nagy-Britannia és Franciaország még képes volt több ezer katonát, repülőgépeket, hadihajókat és páncélosokat egy távoli térségbe küldeni. Képes volt légifölényt teremteni és partot foglalni. Amihez már nem

rendelkezett elegendő önálló erővel, az a hadművelet politikai következményeinek vállalása volt az Egyesült Államok akarata ellenére.

Ez lett a szuezi válság egyik legmélyebb tanulsága. A birodalmi katonai képesség még létezett.

A birodalmi politikai szabadság már nem. A csatorna partján harcoló brit és francia katonák ebből szinte semmit sem láthattak. Számukra november 6. elsősorban partraszállást, utcai harcot, egyiptomi ellenállást és lassú dél felé nyomulást jelentett.

Londonban azonban egy másik csata zajlott. A font sterling ellen. És ezt a csatát Nagy-Britannia nem nyerhette meg tankokkal.

20. A font elleni háború

Port-Szaídnál brit és francia katonák november 6-án még előrenyomultak, Londonban azonban egy másik fronton már sokkal kedvezőtlenebbül alakult a helyzet. A brit kormány nem csupán az ENSZ-ben került elszigetelődésbe, hanem saját valutájának védelméért is küzdenie kellett. A szuezi hadjárat végkimenetelét ezért nem lehet kizárólag a csatatéren megérteni. A döntő erőviszonyok egy része bankokban, devizapiacokon, Washington pénzügyi intézményeiben és a Nemzetközi Valutaalap tárgyalóasztalainál mutatkozott meg.

A font sterling 1956-ban még jóval többet jelentett Nagy-Britannia nemzeti valutájánál. A világkereskedelem jelentős részében használták, számos ország devizatartalékainak fontos eleme volt, és a brit birodalomból kialakult sterlingövezet pénzügyi rendszerének központját alkotta. A font stabilitása ezért politikai kérdésnek is számított. Ha London képtelen megvédeni valutáját, az azt jelezhetette, hogy gazdasági ereje már nem felel meg globális katonai ambícióinak.

A brit kormány 1949 óta 2,80 dolláros árfolyamon tartotta a fontot. Ennek megvédéséhez azonban megfelelő arany- és dollártartalékokra volt szüksége,

mert ha a piaci szereplők fontot adtak el dollárért, a Bank of Englandnek saját tartalékaiból kellett kielégítenie a keresletet. A rendszer addig működött biztonságosan, amíg a piac elhitte, hogy London minden körülmények között képes fenntartani az árfolyamot.

A probléma nem 1956 októberében kezdődött. Nagy-Britannia fizetési és tartalékhelyzete már másfél éve nyomás alatt állt. A Szuezi-csatorna júliusi államosítása után fokozódott a font eladása, és a brit hatóságok egy ideig azt gyanították, hogy Egyiptom tudatosan dob piacra sterlingköveteléseket. A tartalékok azonban ettől függetlenül is lassan apadtak. Az IMF későbbi részletes feldolgozása szerint csak egy szeptemberi, 177 millió dolláros rendkívüli bevétel – a Trinidad Oil Company amerikai vevőnek történő eladása – akadályozta meg, hogy a tartalékok már október végére veszélyes szintre kerüljenek.

Harold Macmillan pénzügyminiszter ezért már jóval a háború előtt tudta, hogy a brit stratégia egyik legsebezhetőbb pontja nem Egyiptomban, hanem a font mögötti dollárkészletben található. Szeptemberben Washingtonban George Humphrey amerikai pénzügyminisztertől próbált tájékozódni arról, számíthat-e szükség esetén amerikai pénzügyi

támogatásra. Macmillan későbbi visszaemlékezése szerint akkor még úgy tért haza, hogy semmi sem utalt komoly washingtoni akadályra. Az Egyesült Államoknak maga is érdeke volt a font stabilitása, mert egy brit valutaválság az egész nyugati pénzügyi rendszert megrendíthette volna.

A háború azonban megváltoztatta a politikai feltételeket. Izrael október 29-i támadása, majd a brit-francia bombázások megindulása után a piacokon gyorsan romlott a sterling iránti bizalom. Nem kellett szervezett összeesküvés ahhoz, hogy a folyamat felgyorsuljon. Bankok, vállalatok és befektetők egyszerűen attól tartottak, hogy a konfliktus költségei, az olajellátás zavara, az amerikai-brit viszony összeomlása és egy esetleges leértékelés miatt a font rövidesen kevesebbet érhet. Ilyen helyzetben racionális döntésnek tűnt dollárba menekíteni a pénzt.

A folyamat egyik sajátossága az úgynevezett „leads and lags” volt. Az importőrök igyekeztek előrehozni dollárban esedékes fizetéseiket, az exportőrök pedig késleltették a külföldről érkező dollárbevételek hazaváltását. Papíron nem feltétlenül történt látványos tőkemenekítés, a fizetések időzítésének megváltozása azonban ugyanúgy apasztotta a brit tartalékokat. Az IMF

későbbi értékelése szerint ez a spekulatív nyomás lett az első nagy háború utáni pénzügyi válságok egyik mintapéldája.

A számok gyorsan romlottak. A brit arany- és dollártartalék októberben 84 millió dollárral csökkent, novemberben pedig már nettó 279 millió dolláros veszteséget szenvedett. A hónap végére a tartalékok a brit kormány által pszichológiai és pénzügyi alsó határnak tekintett kétmilliárd dollár alá kerültek. Egy november 26-i amerikai külügyi elemzés már arról számolt be, hogy egyetlen hét alatt 102 millió dollárral apadtak a brit tartalékok.

Önmagában a háború közvetlen költsége sem volt elhanyagolható, de ennél nagyobb veszélyt jelentett az olaj. A Szuezi-csatorna lezárása és a közel-keleti vezetékek működésének zavara súlyosan érintette Nyugat-Európa energiaellátását. Nagy-Britannia számára ez kétféle pénzügyi veszteséget okozott. Egyrészt kevesebb olaj érkezett a hagyományos, sterlingben vagy európai elszámolásban működő útvonalakon, másrészt pótlásként egyre több dollárért vásárolt olajra volt szükség az amerikai kontinensről. A State Department november végi számítása szerint ez a többletkiadás a következő hat hónapban mintegy 225 millió dollár

lehetett.

A fontválság így önmagát erősítő folyamattá válhatott. Minél több dollárt költött London olajra és a valuta védelmére, annál gyorsabban fogytak a tartalékok. Minél gyorsabban fogytak, annál hihetőbbnek tűnt, hogy leértékelés következhet. Minél valószínűbb lett a leértékelés, annál több piaci szereplő igyekezett megszabadulni fontjától.

Macmillan és Cameron Cobbold, a Bank of England kormányzója pontosan tudta, hogy egy ponton már nem elegendő további dollármilliókat piacra dobni. Olyan nagy külső pénzügyi csomagot kellett felmutatni, amely meggyőzi a piacot arról, hogy a brit államnak elegendő tartaléka van bármilyen spekulatív támadás túléléséhez.

Ebben vált döntő szereplővé az Egyesült Államok. London elvileg a Nemzetközi Valutaalaphoz fordulhatott. Nagy-Britannia az IMF egyik legnagyobb tagja volt, és saját kvótája alapján jelentős összeget hívhatott le. A gyakorlatban azonban egy nagyszabású brit hitelcsomaghoz amerikai politikai támogatás nélkül aligha lehetett hozzájutni. Washington nem csupán az IMF legnagyobb tagja volt, hanem a dollárforrások és az esetleges további kétoldalú segítség szempontjából is

meghatározó helyzetben állt.

Innen származik a szuezi történet egyik legismertebb állítása: Eisenhower állítólag november 6-án egyszerűen közölte Londontól, hogy Nagy-Britannia addig egyetlen IMF-dollárt sem kap, amíg el nem fogadja a tűzszünetet. A valóság ennél valamivel bonyolultabb.

Macmillan visszaemlékezésében valóban azt írta, hogy november 6-án, miközben a kabinet ülésezett, arról értesült: Washington nem támogatja a brit IMF-lépést mindaddig, amíg Nagy-Britannia bele nem egyezik a tűzszünetbe. Az amerikai külügyi dokumentumgyűjtemény szerkesztői azonban külön megjegyzik, hogy a State Department iratai között nem találták meg ennek az állítólagos november 6-i amerikai közlésnek a dokumentációját; az IMF-ügyek ráadásul a pénzügyminisztérium hatáskörébe tartoztak.

Ezért túlzott bizonyosság lenne azt állítani, hogy november 6-án egyetlen amerikai telefonhívás állította le a brit hadsereget. A pénzügyi nyomás azonban ettől még nagyon is valós volt.

A brit vezetés tudta, hogy ha Washington nem segít, a font védelme rövid időn belül rendkívül nehézé válik. Az amerikai kormány pedig világossá tette, hogy nem kíván

pénzügyileg megmenteni egy olyan szövetségest, amely közben szembemegy az Egyesült Államokkal és az ENSZ határozataival. November második felében George Humphrey már nyíltan azt üzente a brit képviselőknek, hogy az amerikai támogatás akkor válik elérhetővé, ha Nagy-Britannia az ENSZ-szel együttműködik, nem pedig dacol vele.

Ez finomabb, de nem kevésbé hatékony nyomásgyakorlás volt. Washingtonnak nem kellett látványosan „megtámadnia” a fontot. Nem kellett brit állampapírokat eladnia, és nem kellett hivatalosan pénzügyi blokádot hirdetni. Elég volt nem megadni azokat a dollárforrásokat és intézményi támogatást, amelyekre Londonnak szüksége volt a spekuláció megállításához.

Az Egyesült Államok ereje ebben a helyzetben éppen a passzivitás lehetőségében rejlett. Ha Washington semmit sem tesz, a piac tovább támadhatta a fontot.

Ha Washington támogatást ígér, a támadás elveszíthette értelmét. Ez olyan hatalmi eszköz volt, amellyel Eisenhower egyetlen katonai egység mozgatása nélkül gyakorolhatott nyomást Nagy-Britanniára.

A sterlingválság politikai jelentősége ezért messze túlmutatott a devizapiacon. A szuezi hadjárat megmutatta, hogy egy ország katonailag még képes lehet nagyhatalmi művelet végrehajtására, miközben pénzügyileg már nem rendelkezik az ehhez szükséges teljes stratégiai önállósággal.

London hónapokon át készült arra, hány ejtőernyősre, repülőgépre, hadihajóra és harckocsira lesz szüksége Egyiptomban. Sokkal kevésbé készült arra, mi történik, ha Washington nem hajlandó finanszírozni a következményeket.

November 6-án Eden kabinetjét tehát egyszerre több oldalról szorították. Az ENSZ tűzszünetet követelt. Eisenhower politikai támogatása hiányzott. A Szovjetunió katonai fenyegetéseket küldött. A csatorna használhatatlanná vált. Az olajellátás romlott. A sterling tartalékai apadtak.

E tényezők közül egyiket sem érdemes kizárólagos magyarázattá tenni. A szovjet rakétafenyegetés önmagában aligha állította le a hadjáratot. Az ENSZ-határozatok önmagukban sem feltétlenül lettek volna elegendők. Az amerikai pénzügyi nyomás sem egyetlen november 6-i ultimátumban testesült meg. A

brit döntés inkább abból született, hogy valamennyi tényező egyszerre kezdett ugyanabba az irányba mutatni.

A katonai művelet folytatásának politikai és gazdasági ára gyorsan magasabb lett, mint az a nyereség, amelyet a csatorna elfoglalásától vártak. A tűzszünet azonban még nem oldotta meg London problémáját. Brit és francia csapatok továbbra is Egyiptomban álltak. Washington pedig nem csupán a harcok befejezését, hanem a visszavonulást is követelte.

A pénzügyi nyomás ezért november második felében folytatódott. November 26-án a State Department belső elemzése már azt állapította meg, hogy Nagy-Britannia külső segítség nélkül rövidesen súlyos pénzügyi válságba kerülhet. A tartalékok alig haladták meg a kétmilliárd dollárt, novemberi veszteségük kétszázmillió fölé emelkedett, decemberben pedig további 190 millió dollárnyi amerikai és kanadai hiteltörlesztés vált esedékessé. Az elemzők ugyanakkor arra is figyelmeztettek, hogy az Egyesült Államoknak sem érdeke Nagy-Britannia pénzügyi összeomlása, mert az sterlingövezet egészét és a nyugati szövetségi rendszert megrázhathatná.

Eisenhowernek tehát kényes egyensúlyt kellett tartania. Elegendő nyomást kellett gyakorolnia ahhoz, hogy London kivonuljon Egyiptomból, de nem volt érdeke a brit gazdaság tartós meggyengítése. A szuezi háborút meg akarta állítani, Nagy-Britanniát azonban továbbra is alapvető NATO-szövetségesnek tekintette.

Ez különböztette meg az amerikai politikát a büntető gazdasági háborútól. Amint a brit kormány egyértelműen vállalta a visszavonulást, Washington álláspontja gyorsan változott.

December 3-án London bejelentette, hogy csapatait rövid időn belül kivonja Egyiptomból. Ugyanazon a napon Harold Macmillan képviselői George Humphreyval tárgyaltak a pénzügyi segítségről. Az amerikai pénzügyminiszter ekkor már kész volt jelentős IMF-csomagot támogatni. Az IMF elemzése szerint az üzenet világos volt: az Egyesült Államok kész megvédeni a fontot, ha Nagy-Britannia már nem száll szembe az ENSZ követeléseivel.

A megállapodás nagyságrendje lenyűgöző volt. December 10-én Nagy-Britannia 561,5 millió dollárt hívhatott le az IMF-től az első két hitelrészlet keretében. Emellett további 738,5 millió dollárnyi készlet

hitelkeretet kapott, amelyet végül nem kellett felhasználnia. Összesen tehát mintegy 1,3 milliárd dollárnyi IMF-forrás állt mögötte, ami az akkori Valutaalap történetében rendkívül nagy csomagnak számított.

A piac megértette az üzenetet. Ha valaki arra spekulált, hogy Nagy-Britannia kifogy a dollárból és kénytelen lesz leértékelni a fontot, most már egy több mint egymilliárd dolláros pénzügyi védőfallal kellett számolnia. Az IMF-től ténylegesen lehívott összeg feltöltötte a brit tartalékokat, a készenléti keret pedig azt bizonyította, hogy szükség esetén további források állnak rendelkezésre.

A spekuláció fokozatosan alábbhagyott. A történet ebből a szempontból szinte laboratóriumi pontossággal mutatta meg az amerikai gazdasági hatalom természetét. Washington előbb megtagadta a teljes politikai és pénzügyi támogatást egy számára elfogadhatatlan brit katonai akciótól. Amikor London alkalmazkodott, az Egyesült Államok hozzájárult ahhoz, hogy az IMF történetének egyik addigi legnagyobb stabilizációs csomagja megmentse a fontot.

Ugyanez magyarázza azt is, miért nem használhatott Eisenhower Magyarország esetében hasonló eszközt. Nagy-Britannia gazdasága és pénzügyi rendszere szorosan kapcsolódott az Egyesült Államokhoz. A font stabilitásához Washington segítsége nélkülözhetetlenné válhatott. Londonnak ugyanakkor esze ágában sem volt háborút indítani az Egyesült Államok ellen azért, mert Eisenhower elutasította Szuezt.

A Szovjetunió más helyzetben volt. Washington nem rendelkezett olyan pénzügyi eszközzel, amellyel napok alatt kikényszeríthette volna a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. A rubel nem függött egy amerikai támogatású nemzetközi valutapiaci rendszertől, Moszkva nem szorult IMF-hitelre, és a szovjet hadvezetés nem attól tette függővé magyarországi műveleteit, hogy az Egyesült Államok hajlandó-e dollárt biztosítani.

A brit és szovjet helyzet közötti különbség ezért az 1956-os kettős válság egyik kulcsa. Eisenhower Londonnal szemben nagy erővel léphetett fel úgy, hogy közben nem fenyegetett világháború.

Moszkvával szemben ugyanez katonai kényszer nélkül nem volt lehetséges. A szuezi válság gyakran idézett mondata szerint az Egyesült Államok a font sterling ellen

nyerte meg azt a háborút, amelyet Nagy-Britannia Egyiptomban kezdett el. A kép találó, de némi pontosítást igényel. Washington nem szervezett klasszikus támadást a brit valuta ellen. Inkább megtagadta azt a védelmet, amelyre Londonnak egyre nagyobb szüksége lett volna, majd a politikai visszavonulás után hozzásegítette Nagy-Britanniát a pénzügyi stabilizációhoz.

A hatás azonban ugyanaz volt. Eden kormánya felismerte, hogy országának nincs elegendő pénzügyi ereje ahhoz, hogy egyszerre viselje a katonai expedíció, az olajválság, a nemzetközi elszigetelődés és az amerikai ellenkezés költségét.

Ebben az értelemben Szuez valóban a brit nagyhatalmi önállóság határának pillanata lett. A brit hadsereg 1956-ban még képes volt Port-Szaíd elfoglalására.

A brit kormány azonban már nem volt képes korlátlanul finanszírozni egy olyan háborút, amelyet Washington ellenzett. Ez a felismerés Anthony Eden számára személyes politikai katasztrófává vált. A miniszterelnök egész nyáron azt állította, hogy Nasszer sikerét nem lehet elfogadni. Novemberre Nagy-Britannia kénytelen volt leállítani saját hadjáratát, decemberben

pedig vállalta csapatai teljes kivonását úgy, hogy Nasszer hatalmon maradt és a Szuezi-csatorna egyiptomi tulajdonban maradt.

A háború legfontosabb brit céljai közül egyik sem teljesült. A következmény hamarosan a Downing Streeten is megjelent.

21. Eden bukása

Anthony Eden 1956 novemberének első hetében még nem úgy viselkedett, mint egy miniszterelnök, aki vereséget szenvedett. November 5-én Eisenhowerhez írt személyes üzenetében továbbra is azt magyarázta, hogy Nasszer megerősödése elfogadhatatlan veszélyt jelent Nagy-Britannia közel-keleti helyzetére. Úgy vélte, ha nem lépnek fel, az egyiptomi elnök előbb-utóbb Irakot, Jordániát, Szaúd-Arábiát és Iránt is maga mögé állítja. A brit katonai akciót ezért még akkor is stratégiailag szükségesnek tartotta, amikor az Egyesült Államok már nyíltan ellenezte.

Másnap azonban Eden kénytelen volt bejelenteni a tűzszünetet. Port-Szaídnál a brit és francia erők előrenyomultak, a hadművelet katonailag még folytatható lett volna, politikailag azonban összeomlott mögötte a mozgástér. Eisenhower nem támogatta Londont, az ENSZ nagy többsége az invázió ellen fordult, a sterlingre egyre nagyobb nyomás nehezedett, a Szovjetunió fenyegető üzeneteket küldött, és a Brit Nemzetközösségen belül sem alakult ki egység a kormány mögött. A brit miniszterelnök november 6-án Eisenhowerrel beszélve már arról egyeztetett, milyen feltételekkel lehet leállítani azt a hadműveletet, amelyet

alig néhány nappal korábban még Nasszer megtörésének eszközének tekintett.

A tűzszünet önmagában még nem jelentette Eden politikai bukását. A brit történelemben akadt példa sikertelen katonai műveletekre, amelyek után a miniszterelnök a helyén maradt. Szuezi esetében azonban a kudarc több rétegben érte a kormányt egyszerre. Nem teljesült a csatorna tartós nemzetközi ellenőrzése, Nasszer nem bukott meg, Nagy-Britannia összeütközésbe került az Egyesült Államokkal, az ENSZ elítélte a katonai akciót, a font válságba került, és hamarosan azt is egyre többen gyanították, hogy a kormány nem mondott igazat arról, hogyan kezdődött a háború.

A belpolitikai tiltakozás már a hadművelet idején rendkívül erős volt. November 4-én, miközben Budapesten megkezdődött a második szovjet támadás, Londonban mintegy húszezer ember vett részt a Munkáspárt által támogatott Trafalgar Square-i tüntetésen. „Edennek mennie kell” – skandálta a tömeg, miután Aneurin Bevan és más munkáspárti vezetők bíralták a háborút. A demonstráció után a résztvevők egy része a Downing Street felé indult, ahol a rendőrség feltartóztatta őket.

A társadalom ugyanakkor nem volt egységesen a kormány ellen. A közvélemény-kutatások eredményei attól függtek, mikor és hogyan tették fel a kérdést, a konzervatív választók jelentős része pedig támogatta a határozott fellépést Nasszerrel szemben. Edennek még a válság után is akadtak olyan hívei, akik úgy vélték, hogy Nagy-Britannia helyesen cselekedett, és elsősorban az amerikai támogatás hiánya miatt kellett visszavonulnia. A miniszterelnök maga is hosszú ideig ebben az értelmezésben hitt.

A kormányon belül azonban a helyzet sokkal bizonytalanabb volt, mint amilyennek a nyilvános egység mutatta. Anthony Nutting, a külügyminisztérium államminisztere már a katonai akció kezdetén lemondott, mert nem volt hajlandó támogatni az Egyiptom elleni beavatkozást. Más miniszterek hivatalban maradtak, de a válság alatt többször felmerült, mennyi információt kaptak valójában a Franciaországgal és Izraellel folytatott titkos egyeztetésekről. A kabinet egészének felelőssége ezért később nehezen volt elválasztható attól a kérdéstől, hogy a szűkebb vezetői kör mennyit mondott el saját kollégáinak.

Eden személyes helyzetét súlyosbította egészségi állapota. Már jóval Szuez előtt komoly betegségekkel

küzdött. 1953-ban több hasi műtéten esett át, és az ezt követő években visszatérő lázrohamok, fájdalmak és kimerültség nehezítették munkáját. A brit kormány hivatalos történeti összefoglalója szerint miniszterelnöksége idején gyakran fáradt, túlhajszolt és beteg volt, a szuezi válság pedig rendkívüli fizikai és idegi megterhelést jelentett számára.

Egészségi problémáiból ugyanakkor nem szabad utólag egyszerű pszichológiai magyarázatot gyártani a háborúra. Eden nem azért támadta meg Egyiptomot, mert beteg volt. A Szuezről hozott döntések mögött felismerhető stratégiai, birodalmi, gazdasági és politikai megfontolások álltak, amelyeket kormányának több tagja is osztott. Betegsége azt befolyásolhatta, hogyan viselte a válság terhét, mennyire tudott higgadtan dolgozni és milyen gyorsan merült ki, de a katonai politika nem vezethető vissza gyógyszerekre, lázrohamokra vagy személyes idegállapotára.

November közepére azonban már a brit vezetés tagjai is úgy látták, hogy Eden fizikailag képtelen a korábbi munkatempót folytatni. Harold Macmillan november 19-én az amerikai nagykövetnek azt mondta, hogy a miniszterelnök fizikailag összeomlott, azonnal hosszabb pihenésre van szüksége, és ebből szerinte előbb-utóbb

lemondás következhet. Az amerikai jelentésben már az is felmerült, hogy Eden távozása után Rab Butler vagy Macmillan kerülhet a kormány élére.

Eden november 23-án Jamaicába utazott feleségével, és csak december közepén tért vissza. Formálisan nem mondott le; a kormány ügyeit távollétében elsősorban Rab Butler irányította. A jamaicai pihenés azt a benyomást kelthette, hogy a miniszterelnök néhány hét regenerálódás után ismét képes lesz átvenni a kormány vezetését. A valóságban távolléte felgyorsította a hatalmi központ átrendeződését. Macmillan, Butler és más vezető miniszterek Eden nélkül dolgoztak a válság következményeinek felszámolásán, és egyre világosabbá vált, hogy Nagy-Britanniának éppen azt a politikát kell végrehajtania, amelynek elfogadását Eden hónapokon át elutasította.

Brit és francia csapatokat kellett kivonni Egyiptomból. Rendezni kellett az amerikai kapcsolatot.

Stabilizálni kellett a fontot. El kellett fogadni, hogy Nasszer hatalmon marad.

A kormány ugyanakkor továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy katonai fellépése indokolt volt. Ez azért is fontos volt, mert ellenkező esetben nem csupán politikai

tévedést kellett volna elismernie, hanem az egész hadjárat jogi és erkölcsi alapja került volna kérdésessé.

Egyre nagyobb problémát jelentett a Sèvres-i összejátszás gyanúja. A brit kormány nyilvános története szerint Izrael október 29-i támadása váratlan eseményként teremtett veszélyt a Szuezi-csatornára, Nagy-Britannia és Franciaország pedig erre reagált az október 30-i ultimátummal. Aki azonban figyelmesen követte az eseményeket, már novemberben számos nehezen megmagyarázható részletet észlelhetett. A brit és francia hadsereg feltűnően gyorsan reagált. Az ultimátum olyan pontosan illeszkedett az izraeli támadáshoz, mintha előre készítették volna. Franciaország hónapok óta fegyverezte Izraelt. Az izraeli csapatmozgásokra pedig a brit katonai vezetés jóval a támadás előtt figyelt.

A parlamentben ezért újra és újra felmerült a kérdés, volt-e előzetes megállapodás Izraellel. December 12-én Richard Stokes munkáspárti képviselő már arról beszélt az alsóházban, hogy Nagy-Britannia arab barátait is zavarja a kormány vonakodása a tények teljes feltárásától. A kabinet képviselője erre azt válaszolta, hogy a kormány igazat mondott, bizalmas diplomáciai kommunikációját azonban nem hozza nyilvánosságra.

Eden december 14-én visszatért Jamaicából. Politikai értelemben azonban egészen más Londonba érkezett, mint ahonnan három héttel korábban elutazott. A katonai műveletnek vége volt, a brit csapatkivonás elkerülhetetlenné vált, Washingtonnal lassan megkezdődött a kapcsolatok helyreállítása, a font számára megszületett az IMF-támogatás, és a kormány mindennapi működésében már nélküle is kialakult egy új egyensúly.

Eden még nem tekintette befejezettnek politikai pályáját. Decemberben ismét megjelent az alsóházban, és megpróbálta megvédeni kormánya szuezi politikáját. December 20-án azonban olyan kijelentést tett, amely később különösen súlyosan terhelte örökségét.

A miniszterelnök az alsóházban kategorikusan tagadta, hogy kormányának előzetes tudomása lett volna az izraeli támadásról. Elismerte, hogy ismerték egy támadás kockázatát, és hogy ennek lehetőségével kapcsolatban tárgyalások folytak, de „becstelen összeesküvésnek” nevezte azt az állítást, hogy a brit kormány összejátszott Izraellel. A parlament előtt még azt is kijelentette, hogy ha ismét ugyanezekkel a kellemetlen döntésekkel kellene szembenéznie, újra meghozná őket.

A később előkerült Sèvres-i jegyzőkönyv ismeretében ez a kijelentés nem tartható. A brit kormány nem pusztán általánosságban tudta, hogy Izrael esetleg megtámadhatja Egyiptomot. Brit képviselő vett részt azon az október 22-24-i tárgyaláson, amelyen rögzítették az izraeli támadás időpontját, a brit-francia ultimátum következő napi kiadását és az Egyiptom elleni katonai fellépés menetrendjét. Patrick Dean brit részről alá is írta a jegyzőkönyvet. Eden december 20-i parlamenti nyilatkozata ezért a szuezi ügy egyik legsúlyosabb alkotmányos problémájává vált.

A kérdés nem csupán az volt, hogy egy miniszterelnök titokban tartott egy katonai tervet. A kormányoknak háború idején szükségük van titkokra. Sokkal súlyosabb volt, hogy a nyilvános indoklás és a titkos haditerv egymással ellentétes történetet mondott. London azt állította, hogy váratlan háborúra reagált. Sèvres-ben viszont előre megállapodott annak menetrendjéről.

A brit állami emlékezet ma már lényegesen egyenesebben fogalmaz az ügyről. A brit kormány hivatalos miniszterelnök-életrajza szerint Eden megpróbálta eltitkolni az összeesküvést, félrevezette a parlamentet, és utasítást adott káros bizonyítékok megsemmisítésére. A brit iratanyag évtizedekkel későbbi

feltárása, a francia források és mindenekelőtt az izraeli példányban fennmaradt Sèvres-i jegyzőkönyv végleg lehetetlenné tette a korabeli tagadás fenntartását.

1956 decemberében azonban még nem állt rendelkezésre mindez a nyilvánosság számára. Eden politikai tekintélyét ezért nem egyetlen leleplező dokumentum döntötte meg. Sokkal lassabb folyamat zajlott. A közvélemény látta a katonai visszavonulást. Látta az amerikai-brit konfliktust. Látta a font válságát. Látta, hogy Nasszer hatalmon maradt. És egyre több kérdést hallott arról, vajon a kormány teljes igazságot mond-e a háború előzményeiről.

A konzervatív kormányon belül eközben már a jövő épült. Macmillan helyzete különösen érdekes volt. A válság első szakaszában a pénzügyminiszter Eden kemény politikájának egyik támogatója volt. Az amerikai diplomaták július végén és augusztus elején kifejezetten a katonai fellépést sürgető brit vezetők közé sorolták. November elején azonban pénzügyminiszterként éppen ő szembesült legközvetlenebbül azzal, hogy a sterlingválság miatt a hadművelet nem folytatható az Egyesült Államok pénzügyi támogatása nélkül.

Macmillan ebből gyorsabban vonta le a következtetést, mint Eden. A szuezi kudarc után egy amerikai feljegyzés szerint már úgy beszélt a hadműveletről, mint egy hanyatló hatalom utolsó nagy fellépéséről. Elismerte, hogy a brit kormány alábecsülte az ENSZ politikai erejét, és az amerikai diplomatákkal arról beszélt, hogyan kellene a jövőben egészen más közel-keleti politikát kialakítani.

Ez az alkalmazkodóképesség később fontos szerepet játszott abban, hogy éppen ő lett Eden utódja. Rab Butler ugyanakkor legalább ilyen természetes jelöltnek látszott. Hosszú miniszteri tapasztalattal rendelkezett, Eden jamaicai távollétében ő irányította a kormány napi munkájának jelentős részét, és a Konzervatív Párt mérsékeltebb szárnyának fontos alakja volt. Eden távozásának közeledtével ezért a brit politikai elitben lényegében Butler és Macmillan között kellett választani.

Eden még december végén is megpróbált visszatérni a megszokott munkaritmushoz, egészsége azonban ismét romlott. Orvosai arra jutottak, hogy a miniszterelnöki tisztséggel járó folyamatos megterhelést nem vállalhatja tovább. 1957. január 9-én benyújtotta lemondását a királynőnek. A brit kormány hivatalos életrajza ma is a szuezi válság kezelését nevezi politikai bukásának

közvetlen háttereként, miközben hangsúlyozza hosszabb ideje fennálló súlyos egészségi problémáit is.

A lemondás hivatalos oka a betegsége volt. Ez igaz volt, de nem volt a teljes történet.

Eden valóban beteg ember volt, és egészségi állapota elegendő indokot jelentett a távozásra. Ha azonban Szuezi politikai sikerrel végződik, valószínűleg egészen más körülmények között mérlegeli jövőjét a kormány és saját maga. A háború után viszont egészségi gyengesége és politikai tekintélyének összeomlása egymást erősítette.

A parlamentben ellenfelei sem vitatták betegségének komolyságát. Amikor január 22-én Hugh Gaitskell munkáspárti vezető búcsúztatta, kifejezetten súlyos betegségről beszélt, és elismerte, hogy a hosszú miniszteri szolgálat terhei is hozzájárulhattak Eden állapotához. Ez annál figyelemreméltóbb volt, mert Gaitskell az előző hónapokban élesen támadta a szuezi politikát.

A személyes tragédia azonban nem törölte el a politikai felelősséget. Eden egész külpolitikai pályáját az a meggyőződés kísérte, hogy az agresszív hatalmakat időben kell megállítani. 1938-ban azért mondott le

külügyminiszterként, mert nem értett egyet Chamberlain olaszpolitikájával. 1956-ban maga került abba a helyzetbe, amelyben München történelmi tanulságát próbálta alkalmazni egy egészen más konfliktusra.

Nasszer olyan kihívónak látta, akivel szemben a kompromisszum újabb meghátrálás lenne. A probléma nem az volt, hogy semmilyen veszélyt nem ismert fel. Nasszer valóban csökkenteni akarta a brit befolyást a Közel-Keleten, támogatta az algériai függetlenségi mozgalmat, ellenezte a bagdadi paktumot, és saját regionális vezető szerepének kiépítésére törekedett.

Eden tévedése abban állt, hogy a brit erő tényleges határait rosszul mérte fel. Úgy gondolta, hogy Nagy-Britannia még mindig képes önállóan meghatározni a Közel-Kelet politikai rendjét. Feltételezte, hogy Washington végül alkalmazkodik a kész helyzethez. Abban bízott, hogy Nasszer egy katonai vereség után elveszíti politikai tekintélyét. És azt hitte, hogy egy sikeres hadművelet helyreállíthatja azt a brit nagyhatalmi hitelességet, amelyet szerinte az államosítás megrendített.

Mind a négy számítás hibásnak bizonyult. Washington nem alkalmazkodott.

Nasszer nem bukott meg. Az egyiptomi elnök tekintélye nem csökkent, hanem nőtt.

A brit nagyhatalmi önállóság pedig éppen a hadművelet következtében került olyan nyilvánvalóan kérdésessé, ahogyan korábban talán soha. A szuezi válság ezért különösen kegyetlen iróniát tartogatott Eden számára. A miniszterelnök azért indított háborút, hogy bebizonyítsa: Nagy-Britannia még mindig nagyhatalom.

A háború végül azt bizonyította be, hogy ezt a státust már nem tudja ugyanazon a módon gyakorolni. Harold Macmillan januárban úgy vette át a kormányt, hogy ezt az új realitást jóval gyorsabban elfogadta. Nem mondott le a brit nemzetközi szerepről, de annak alapját többé nem az Egyesült Államoktól független birodalmi katonai fellépésben kereste. A következő években az angol-amerikai kapcsolat helyreállítása, a nukleáris együttműködés és a gyorsuló dekolonizáció lett a brit stratégia meghatározó eleme. A kormány hivatalos történeti összefoglalója szerint Macmillan éppen Suez romjai közül vette át a Konzervatív Pártot és az ország vezetését.

Eden viszont élete végéig vitatta, hogy szuezi politikája alapvetően hibás lett volna. A közvetlen politikai csatát elveszítette, történelmi érve azonban részben tovább élt: szerinte Nasszer veszélyes regionális nacionalizmust képviselt, a Nyugat pedig később is szembesült olyan közel-keleti válságokkal, amelyekben a határozatlanság súlyos következményekkel járt. Kritikusai ezzel szemben arra mutattak rá, hogy a katonai támadás éppen azt érte el, amit Eden meg akart akadályozni: növelte Nasszer tekintélyét, gyengítette Nagy-Britannia és Franciaország befolyását, és új lehetőséget teremtett a Szovjetuniónak.

Ebben a vitában az egyik tény nehezen kerülhető meg. 1956 júliusában Nasszer egy olyan csatort államosított, amely Egyiptom területén feküdt.

1957 januárjában még mindig ő vezette Egyiptomot, és a csatorna továbbra is egyiptomi kézen volt. Anthony Eden viszont már nem volt Nagy-Britannia miniszterelnöke.

A brit-francia katonai fölény tehát politikailag nem Nasszert, hanem egyik legelszántabb ellenfelét söpörte el. Ez volt Szuez egyik legfurcsább győzelme.

22. Nasszer győzelme egy elvesztett háborúban

Ha a szuezi háború eredményét 1956 novemberének első hetében kizárólag katonai térképen értékelték volna, Gamál Abdel-Nasszer aligha nevezhette volna magát győztesnek. Az izraeli hadsereg néhány nap alatt elfoglalta a Sínai-félsziget nagy részét, Gázát és Sarm es-Sejket. Az egyiptomi hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, jelentős mennyiségű felszerelést hagyott hátra, az egyiptomi légierőt pedig a brit és francia támadások erősen meggyengítették. Port-Szaíd brit-francia kézre került, a Szuezi-csatorna használhatatlanná vált, és egy ideig még az sem látszott biztosnak, hogy Nasszer rendszere túléli a megrázkódtatást.

A politika más eredményt hozott. Nasszer hatalmon maradt. A Szuezi-csatorna államosítását nem kellett visszavonnia. Nagy-Britannia és Franciaország nem kapta vissza a csatorna ellenőrzését. A támadó európai erőknek ki kellett vonulniuk Egyiptomból, Izraelnek pedig néhány hónappal később fel kellett adnia a megszállt egyiptomi területeket. Az a vezető, akit Londonban és Párizsban 1956 nyarán meg akartak alázni vagy eltávolítani, a válság végére erősebb politikai

helyzetben volt, mint július 26-án.

A paradoxon már az államosítás pillanatában felismerhető volt. Az amerikai hírszerzés július 31-i értékelése szerint Nasszer a csatornatársaság átvételével egyetlen lépéssel visszafordította az asszuáni finanszírozás megvonásával elszenvedett diplomáciai vereséget. Nemcsak Egyiptomban növelte tekintélyét, hanem az arab nacionalizmus szószólójává és jelképévé vált. Washington ekkor még feltételesen fogalmazott: a hosszabb távú hatás attól függ, sikerül-e Nasszernek megtartania nyereségét súlyos nyugati megtorlás nélkül.

A megtorlás bekövetkezett. Az eredmény azonban nem az lett, amire London és Párizs számított.

A brit és francia vezetés egyik alapfeltevése az volt, hogy a katonai vereség megrendíti Nasszer tekintélyét. Egy olyan arab vezető, aki hatalmas beszédekben hirdeti a függetlenséget, majd néhány nap alatt elveszíti hadseregének pozícióit, könnyen hiteltelenné válhat. A történelemben számos autoriter rendszer bukott meg katonai kudarc után. Franciaországban különösen erősen élt az a várakozás, hogy ha Egyiptom fegyveres erői összeomlanak, a Nasszer-rendszert belső ellenfelei is megtámadják.

Csakhogy az arab közvélemény jelentős része nem úgy olvasta a háborút, ahogyan Párizsban feltételezték. A kérdés nem az lett, hogy az egyiptomi hadsereg képes volt-e legyőzni három ellenfelet. A kérdés az lett, hogy Egyiptom hajlandó-e visszaadni a csatornát és engedelmeskedni a nála jóval erősebb hatalmaknak.

Erre Nasszer nemet mondott. A katonai erőviszonyok nyilvánvaló egyenlőtlensége ebből a szempontból még segítette is politikai narratíváját. Izrael mellett Nagy-Britannia és Franciaország is belépett a háborúba, két olyan állam, amelynek gyarmati múltját az egész arab világ jól ismerte. Franciaország Algériában éppen függetlenségi háborút vívott. Nagy-Britannia alig néhány hónappal korábban fejezte be csapatainak kivonását a szuezi övezetből.

Így a katonai vereséget könnyű volt az ellenállás bizonyítékává alakítani. Az egyiptomi állami propaganda természetesen nagy szerepet játszott ebben, de a Nasszer melletti hullámot nem lehet pusztán propagandaeredménynek tekinteni. Már júliusban olyan tömeges arab lelkesedés jelent meg az államosítás után, amelyet az amerikai hírszerzés is különösen erősnek ítélt. Szeptemberben Washington már előre figyelmeztetett: egy brit-francia katonai támadás nagy

valószínűséggel növelné Nasszer népszerűségét, gyengítené a Nyugat helyzetét és erősítené a radikális arab nacionalizmust.

A jóslat szinte pontosan teljesült. Eisenhower már szeptember 8-án próbálta erről meggyőzni Edent. Az amerikai elnök szerint a brit miniszterelnök túl nagy jelentőséget tulajdonított Nasszer személyének, és tévesen feltételezte, hogy a hosszú diplomáciai huzavona szükségszerűen az egyiptomi elnök győzelmét hozza. Eisenhower attól tartott, hogy éppen a katonai fellépés teszi Nasszert olyan arab hőssé, akivé London nem akarja válni.

Ebben az amerikai elnöknek igaza lett. Nasszer politikai győzelmének első és legfontosabb feltétele saját túlélése volt.

A támadás napjaiban Kairóban természetesen nem lehetett biztosra venni, hogy ez sikerül. Ha a brit és francia erők gyorsan elfoglalják a teljes csatornaövezetet, majd továbbnyomulnak, ha az egyiptomi katonai vezetés szétesik, vagy ha a rezsimen belül puccs kezdődik, a történet egészen másként alakulhatott volna.

Ilyesmi azonban nem történt. Nasszer Kairóban maradt, és nyilvánosan semmi jelét nem mutatta annak, hogy kész lenne visszavonni az államosítást. Az egyiptomi hadsereg Sínaiban meghátrált, de az állam nem omlott össze. Port-Szaídban ellenállás folyt. A csatornát pedig használhatatlanná tették, hogy a támadók katonai előrenyomulása ne hozhassa meg számukra a működő vízi út birtoklását.

A brit-francia tűzszünet ezt követően olyan eredményt teremtett, amelyet Nasszer könnyen saját politikai győzelmeként mutathatott be. Nem neki kellett visszavonulnia.

A támadóknak kellett. A brit és francia erők 1956. december 22-ére elhagyták Egyiptomot. Port-Szaídban december 23. ezért a későbbi egyiptomi emlékezetben a győzelem napjává vált. Az egyiptomi hivatalos történetírás „hármass agresszióknak” nevezte a brit-francia-izraeli támadást, a visszavonulást pedig a nemzeti ellenállás győzelmeként ünnepelte. A kép nyilvánvalóan leegyszerűsítette az amerikai pénzügyi nyomás, az ENSZ fellépése és a szovjet diplomácia szerepét, de politikai ereje éppen egyszerűségében rejlett.

Izrael visszavonulása tovább erősítette ezt az eredményt. Jeruzsálem sokáig igyekezett megtartani legalább két stratégiai nyereségét: a Gázai övezetet és Sarm es-Sejket. Különösen a Tiráni-szoros kérdését tekintette létfontosságúnak, mert nem akarta, hogy az izraeli kivonulás után Egyiptom egyszerűen visszaállítsa a blokádot.

Washington azonban ebben az ügyben sem volt hajlandó elfogadni a katonai hódítás tartós eredményét. 1957. február 11-én az amerikai kormány ismét leszögezte: Nagy-Britannia és Franciaország már feltétel nélkül kivonult Egyiptomból, és Izraelnek is teljesítenie kell az ENSZ követelését. Az Egyesült Államok ekkor még külön hangsúlyozta, hogy Gáza az 1949-es fegyverszüneti rendszer alapján egyiptomi ellenőrzés alatt álló terület, Sarm es-Sejk pedig egyiptomi terület.

A vita február végéig húzódott. Izrael végül elfogadta, hogy Gázából és Sarm es-Sejkből is kivonja katonáit. Cserébe arra számított, hogy az ENSZ Rendkívüli Hadereje jelen lesz a stratégiai térségekben, a Tiráni-szoros pedig nyitva marad a hajózás számára. Az izraeli kormány február 28-án hivatalosan bejelentette a teljes visszavonulást.

Az izraeli csapatkivonás március 8-ra befejeződött. Ez nem jelentette azt, hogy Izrael semmit sem nyert a háborún. A Tiráni-szoros évekre megnyílt az izraeli hajózás előtt, az UNEF jelenléte pedig jelentősen csökkentette az izraeli-egyiptomi határ közvetlen katonai feszültségét. Az izraeli hadsereg bebizonyította gyors mozgósítási és manőverezési képességét, és súlyos vereséget mért az egyiptomi erőkre. A Kades-hadművelet számos olyan katonai tapasztalatot hozott, amely később is beépült Izrael stratégiai gondolkodásába.

Területi értelemben azonban az izraeli győzelmet vissza kellett fordítani. Mire 1957 márciusában az utolsó izraeli katonák is elhagyták a megszállt területeket, Egyiptom állami szuverenitása lényegében helyreállt azon a területen, amelyet a háború előtt ellenőrzött.

A Szuezi-csatorna ügye pedig még egyértelműbb lett. A háború egyik eredeti brit-francia célja az volt, hogy Nasszer ne rendelkezzen szabadon a vízi út fölött. 1957 tavaszán azonban már nem arról folyt a vita, visszaállítják-e a régi Szuezi-csatorna Társaságot. Arról tárgyaltak, milyen nemzetközi kötelezettségeket vállal Egyiptom a saját csatornájának működtetésére.

A különbség alapvető. Nasszer elfogadta, hogy a csatorna nemzetközi hajózási jelentősége szerződéses kötelezettségekkel jár. Kairó megerősítette az 1888-as konstantinápolyi egyezményhez való kötődését, ígéretet tett a hajózás szabadságára, a megkülönböztetésmentes díjszabásra és a csatorna fejlesztésére. A működtetés joga azonban egyiptomi kézen maradt.

A vízi út megtisztítása az ENSZ vezetésével meglepően gyorsan haladt. Március végén újra megkezdődhetett a hajózás, az ENSZ pedig április 10-ére teljes forgalomról számolt be. Április 24-én az egyiptomi kormány az ENSZ-nél hivatalosan is letétbe helyezte a csatorna működtetésének elveiről szóló nyilatkozatát.

A csatorna tehát működött. A hajók visszatértek.

De a régi társaság nem. Ez volt az államosítás végleges politikai sikere.

Az Egyesült Államok még 1956 nyarán azt remélte, hogy valamilyen nemzetközi igazgatási konstrukció korlátozhatja Nasszer nyereségét. Nagy-Britannia és Franciaország ennél jóval tovább akart menni. A háború végén azonban mindhárom nyugati hatalom kénytelen volt együtt élni egy olyan rendszerrel, amelynek alapelve az egyiptomi tulajdon és igazgatás maradt.

Nasszer számára ez óriási szimbolikus tőkét jelentett. Az arab világban az eseménysort nem feltétlenül katonai hadijelentések alapján értékelték. A történet könnyen összefoglalható lett: Egyiptom visszavette a csatornát; Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael megtámadta; Nasszer nem hátrált meg; a támadók végül távoztak; a csatorna pedig egyiptomi maradt.

Ebben a narratívában az egyiptomi katonai vereség másodlagossá vált. A modern tömegpolitika szempontjából ez sokkal fontosabb volt, mint a Sínai-félszigeten elveszített harckocsik száma.

Nasszer olyan politikai teljesítményt tudott felmutatni, amelyhez hasonlót az arab világban kevés vezető mondhatott magáénak. Egy volt gyarmati hatalommal szemben vállalta a konfliktust, túlélte a katonai támadást, megtartotta hatalmát és végül megtartotta az államosított vagyont is.

Az amerikai hírszerzés egy évvel később már lényegében befejezett tényként kezelte ezt az átalakulást. Az 1957. novemberi országértékelés szerint Nasszer Egyiptomban gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlen hatalmi pozíciót ért el, az arab világban pedig széles népszerűségnek örvendett mint a

radikális pánarab nacionalizmus nyugati „imperializmussal” és Izraellel szembeni ellenállásának jelképe.

Ez különösen figyelemreméltó, mert a rendszer belső teljesítménye korántsem indokolta volna önmagában ezt a népszerűséget. Egyiptom súlyos gazdasági problémákkal küzdött. A gyors népességnövekedés, az alacsony termelékenység, a földhiány, a szegénység és a fejlesztési források szűkössége nem tűnt el Szuez után. A hadsereg gyengeségei is nyilvánvalóvá váltak. A rezsim politikai rendszere továbbra is autoriter volt, a független politikai szerveződést korlátozta, ellenfeleit pedig elnyomta.

A külpolitikai siker azonban hosszú időre háttérbe szoríthatta ezeket a kérdéseket. A forradalmi rendszerek számára különösen értékes az olyan külső konfliktus, amelyben a vezetés saját legitimitását a nemzeti függetlenséggel azonosíthatja. Nasszer esetében Szuez pontosan ezt tette lehetővé. A rezsim bírálata könnyen összekapcsolódhatott azzal a kérdéssel, ki állt ellen a külföldi támadásnak, és ki képviselte Egyiptom méltóságát a volt gyarmati hatalmakkal szemben.

A hadsereg vereségének felelőssége sem fordult egyértelműen ellene. Egyiptom egyszerre három katonai ellenféllel került szembe, közülük kettő jelentős európai nagyhatalom volt. Ez lehetővé tette, hogy az egyiptomi katonai kudarcot ne a rendszer alkalmatlanságának bizonyítékaként, hanem a túlerő következményeként magyarázzák.

Ráadásul az egyiptomiak számára Port-Szaíd ellenállása ellensúlyozhatta a Sínai-félszigetről érkező rossz híreket. A város harcaiból nemzeti mítosz született. A későbbi hivatalos egyiptomi emlékezet december 23-át a gyarmati agresszió fölött aratott győzelem napjává tette, és a csatorna történetének állami bemutatása ma is ebből a keretből szemléli az eseményt.

A legnagyobb változás azonban Egyiptom határain kívül történt. Nasszer addig is arab vezető akart lenni, Szuez után viszont valóban olyan tömegpolitikai befolyásra tett szert, amely átlépte az államhatárokat.

A Kairóból sugárzó rádióadások, mindenekelőtt az Arabok Hangja, már korábban is nagy közönséget értek el. A szuezi válság után Nasszer beszédei még nagyobb politikai jelentőséget kaptak. Sok hallgató számára nem az egyiptomi államfő beszélt, hanem az arab

függetlenség és egység képviselője.

Ez új típusú hatalom volt. Nasszernek nem volt szüksége katonai megszállásra ahhoz, hogy nyomást gyakoroljon más arab kormányokra. Elég volt, ha azok lakosságának egy része úgy tekintett rá, mint hitelesebb arab vezetőre saját uralkodójánál vagy miniszterelnökénél.

A konzervatív arab monarchiák ezt gyorsan felismerték. A probléma különösen súlyos volt Jordániában és Irakban, ahol Nagy-Britannia hagyományosan jelentős befolyással rendelkezett. Jordániában már 1956 márciusában leváltották John Bagot Glubb brit tábornokot, az Arab Légio korábbi parancsnokát. Az októberi parlamenti választásokon megerősödtek a Nasszerhez közelebb álló és britellenes erők, a szuezi támadás pedig tovább gyengítette London pozícióját. A következő hónapokban Jordánia felmondta a Nagy-Britanniával fennálló korábbi szövetségi szerződést. Az amerikai külügyi összefoglalók szoros kapcsolatot láttak a brit-francia-izraeli támadás és a jordániai nyugatellenes erők további megerősödése között.

Irak más helyzetben volt. Nuri asz-Szaíd miniszterelnök rendszere kitartott a Nyugattal való együttműködés és a bagdadi paktum mellett. Éppen emiatt került azonban egyre nehezebb helyzetbe. A szuezi támadás alatt és után erős tüntetések törtek ki, az ellenzék a kormány brit kapcsolatait támadta, Szíria pedig felrobbantotta az Irak Petroleum Company vezetékeinek egy részét. Az amerikai hírszerzés 1957 nyarán még stabilnak ítélte az iraki rendszert, de egyben rögzítette, hogy a szuezi válság komoly nyomás alá helyezte nyugati orientációját.

A folyamat végkimenetelét akkor még senki sem láthatta biztosan. 1958 júliusában azonban az iraki monarchiát katonai forradalom söpörte el, Nuri asz-Szaídot megölték, és a bagdadi paktum legfontosabb arab tagja kiszakadt a nyugati biztonsági rendszerből.

Szuez nem okozta közvetlenül az iraki forradalmat. De hozzájárult annak a politikai világnak a gyengüléséhez, amelyben a Nyugattal szoros kapcsolat a stabilitás és a tekintély forrásának számított.

Nasszer politikája ennek ellenkezőjét kínálta. Azt állította, hogy az arab államoknak nem kell választaniuk Washington és Moszkva között. Nem kell elfogadniuk brit

vagy francia katonai függőséget. Saját nemzeti erőforrásaik fölött maguk rendelkezhetnek, és a két nagyhatalmi blokk versenyét akár saját céljaik érdekében is kihasználhatják.

Ez volt a nasszeri semlegesség egyik legvonzóbb eleme. Nem passzivitást jelentett.

Aktív mozgásteret. Az Egyesült Államok számára ez egyre súlyosabb stratégiai problémává vált. Washington ugyan megakadályozta a brit-francia invázió sikerét, ezzel azonban nem szerezte meg automatikusan az arab közvélemény háláját. Nasszer nem vált amerikai szövetségessé azért, mert Eisenhower fellépett London és Párizs ellen. Egyiptom továbbra is fegyvereket kapott a szovjet bloktól, Kairó továbbra is ellenezte a nyugati katonai szövetségeket, és az arab nacionalizmus egyre inkább a nyugati befolyás visszaszorítását tekintette egyik fő céljának.

Ez volt Szuez egyik legfontosabb amerikai paradoxona. Washingtonnak le kellett állítania saját szövetségesei háborúját, mert különben elveszíthette volna az arab világ nagy részét.

Miután leállította, mégsem kapta meg azt politikai jutalomként. Eisenhower kormánya ezért 1957 elején új

közel-keleti stratégiát kezdett kialakítani. Az Eisenhower-doktrína segítségével gazdasági és szükség esetén katonai támogatást kínált azoknak a közel-keleti államoknak, amelyek a kommunista befolyással szemben kértek segítséget. A program mögött azonban nemcsak a Szovjetuniótól való félelem állt. Washington azzal is tisztában volt, hogy a régi brit-francia rendszer meggyengülése után saját magának kell nagyobb felelősséget vállalnia a térségben.

Nasszer erre sem úgy reagált, ahogyan Washington remélte. Számára az új amerikai doktrína könnyen úgy tűnhetett, mint a bagdadi paktum logikájának folytatása más eszközökkel: kísérlet arra, hogy a Közel-Keletet ismét nagyhatalmi katonai rendszerekhez kössék.

A Nasszer körül kialakuló pánarab mozgalom ezért nem vesztett lendületéből. 1958 februárjában Egyiptom és Szíria létrehozta az Egyesült Arab Köztársaságot.

Az állam mindössze három és fél évig maradt fenn, és belső szerkezete gyorsan komoly problémákat mutatott. Mégis nehéz elképzelni a létrejöttét Szuez politikai öröksége nélkül. A szíriai politikai és katonai elit egy része éppen azért fogadta el a Nasszerrel való egyesülést, mert az egyiptomi elnök 1956 után az arab

nacionalizmus olyan tekintélyű vezetőjévé vált, akihez saját országukban alig akadt mérhető politikus.

Az amerikai hírszerzés 1958-ban már történelmi folyamatként írta le felemelkedését. Elemzése szerint Nasszer sorozatos olyan eseményekből építette fel arab vezető szerepét, amelyek győzelemként jelentek meg a közvélemény szemében: a szovjet blokk fegyvereinek megszerzése, a Szezei-csatorna államosítása, az 1956-os brit-francia-izraeli támadás túlélése, majd a Szíriával létrehozott unió.

A hangsúly azon volt, hogy győzelemként jelentek meg. A politikában ugyanis sokszor nem az számít, mi történt a csatatéren, hanem hogy milyen történetet fogad el róla a közönség.

Nasszer története világos volt. Egyiptom megtagadta a Nyugat követelését.

Megtámadták. Nem adta meg magát.

A támadók távoztak. A csatorna Egyiptomé maradt.

Ezzel nehéz volt versenyezni olyan magyarázattal, amely szerint az egyiptomi hadsereg Sínaiban katonailag vereséget szenvedett. A szezei győzelemnek azonban ára is volt.

Nasszer saját sikerének foglyává vált. Minél inkább az arab egység és a nyugati befolyással szembeni ellenállás megtestesítőjének tekintették, annál nehezebb lett kompromisszumot kötnie. Minden arab válságban elvárták tőle az állásfoglalást. Minden nyugatbarát arab kormány potenciális riválissá vált. Izraellel szemben egyre keményebb retorikát kellett alkalmaznia, miközben Egyiptom katonai ereje messze nem mindig felelt meg politikai presztízsének.

Ez az ellentmondás 1967-ben tragikus következményekhez vezetett. A hatnapos háború története azonban már egy másik könyv tárgya lehetne. Szuez szempontjából elég annyi, hogy 1956 politikai tanulságai egy évtizeddel később részben veszélyes félreértésekké váltak. Nasszer akkor túlélte az izraeli katonai fölényt és a nyugati támadást, miközben a nagyhatalmi diplomácia végül kikényszerítette ellenfelei visszavonulását. Ebből könnyű volt túl messzemenő következtetést levonni arról, milyen kapcsolat van katonai erő, politikai ellenállás és diplomáciai eredmény között.

1956-ban azonban a mérleg egyértelmű maradt. Nasszer elveszítette a sínai csatákat.

Egyiptom elveszítette repülőgépei és katonai felszerelése jelentős részét. Port-Szaídot idegen csapatok foglalták el.

A csatorna hónapokra bezárt. Mindezek ellenére a háború végére Egyiptom megtartotta azt, amiért a konfliktus eredetileg kirobbant: a Szuezi-csatorna fölötti állami ellenőrzést.

Nasszer pedig megtartotta azt, amit ellenfelei el akartak venni tőle: a hatalmát. Sőt, többet kapott vissza.

Olyan regionális tekintélyt, amelyhez katonai győzelem sem feltétlenül juttatta volna. Ebben rejlett a szuezi válság legnagyobb paradoxona.

A három támadó ország hadserege szinte valamennyi nagy ütközetben fölényben volt. A politikai győztes mégis az az ember lett, akinek országát megtámadták.

A vereségből győzelem született. A győzelem ára pedig az volt, hogy Nagy-Britannia és Franciaország többé nem tudta ugyanúgy elképzelni saját helyét a világban, mint 1956. október 29. előtt.

23. A birodalmak temetése

A szuezi válságot gyakran úgy írják le, mint azt a pillanatot, amikor Nagy-Britannia és Franciaország egyetlen hét alatt megszűnt világhatalom lenni. A kép hatásos, de történetileg túlságosan egyszerű. 1956 novemberében egyik ország birodalma sem omlott össze azonnal. Nagy-Britanniának továbbra is voltak gyarmatai és katonai támaszpontjai a világ számos pontján, Franciaország pedig még évekig vívta algériai háborúját és megőrzött jelentős afrikai befolyást. London és Párizs nukleáris, diplomáciai és katonai hatalma sem tűnt el. Szuez jelentősége inkább abban állt, hogy nyilvánvalóvá tett egy folyamatot, amely korábban könnyebben elfedhető volt: a két nyugat-európai birodalom már nem rendelkezett azzal a gazdasági és politikai szabadsággal, amely korábbi világpolitikai szerepéhez kellett.

Nagy-Britannia hanyatlása természetesen jóval 1956 előtt elkezdődött. India és Pakisztán 1947-ben függetlenné vált, Palesztinából 1948-ban kivonultak a britek, Ceylon ugyanabban az évben nyerte el függetlenségét, Szudán pedig éppen 1956 elején. Szuez tehát nem indította el a dekolonizációt. Ghana és Malajzia 1957-es függetlenné válása szintén olyan hosszabb folyamat része volt, amelynek okait nem lehet

egyetlen közel-keleti háborúra visszavezetni.

A válság azt mutatta meg, hogy a birodalom fenntartásához szükséges katonai képesség és a valódi nagyhatalmi önállóság már nem ugyanazt jelentette. Nagy-Britannia 1956-ban képes volt repülőgép-hordozókat, ejtőernyősöket, tengerészgyalogosokat és páncélosokat a Földközi-tenger keleti medencéjébe küldeni. Katonái elfoglalták Port-Szaíd jelentős részét, az egyiptomi légierőt pedig súlyos veszteségek érték. Mindez azonban kevésnek bizonyult, amikor Washington megtagadta a hadművelet politikai támogatását, az ENSZ a tűzszünet mellett állt, és a brit gazdaság a sterlingválság miatt egyre inkább amerikai pénzügyi segítségre szorult.

Charles Keightley tábornok, a szuezi brit-francia erők főparancsnoka egy 1957-es értékelésében ebből igen világos következtetést vont le. A hadművelet legfontosabb tanulságának azt nevezte, hogy a katonai siker önmagában már nem elegendő; a világközvélemény, a Nemzetközösség és mindenekelőtt az Egyesült Államok álláspontja stratégiai tényezővé vált. Keightley még azt is megállapította, hogy végső soron az amerikai fellépés akadályozta meg a brit politikai célok elérését, és hasonló angol-amerikai konfliktust a jövőben

mindenáron el kell kerülni.

Ez tömörebben fejezte ki Szuez brit tanulságát, mint a legtöbb későbbi politikusi visszaemlékezés. London nem arra jutott, hogy többé nincs szüksége nemzetközi hatalomra.

Arra jutott, hogy ezt a hatalmat az Egyesült Államokkal szemben már nem tudja hatékonyan gyakorolni. Harold Macmillan miniszterelnöksége ezért tudatosan az angol-amerikai kapcsolat helyreállításával kezdődött. Eisenhower kormánya maga is gyorsan túl akart lépni a válságon. Washingtonnak nem állt érdekében tartósan meggyengíteni legfontosabb európai szövetségését, London pedig nem engedhette meg magának, hogy még egyszer ilyen súlyú külpolitikai vállalkozást indítson az Egyesült Államokkal való előzetes egyetértés nélkül. Az amerikai külügyminisztérium történeti összefoglalója szerint 1957 márciusára az angol-amerikai kapcsolat Macmillan alatt már nagyrészt helyreállt.

Szuez ebből a szempontból nem az úgynevezett különleges kapcsolat végét, hanem inkább annak új alapokra helyezését jelentette. A második világháború alatt Churchill és Roosevelttel együttműködését még két

jelentős katonai hatalom partnerségeként lehetett bemutatni, még ha az amerikai túlsúly már akkor is növekedett. Az 1950-es évek végére világosabb lett az aszimmetria. Nagy-Britannia továbbra is különleges hozzáférést keresett Washingtonhoz, nukleáris együttműködést épített ki, hírszerzési és katonai kapcsolatait fenntartotta, és éppen ezeken keresztül próbálta megőrizni világpolitikai súlyát.

Macmillan ebben sokkal realistább volt Edennél. A brit kormány hivatalos történeti összefoglalója kifejezetten külpolitikai átrendeződésként írja le miniszterelnökségét: helyreállította az amerikai kapcsolatot, gyorsította a dekolonizációt, és felismerte, hogy Nagy-Britannia jövőjének európai dimenziója is van.

A dekolonizáció gyorsulását sem szabad kizárólag Szuezből levezetni. A gyarmatokon már korábban is erős nemzeti mozgalmak működtek, a birodalom fenntartása rendkívül költséges volt, és a brit közvélemény sem kívánt végtelen gyarmati háborúkat finanszírozni. Szuez azonban új érvet adott azoknak, akik azt állították, hogy a birodalmi katonai jelenlét politikai haszna egyre kevésbé áll arányban gazdasági költségével.

Macmillan kormánya ezért vizsgálni kezdte a birodalom fenntartásának költségeit és előnyeit, majd egyre gyorsabban engedte el az afrikai területeket. Az 1960-ban Fokvárosban elmondott híres „változás szele” beszéd már nyilvánosan is elismerte az afrikai nacionalizmus történelmi erejét. A folyamat nem Szuezen kezdődött, de a válság után jóval nehezebb volt azt állítani, hogy Nagy-Britannia katonai erővel hosszú távon fenntarthatja korábbi birodalmi rendszerét.

Mindez mégsem jelentette a globális brit katonai jelenlét azonnali végét. London még több mint egy évtizeden át tartott jelentős erőket a Szueztől keletre fekvő térségekben. A végső nagy stratégiai visszavonulás csak 1968-ban kapott politikai formát, amikor Harold Wilson kormánya bejelentette, hogy fokozatosan feladja a fontos „East of Suez” katonai állásokat.

Ezért a „birodalom halála” kifejezés csak akkor használható pontosan, ha politikai értelemben értjük. Szuez nem zárta be egyik napról a másikra a brit támaszpontokat.

De lerombolta annak hiteles illúzióját, hogy London az Egyesült Államok akarata ellenére is képes a régi birodalmi logika szerint rendet teremteni a

Közel-Keleten. Franciaország egészen más tanulságot vont le ugyanebből a vereségből.

Párizsban is mély sérülést okozott Washington magatartása. A franciák hónapokkal korábban úgy vélték, hogy Nasszer megerősödése nemcsak Egyiptomról szól, hanem egész Észak-Afrika és a Közel-Kelet nyugati befolyásának jövőjéről. Christian Pineau november 1-jén amerikai diplomátáknak kifejezetten úgy magyarázta a francia politikát, hogy Nasszer regionális előretörését és a Szovjetunió térnyerését gyorsan meg kell állítani.

Amikor Eisenhower ennek ellenére London és Párizs ellen fordult, Franciaországban ebből más következtetés született, mint Nagy-Britanniában. London számára Szuez azt mutatta meg, hogy az Egyesült Államok nélkül nem célszerű nagy nemzetközi katonai akciót indítani.

Párizsban sokan inkább azt látták benne, hogy Franciaország nem bízhat korlátlanul az Egyesült Államokban. Ez az eltérés a következő évtizedben vált igazán láthatóvá.

A francia stratégiai önállóság gondolata természetesen szintén nem 1956-ban született. A negyedik köztársaság már Szuez előtt érdeklődött az

atomfegyver kifejlesztése iránt, és Franciaország európai integrációs politikája is évekkel korábban elkezdődött. A Szén- és Acélközösség már 1952 óta működött, a közös piacról és az Euratomról szóló kormányközi tárgyalásokat pedig 1956 májusában, vagyis a Szezi-csatorna államosítása előtt indították el Velencében. A Római Szerződéseket 1957. március 25-én írták alá.

Ezért ugyanúgy hibás lenne azt állítani, hogy Szezi „hozta létre” az Európai Gazdasági Közösséget, mint azt, hogy Szezi indította el a francia atomprogramot. A válság azonban mindkét irányt politikailag megerősítette.

Franciaország számára Nyugat-Németország és a hat alapító állam európai együttműködése egy olyan környezetet ígért, amelyben Párizs saját súlyát nem kizárólag a hanyatló gyarmatbirodalomból meríti. A Római Szerződés közös piacot hozott létre, az Euratom pedig az atomenergia területén szervezett együttműködést. Szezi után a kontinentális Európa felértékelődése stratégiai értelemben is könnyebben értelmezhetővé vált.

A francia válasz másik része viszont éppen a nemzeti önállóság hangsúlyozása lett. Charles de Gaulle 1958-as

visszatérése után olyan kül- és védelempolitikát épített, amelynek központi fogalma az önálló döntési képesség volt. Franciaország 1960 februárjában a Szaharában végrehajtotta első sikeres atomkísérletét. A francia védelmi minisztérium hivatalos összefoglalója ezt kifejezetten az önálló nemzeti védelem kiépítéséhez köti. De Gaulle később megtagadta a francia nukleáris elrettentő erő amerikai ellenőrzés alá helyezését, 1966-ban pedig kivonta Franciaországot a NATO integrált katonai parancsnoki struktúrájából, miközben az ország az Atlanti Szövetség tagja maradt.

Szuez nem egyetlen oka volt ennek a gaulle-ista stratégiának. De pontosan azt a félelmet igazolta, amelyből a stratégia táplálkozott: egy nagy válságban Washington érdekei eltérhetnek Párizsétól, és az Egyesült Államok akár saját szövetségesét is visszavonulásra kényszerítheti.

Franciaország ezért nem ugyanúgy próbálta feldolgozni 1956-ot, mint Nagy-Britannia. A brit válasz az amerikai szövetség szorosabbá tétele lett.

A francia válasz az amerikai szövetség megtartása mellett a függés csökkentése. Ez az eltérés évtizedekig meghatározta Nyugat-Európa stratégiai kultúráját.

A francia birodalom sorsa ugyanakkor sokkal véresebb úton dőlt el, mint a brité. Marokkó és Tunézia 1956-ban függetlenné vált, Algériában azonban folytatódott a háború. Szuezi egyik francia célja éppen az volt, hogy Nasszer meggyengítésével csökkentsék az FLN külső támogatását. A hadjárat kudarca után ennek ellenkezője történt: Nasszer tekintélye nőtt, az algériai nacionalizmus pedig nem tört meg.

A francia állam belső válsága 1958-ra olyan mélységet ért el, hogy az algériai konfliktus a negyedik köztársaság végét is elősegítette. A francia védelmi minisztérium történeti összefoglalója külön is megemlíti, hogy Guy Mollet szuezi politikája és az algériai háború kezelése hozzájárult a politikai feszültségek növekedéséhez, amelyek végül az 1958-as rendszerkrízisben robbantak ki.

Algéria 1962-ben függetlenné vált. Ezzel Franciaország legfontosabb és legérzékenyebb gyarmati konfliktusa is lezárult, de a francia világpolitikai ambíció nem tűnt el. De Gaulle nem egy kisebb, bezárkózó Franciaországot akart létrehozni. Ellenkezőleg: azt kívánta elérni, hogy az ország a gyarmatbirodalom elvesztése után is önálló világpolitikai szereplő maradjon.

Ehhez új eszközöket választott. Nukleáris elrettentést.

Európai befolyást. Önálló diplomáciát.

És olyan afrikai kapcsolatrendszer, amely már nem formálisan gyarmati uralomra, hanem katonai, gazdasági, kulturális és politikai megállapodásokra épült. A francia védelmi politika az 1960-as évek elején valóban jelentősen csökkentette afrikai helyőrségeit, miközben fenntartotta a lehetőséget arra, hogy szükség esetén katonailag beavatkozzon volt gyarmatai térségében. A francia védelmi minisztérium történeti áttekintése ezért helyesen figyelmeztet: a dekolonizáció nem jelentett teljes stratégiai kivonulást Afrikából, inkább a jelenlét formája változott meg.

Ebben rejlik a „birodalmak temetése” megfogalmazás második korlátja. A birodalmak nem tűntek el egyik pillanatról a másikra.

Átalakultak. A közvetlen gyarmati igazgatást gazdasági kapcsolatok, katonai megállapodások, diplomáciai szövetségek és informális befolyási rendszerek váltották fel. Nagy-Britannia a Nemzetközösségben, az Egyesült Államokkal fenntartott különleges kapcsolatban és globális pénzügyi hálózatában őrzött meg jelentős nemzetközi befolyást.

Franciaország a frankofón világban, afrikai katonai kapcsolataiban, európai vezető szerepében és önálló nukleáris erejében keresett új hatalmi alapot.

Szuez inkább a klasszikus európai birodalmi módszer temetése volt. Annak a módszernek, amely szerint London vagy Párizs egy távoli országban önállóan katonai erőt alkalmazhat, kormányokat kényszeríthet meghátrálásra, majd saját politikai rendjét tartósan ráerőltetheti a térségre.

1956 után ez egyre kevésbé volt lehetséges. Nem kizárólag azért, mert az ázsiai és afrikai nacionalizmus megerősödött.

Hanem azért is, mert a világpolitika két szuperhatalom köré szerveződött, és a régi európai birodalmaknak már e két központ erőviszonyai között kellett mozogniuk. Szuez ebből a szempontból az 1945-ben elkezdődött hatalmi átrendeződés nyilvános lelepleződése volt.

A második világháború végén már egyértelművé vált az Egyesült Államok és a Szovjetunió katonai fölénye. Nagy-Britannia győztesként, Franciaország felszabadított nagyhatalomként került ki a háborúból, mindkettő állandó helyet kapott az ENSZ Biztonsági Tanácsában és

megtartotta jelentős nemzetközi kapcsolatrendszerét.

A szimbólumok ezért tovább éltek. A hadseregek is.

A birodalmi térképek részben még léteztek. Szuez azonban megmutatta, hogy a mögöttük álló erőviszonyok már megváltoztak.

A brit kormány titokban háborút szervezett, de amikor Washington nemet mondott, nem tudta végigvinni. A francia kormány Nasszer megbuktatását akarta, de amerikai támogatás nélkül nem tudta folytatni.

A két európai állam továbbra is nagyhatalom maradt, de többé nem olyan értelemben, ahogyan a 19. században vagy akár a két világháború között. Ez az amerikai politika számára is fontos felismerés volt.

Washington 1956 őszén nem az európai gyarmati rendszer felszámolását tekintette elsődleges céljának. Eisenhower számára ugyanúgy fontos volt a kommunizmus feltartóztatása, a közel-keleti olajellátás, Izrael biztonsága és a NATO egysége. A szuezi válság azonban bebizonyította, hogy a régi brit és francia módszerek már inkább veszélyeztetik, mint segítik az amerikai stratégiai célokat.

Ha London és Párizs katonai intervenciója az arab világ nagy részét Moszkva felé löki, akkor az Egyesült Államok szemében a gyarmati politika nemcsak erkölcsi vagy történelmi probléma. Hidegháborús biztonsági kockázat.

Washington ezért nem engedhette meg, hogy a keletkező hatalmi űrt egyszerűen a Szovjetunió töltsse ki. Szuez után az Egyesült Államoknak magának kellett egyre több olyan közel-keleti feladatot átvennie, amelyet korábban Nagy-Britannia látott el.

Ezzel 1956 történetének újabb paradoxona jelent meg. Az Egyesült Államok azért kényszerítette visszavonulásra a brit birodalmi hatalmat, mert nem akarta, hogy a Nyugatot gyarmatosító agresszorként azonosítsák.

A brit visszavonulás után azonban Washingtonnak egyre mélyebben kellett beavatkoznia ugyanannak a térségnek a politikájába. Az európai birodalmak hanyatlása nem a nagyhatalmi verseny végét jelentette.

Csak a főszereplők cseréjét. A következő közel-keleti korszak központi kérdése már nem az volt, hogy London vagy Párizs képes-e megőrizni régi pozícióit.

Hanem az, hogy az így megnyíló térben Washington vagy Moszkva tud nagyobb befolyást szerezni. 1956 ezért valóban nevezhető a birodalmak temetésének, ha pontosan értjük a kifejezést.

Nem Nagy-Britannia temetése volt. Nem Franciaországé.

És még csak nem is gyarmatbirodalmaik utolsó napja. Azt a meggyőződést temette el, hogy Európa két régi nagyhatalma a világ más részein még önállóan írhatja a szabályokat. Szuez után már világos volt, hogy a következő korszakban másoké lesz az utolsó szó.

24. Washington átveszi a helyet

1957. január 5-én Dwight D. Eisenhower az amerikai kongresszus két háza előtt olyan beszédet mondott, amely közvetlenül a szuezi válságból levont következtetésekre épült. Az elnök szerint a Közel-Kelet története új szakaszba lépett. A térség államai sorra megszerezték vagy erősítették függetlenségüket, miközben azok az európai hatalmak, amelyek korábban biztonsági és politikai rendszerét meghatározták, elveszítették korábbi befolyásuk jelentős részét. Eisenhower nyíltan utalt a néhány héttel korábbi háborúra: a nyugat-európai államok katonai fellépése, Izrael támadása és a kommunista befolyás növekedése együtt olyan helyzetet teremtett, amelyben szerinte az Egyesült Államoknak egyértelműbb kötelezettséget kell vállalnia a térségben.

A később Eisenhower-doktrína néven ismertté vált program három lényeges eszközt kínált. Washington gazdasági támogatást nyújthatott azoknak a közel-keleti országoknak, amelyek segítséget kértek függetlenségük megerősítéséhez. Katonai segélyprogramokat indíthatott. Végül pedig az elnök felhatalmazást kért arra, hogy amerikai fegyveres erőket is alkalmazhasson olyan

államok támogatására, amelyek nemzetközi kommunizmus által ellenőrzött országból érkező nyílt fegyveres agresszió áldozatává válnak, és segítséget kérnek az Egyesült Államoktól. A kongresszus március 9-én fogadta el a megfelelő közös határozatot.

A szövegben egy új amerikai korszak körvonalazódott. Néhány hónappal korábban még London és Párizs próbálta meghatározni, milyen rendszer működjön a Szezi-csatornánál. 1957 elején már Washington jelentette be, milyen feltételek mellett hajlandó gazdasági, katonai, sőt akár közvetlen fegyveres támogatást nyújtani a Közel-Keleten.

Ez azonban nem azt jelentette, hogy az Egyesült Államok egyetlen tudatos döntéssel átvette volna a brit birodalom helyét. Az amerikai jelenlét már korábban is jelentős volt. Washington fontos kapcsolatot épített ki Szaúd-Arábiával, részt vett az iráni hatalmi egyensúly alakításában, támogatta Törökországot, és Izrael fennmaradásának egyik fontos külső tényezőjévé vált. Ami Szezi után megváltozott, az a felelősség nagysága és közvetlensége volt.

Az amerikai külügyminisztérium saját történeti összefoglalója kifejezetten „hatalmi úrról” beszél.

Eisenhower attól tartott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország presztízsvesztesége után a Szovjetunió és a Nasszer által képviselt pánarab nacionalizmus töltheti ki a felszabaduló politikai teret. Az amerikai válasz ezért az lett, hogy Washington közvetlenebbül vállalja magára a nyugati stratégiai pozíciók védelmét.

Már ebben a gondolatban ott rejlett azonban a következő évek egyik nagy amerikai problémája. A Közel-Kelet politikai folyamatai nem voltak egyszerűen feloszthatók kommunista és antikommunista oldalra.

Nasszer nem volt kommunista. Az arab nacionalizmus sem volt az.

Szíria politikai radikalizálódása, a jordániai társadalmi feszültség vagy az iraki monarchia elleni elégedetlenség sem vezethető vissza pusztán szovjet szervezkedésre. A térségben a gyarmati múlt, a társadalmi egyenlőtlenség, az arab egység gondolata, a palesztin kérdés, az uralkodóházak legitimitása és a nyugati katonai jelenléttel szembeni ellenállás egyaránt fontos erő volt.

Az Eisenhower-doktrína mégis hajlamos volt ezeket a konfliktusokat a hidegháború szemüvegén keresztül nézni. Ezért fogadták sok arab fővárosban gyanakvással.

A szíriai külügyminiszter később amerikai diplomatáknak azt mondta, Damaszkusz számára már maga a megfogalmazás is problémás: miért csak a „nemzetközi kommunizmusból” származó agresszió ellen ígér Washington védelmet? Mi történik akkor, ha egy arab állam más forrásból származó katonai vagy politikai nyomással kerül szembe? A szíriai kormány attól tartott, hogy a doktrína nem pusztán a Szovjetunió feltartóztatását szolgálja, hanem az Egyesült Államoknak is jogcímet adhat arra, hogy beleszóljon az arab államok belpolitikájába.

Szuez emléke miatt ez az aggodalom különösen erős volt. Alig néhány hónappal korábban Nagy-Britannia és Franciaország arra hivatkozva avatkozott be Egyiptomban, hogy a térség stabilitását és a nemzetközi hajózást védi. Most Washington jelentette be, hogy szükség esetén saját katonáival védi a közel-keleti államok függetlenségét.

Az amerikai és a brit-francia politika célja és jogi formája nem volt azonos. A történelmi tapasztalat azonban óvatossá tette az arab közvéleményt minden olyan nyugati doktrínával szemben, amely külső katonai beavatkozás lehetőségét fogalmazta meg.

A doktrína első jelentős próbatétele Jordániában következett. Huszein király országának helyzete már 1956-ban bizonytalanná vált. Az arab nacionalista erők megerősödtek, a brit befolyás látványos szimbólumait támadták, és egyre népszerűbbé vált Nasszer politikája. Az 1956-os parlamenti választások után Szulejmán an-Nabulszi olyan kormányt alakított, amely jóval közelebb állt Egyiptomhoz és Szíriához, mint a korábbi jordán vezetés.

1957 tavaszán a király és a kormány közötti konfliktus gyorsan kiéleződött. Nabulszi áprilisban lemondott. A hadsereg egy részének politikai megbízhatósága kérdésessé vált, az utcán tüntetések kezdődtek, és Huszein attól tartott, hogy monarchiája összeomolhat. Április 25-én rendkívüli állapotot hirdetett, kijárási tilalmat vezetett be több városban, és új kormányt nevezett ki. Eisenhower és Dulles ugyanazon a napon már amerikai fegyverszállításokról, támogatásról és a földközi-tengeri flotta mozgásáról egyeztetett.

Washington végül jelentős gazdasági és katonai segítséget adott Huszeinnek. Ez fontos fordulat volt.

A jordán király korábban alapvetően brit támogatásra támaszkodott. Az 1957-es válság után egyre inkább az

Egyesült Államok vált rendszerének külső pénzügyi és politikai biztosítékává.

A brit helyet tehát itt szinte szó szerint amerikai befolyás kezdte elfoglalni. A helyzet azonban korántsem volt egyszerű amerikai siker. Huszein fennmaradt, de Washington támogatása éppen azt a vádat erősíthette ellenfeleiben, hogy a monarchia egy külső nyugati hatalom segítségével őrzi meg uralmát. Az Egyesült Államok így ugyanabba a dilemmába került, amelyet korábban gyakran a britek tapasztaltak: minél nyíltabban támogatott egy politikai rendszert, annál könnyebb volt az ellenfeleinek idegen függőségként bemutatni azt.

Szíria még nehezebb esetnek bizonyult. 1957 nyarára Washingtonban egyre erősebb lett az a meggyőződés, hogy Damaszkusz veszélyesen közel került a Szovjetunióhoz. Szovjet fegyverszállítások érkeztek, erősödött a kommunista párt befolyása, több magas rangú katonatiszt és politikus nyíltan Nyugat-ellenes álláspontot képviselt. Allen Dulles, a CIA igazgatója már korábban úgy értékelte, hogy Moszkva Szíriát tekinti a nyugati pozíció egyik legsebezhetőbb pontjának a Közel-Keleten.

A washingtoni aggodalom nyár végén válsággá alakult. Szíria augusztusban kiutasított több amerikai diplomatát, akiket kormányellenes összeesküvéssel vádolt. Az Egyesült Államok viszonzta a lépést. Törökország csapatokat vont össze a szíriai határ közelében, Moszkva pedig kemény figyelmeztetéseket küldött Ankarának. Egy időre reális veszélynek tűnt, hogy a szíriai belpolitikai válság nemzetközi katonai konfliktussá alakulhat.

A helyzet jól mutatta az Eisenhower-doktrína korlátait. Szíriát nem támadta meg a Szovjetunió.

A szíriai kormány saját döntéséből épített kapcsolatokat Moszkvával. Ha Washington ezt is kommunista agresszióként kezeli, könnyen éppen azt a szuverenitást sértheti meg, amelynek védelmét doktrínája hirdette.

Az Egyesült Államok végül nem indított katonai beavatkozást Szíriában. A válság ősze enyhült, de Washington és Damaszkusz viszonya tartósan megromlott. A térségben közben tovább nőtt Nasszer tekintélye. A szíriai vezetők közül egyre többen attól tartottak, hogy országuk belső politikai instabilitása vagy a kommunista párt növekvő ereje csak egy Egyiptommal

létrehozott szoros egységgel ellensúlyozható.

1958 februárjában Egyiptom és Szíria létrehozta az Egyesült Arab Köztársaságot. Az esemény Washington számára újabb figyelmeztetés volt.

A hidegháborús logika azt sugallta, hogy a Szovjetunió közel-keleti terjeszkedésének megakadályozása a fő feladat. Ehhez képest a térség egyik legnagyobb átrendeződését nem kommunista hatalomátvétel, hanem arab nacionalista államegyesítés hozta létre.

Nasszer továbbra sem lett Moszkva vazallusa. De Washington barátja sem.

Az Egyesült Államok tehát átvette Nagy-Britannia korábbi vezető nyugati szerepének egy részét anélkül, hogy átvehette volna a brit birodalom korábbi politikai eszköztárát. Nem rendelkezett gyarmati közigazgatással, nem tarthatott egyszerűen helyőrségeket bármelyik arab országban, és még kevésbé dönthette el kívülről, mely arab vezető rendelkezik legitim hatalommal.

Gazdasági segílyt adhatott. Fegyvert szállíthatott.

Flottát vezényelhetett a térségbe. Titkosszolgálati műveleteket szervezhetett.

És végső esetben katonákat küldhetett. 1958 nyarán kiderült, hogy erre is hajlandó.

Július 14-én iraki katonatisztek megdöntötték a hasemita monarchiát. II. Fejszál királyt és a királyi család több tagját meggyilkolták. Nuri asz-Szaíd, aki évtizedeken át a brit orientáció egyik legfontosabb arab politikusa volt, menekülés közben vesztette életét. Egyetlen reggelen összeomlott az a rendszer, amelyre London és Washington a nyugati közel-keleti biztonság egyik legfontosabb pilléréként tekintett.

Az iraki forradalom hatása messze túlnyúlt Bagdadon. Jordániában Huszein király saját monarchiáját féltette. Az év elején Irak és Jordánia éppen az Egyesült Arab Köztársaság ellensúlyozására hozta létre az Arab Föderációt. Július 14-én ennek erősebb tagja egyszerűen megszűnt monarchia lenni.

Libanonban hónapok óta fegyveres belpolitikai konfliktus zajlott Camille Chamoun elnök támogatói és ellenfelei között. A vita részben Chamoun esetleges újraválasztásáról szólt, részben arról, milyen viszonyt alakítson ki az ország Nasszerrel és az Egyesült Arab Köztársasággal. A libanoni kormány azt állította, hogy ellenfelei Szíriából kapnak támogatást, és egyre

erősebben sürgette Washington segítségét.

Az iraki puccs után Chamoun már nem akart tovább várni. Amerikai katonai beavatkozást kért.

Eisenhower július 15-én elrendelte a tengerészgyalogság partraszállását Bejrútban. A Fehér Ház közleménye szerint az amerikai erők azért érkeztek, hogy segítsék a törvényes libanoni kormányt az ország függetlenségének és területi integritásának megvédésében, illetve biztosítsák az amerikai állampolgárok életét és vagyonát addig, amíg az ENSZ megfelelő intézkedéseket nem tesz.

A szimbolika aligha lehetett volna erősebb. Kevesebb mint két év telt el azóta, hogy Eisenhower megakadályozta Nagy-Britanniát és Franciaországot az egyiptomi katonai beavatkozás folytatásában.

Most amerikai tengerészgyalogosok szálltak partra egy arab országban. A két helyzet természetesen nem volt azonos. Libanon kormánya maga kérte az amerikai segítséget, és Washington nem tervezte az ország megszállását vagy kormányának megdöntését. A katonai parancsnokok kifejezett utasítást kaptak arra, hogy csak a szükséges legkisebb erőt alkalmazzák, műveleteiket Libanon területére korlátozzák, és a feladatokat mielőbb

adják vissza a libanoni biztonsági erőknek.

A politikai ellentmondás azonban így is feltűnő volt. 1956-ban Washington azt hirdette, hogy az arab államok szuverenitását nem lehet katonai erővel megsérteni.

1958-ban már maga döntött úgy, hogy katonákkal biztosítja egy arab állam politikai rendszerének fennmaradását. Eisenhower ennek tudatában volt. Július 15-i tanácskozásán hangsúlyozta, hogy az amerikai jelenlétnek politikailag és erkölcsileg védhetőnek kell maradnia, miközben katonai vezetői úgy vélték: ha Washington nem lép, elveszítheti egész közel-keleti pozícióját.

Az amerikai beavatkozás végül jóval kevésbé véresen alakult, mint azt sokan tartották. A partraszálló tengerészgyalogosokat nem várta nagy fegyveres ellenállás. A híressé vált első képeken amerikai katonák Bejrút strandjain turisták és fürdőzők közelében értek partot. Rövidesen mintegy tizennégyezer amerikai katona állomásozott Libanonban, de nagyszabású harci műveletre nem került sor.

Washington közben politikai kompromisszumot keresett. Chamoun nem kapott újabb elnöki ciklust. Utódjává Fuád Sehab tábornokot választották, aki a

libanoni társadalom különböző csoportjai között elfogadhatóbb jelöltnek bizonyult. Az amerikai csapatok október végére kivonultak.

A beavatkozás így rövid távon sikeresnek tűnt. Libanon nem omlott össze.

Nem került sor közvetlen amerikai-szovjet összecsapásra. Az amerikai hadsereg néhány hónap után távozott.

Az 1958-as nyár azonban egy másik szempontból is megmutatta, milyen mélyen megváltozott az angol-amerikai viszony Szuezi óta. Az iraki monarchia bukása után Jordánia is katonai segítséget kért. Ezúttal azonban nem az Egyesült Államok küldött csapatokat. Július 17-én brit erők érkeztek Ammánba, miközben Washington politikai és gazdasági támogatást nyújtott Huszein királynak. Az amerikai dokumentumok szerint az Egyesült Államok kifejezetten támogatta a brit erők Jordániába küldését.

Ez látszólag ellentmond a brit viasszaszorulás történetének. Valójában éppen annak új formáját mutatja.

Nagy-Britannia továbbra is rendelkezett katonai képességgel, regionális kapcsolatokkal és hajlandósággal a beavatkozásra. A döntő különbség 1956-hoz képest az volt, hogy ezt most nem az Egyesült Államok ellenében tette.

Washington és London összehangoltan cselekedett. Libanonban amerikai, Jordániában brit katonák jelentek meg.

A két kormány ugyanazon stratégiai célt követte: megakadályozni, hogy az iraki forradalom és a nasszeri hullám további nyugatbarát rendszereket sodorjon el. Ez volt a Szuez utáni angol-amerikai rendszer.

Nem a brit katonai szerep teljes eltűnése. Hanem annak alárendelése egy olyan nyugati stratégiának, amelynek végső vezetője már Washington volt.

A folyamat egyben azt is megmutatta, milyen félrevezető lett volna az Eisenhower-doktrína eredeti nyelvét szó szerint alkalmazni. Irakban nem szovjet hadsereg hajtotta végre a forradalmat. Libanonban nem kommunista hadsereg támadta meg az országot. Jordániát sem Moszkva készült elfoglalni.

A valódi veszélyt Washington számára egy sokkal összetettebb politikai hullám jelentette. Arab nacionalizmus.

Katonai forradalmak. Gyenge monarchiák.

Társadalmi elégedetlenség. A gyarmati múlt elutasítása.

Nasszer tömegpolitikai befolyása. És mindezek mögött vagy mellett megjelenő szovjet diplomáciai és katonai támogatás.

Washington számára egyre nehezebb lett eldönteni, hol ér véget az arab nacionalizmus, és hol kezdődik a szovjet terjeszkedés. A kettő összemosása veszélyes következményekkel járhatott.

Ha minden nyugatellenes arab mozgalmat Moszkva eszközének tekintenek, akkor az Egyesült Államok könnyen olyan helyi rendszerek védelmezőjévé válhat, amelyekkel saját társadalmuk jelentős része elégedetlen. Ha viszont minden nacionalista mozgalmat természetes antikolonialista folyamatként kezelnek, fennáll a veszélye annak, hogy a Szovjetunió valóban kihasználja a keletkező politikai vákuumot.

Ez lett az amerikai közel-keleti politika következő évtizedeinek egyik állandó dilemmája. Szuez ebből a szempontból nem lezárta a nyugati beavatkozások korszakát.

Amerikaivá tette. A különbség fontos volt. Washington rendszerint nem gyarmatokat akart, és nem a brit vagy francia birodalom formális területi rendszerét próbálta újjáépíteni. Szövetséges kormányokat, katonai együttműködést, hozzáférést, gazdasági kapcsolatokat és a Szovjetunióval szemben kedvező erőegyensúlyt keresett.

A helyi társadalmak szemszögéből azonban a különbség olykor kevésbé tűnt nagynak. Ha egy kormány amerikai pénzt, fegyvert és szükség esetén amerikai katonai védelmet kapott, ellenfelei könnyen Washington kliensének nevezhették.

Nasszer éppen erre építette propagandájának jelentős részét. Az Egyesült Államok tehát saját szuezi sikerének következményeivel került szembe.

Eisenhower megakadályozta, hogy a brit és francia gyarmati múlt az egész Nyugatot magával rántsa az arab világban. Ezzel azonban megszüntette azt az illúziót is, hogy Nagy-Britannia továbbra is egyedül képes

biztosítani a nyugati érdekeket a térségben.

A keletkező feladatot valakinek el kellett látnia. Egyre gyakrabban az Egyesült Államok tette meg.

1956-ban amerikai pénzügyi nyomás állította le a brit katonai beavatkozást. 1957-ben amerikai pénz és fegyver segítette megőrizni Huszein jordániai monarchiáját.

1958-ban amerikai tengerészgyalogosok szálltak partra Libanonban. A változás alig két év alatt ment végbe.

Ezért mondható, hogy Szuez után Washington átvette a helyet – de csak akkor, ha hozzátesszük: nem ugyanazt a helyet és nem ugyanazokkal az eszközökkel. A Brit Birodalom közvetlen politikai ellenőrzésének korszakát nem lehetett amerikai változatban egyszerűen folytatni.

Amit Washington átvett, az a Nyugat első számú stratégiai felelőssége volt. És ezzel együtt átvette a Közel-Kelet egyik legnehezebb problémáját is.

Hogyan lehet egyszerre támogatni az önrendelkezést és megőrizni a nyugati befolyást? Hogyan lehet elutasítani a gyarmatosítást, miközben olyan kormányokat támogatnak, amelyek saját fennmaradásukhoz külső segítséget kérnek?

Hogyan lehet feltartóztatni a Szovjetuniót anélkül, hogy minden arab nacionalistát kommunistának tekintenének? Az Egyesült Államok Szuezen még úgy jelenhetett meg, mint az a nyugati nagyhatalom, amely megállítja a régi birodalmi politikát.

1958-ra már maga is a térség egyik legfontosabb külső katonai szereplője lett. A stafétát átadása tehát megtörtént. De a pálya, amelyre Washington rálépett, jóval nehezebbnek bizonyult annál, mint amilyennek 1957 januárjában az Eisenhower-doktrína szövegéből látszott.

25. Budapest és Szuezi emlékezete

1956 novemberének napjaiban Budapest és Szuezi ugyanannak a világválságnak két pólusa volt. Washingtonban, Moszkvában, Londonban és New Yorkban a diplomaták egyik ügyből léptek át a másikba. Ugyanazokon a tanácskozásokon hangzott el Magyarország és Egyiptom neve, ugyanazok a nagyhatalmak mérlegelték mindkét konfliktus következményeit, az ENSZ pedig néhány nap különbséggel hívta össze történetének első két rendkívüli különleges közgyűlését.

A későbbi emlékezetben mégis nagyrészt szétvált a két történet. Magyarország számára 1956 a nemzeti felkelés, a szovjet katonai intervenció és a nyugati segítség elmaradásának emléke lett. Egyiptomban Szuezi az antikolonialista ellenállás és Nasszer politikai győzelmének történetévé vált. Nagy-Britanniában az esemény elsősorban az elveszített nagyhatalmi önállóság, Franciaországban a stratégiai kiszolgáltatottság egyik bizonyítékaként élt tovább. Izraelben pedig a Sínai-hadjárat katonai sikere, a Tiráni-szoros megnyitása és az izraeli hadsereg gyorsasága került előtérbe.

Ugyanaz az eseménysor több különböző nemzeti emlékezetre bomlott. Magyarországon ennek kialakulását először maga a Kádár-rendszer próbálta meghatározni. A hivatalos kommunista értelmezés szerint 1956 nem forradalom, hanem ellenforradalom volt, amelyben reakciós és fasiszta erők próbálták megdönteni a szocialista rendszert, részben külső imperialista támogatással. A szovjet katonai beavatkozást ennek megfelelően nem megszállásként, hanem a törvényes rend helyreállításához nyújtott segítségként ábrázolták.

Ez az értelmezés lényegében ugyanazt a nyelvet használta, amelyet Moszkva már 1956 novemberében kialakított. A történet egyik legfontosabb feladata az volt, hogy eltüntesse belőle a nemzeti önrendelkezés kérdését. Ha a felkelők nem egy idegen katonai jelenlét és egy alárendelt politikai rendszer ellen harcoltak, hanem „ellenforradalmat” szerveztek, akkor a szovjet intervenció sem külső uralomként jelenhetett meg.

A probléma az volt, hogy ezt a változatot sok magyar saját tapasztalata alapján nem fogadta el. A forradalom résztvevői, a családtagok, a börtönviseltek, a kivégzettek hozzátartozói és a több mint kétszázezer menekült egészen más emlékezetet őrzött. A hivatalos történet és a

magánemlékezet között ezért évtizedeken át mély szakadék húzódott.

Ebbe a magánemlékezetbe korán bekerült a Nyugat cserbenhagyásának gondolata is. Ez érthető volt. A forradalom napjaiban magyarok milliói hallgatták a nyugati rádiókat. Az Egyesült Államok évek óta a „rab nemzetek” felszabadításáról beszélt, a Szabad Európa Rádió pedig olyan politikai világot közvetített, amelyben a kommunista uralom nem örök és nem legitim állapotként jelent meg. Amikor november 4-én a szovjet hadsereg teljes erővel megtámadta az országot, nyugati katonai segítség nem érkezett.

Ebből könnyen születhetett az a következtetés, hogy az Egyesült Államok előbb felbátorította a magyarokat, majd sorsukra hagyta őket. A történeti források ennél összetettebb képet mutatnak. Az Eisenhower-kormányzat már jóval 1956 előtt kizárta egy kelet-európai amerikai katonai beavatkozás realitását, mert egy ilyen művelet közvetlen szovjet-amerikai háború veszélyével járt volna. A „felszabadítás” retorikája ezért jóval tovább ment annál, amit Washington ténylegesen katonailag vállalni akart.

A Szabad Európa Rádió műsorainak utólagos vizsgálata sem támasztotta alá azt az egyszerű állítást, hogy hivatalos amerikai ígéret hangzott volna el katonai segítségre. Ugyanakkor több kutatás és belső vizsgálat is arra jutott, hogy egyes adások hangvétele, taktikai tanácsai és a nyugati szolidaritást hangsúlyozó megfogalmazásai olyan reményt kelthettek, amelyhez nem társult reális katonai vállalás.

A történelmi felelősség ezért nem ugyanaz, mint a dokumentált ígéret. Washington nem ígért hadsereget Magyarországnak.

De éveken át olyan politikai nyelvet használt, amelyből sokan többet hallhattak ki, mint amennyit valójában jelentett. Ez a különbség a későbbi magyar emlékezetben gyakran eltűnt.

A „Nyugat cserbenhagyott bennünket” mondat egyszerűbb volt, mint annak magyarázata, hogy az Egyesült Államok egyszerre támogatta Kelet-Európa politikai felszabadulását és zárta ki a katonai felszabadítást. Ehhez járult Szuezi.

Mivel az izraeli támadás október 29-én, a brit-francia ultimátum október 30-án, a bombázás október 31-én, a második szovjet magyarországi intervenció pedig

november 4-én kezdődött, az események időrendje szinte magától kínálta az összekapcsolást. Ha a Nyugat Szuezzel foglalkozott, akkor nem foglalkozott Magyarországgal.

Ha Washington London és Párizs ellen lépett fel, akkor valamit biztosan engedett Moszkvának. Ha Eisenhower Egyiptomban eredményt ért el, Magyarországon viszont nem, akkor talán az egyik ügyet a másikért cserélte el.

A források ezt az értelmezést nem igazolják, de az emlékezet logikája nem ugyanaz, mint a diplomáciai levéltáraké. A tragédia magyarázatot követelt.

A titkos nagyhatalmi alku pedig emberileg könnyebben elfogadható magyarázatnak tűnhetett annál, hogy nem volt alku, csupán olyan katonai erőviszony, amelyet Washington nem akart megváltoztatni egy világháború kockázatával. A nyugati emlékezet ezzel párhuzamosan Magyarországot a kommunizmussal szembeni ellenállás egyik legfontosabb jelképévé tette.

A Time magazin 1956 „év emberének” nem politikust választott, hanem a „magyar szabadságharcost”. A nyugati sajtó fényképei között ott maradtak a Molotov-koktélt tartó fiatalok, a ledöntött Sztálin-szobor és a budapesti utcákon égő szovjet páncélosok. A

decemberi melbourne-i olimpia magyar-szovjet vízilabda-mérkőzése pedig olyan szimbólummá vált, amelyben a sporteredmény szinte közvetlenül a forradalom folytatásaként jelent meg.

A nyugati társadalmak együttérzése valós volt. Ezrek és tízezrek segítettek a menekültek befogadásában. Ausztria óriási terhet vállalt, majd az Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália és számos más állam fogadott be magyarokat.

A politikai szolidaritás tehát nem pusztán propaganda volt. A katonai segítség hiányát azonban nem pótolta.

Ez az ellentmondás tartósan beépült a magyar 1956-képbe. A Kádár-rendszer évtizedeiben a forradalom nyilvános megnevezése is politikai állásfoglalásnak számított. Az „ellenforradalom” hivatalos szó volt, a „forradalom” pedig hallgatólagosan vagy nyíltan a rendszer legitimációjának tagadását jelentette.

A fordulat 1989-ben vált látványossá. Nagy Imre és mártírtársainak június 16-i újratemetése egyszerre volt kegyeleti esemény és politikai szakítás a Kádár-rendszer önigazolásával. Néhány hónappal később, 1989. október 23-án kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Ettől kezdve 1956 hivatalos állami emlékezete gyökeresen

megváltozott: az ellenforradalomból forradalom és szabadságharc lett.

A rendszerváltás azonban nem zárta le az emlékezet vitáit. Ellenkezőleg, újakat nyitott.

Mekkora szerepe volt a munkástanácsoknak? Kommunista reformkísérlet volt-e az első napokban, vagy kezdettől nemzeti forradalom?

Mennyire volt egységes a felkelés politikai programja? Nagy Imre vagy a pesti srácok emlékezete legyen-e a középpontban?

Mekkora súlyt kapjon a Köztársaság téri lincselés? Mennyiben felelős a Nyugat a segítség elmaradásáért?

Az 1956-os emlékezet ezért demokratikus körülmények között sem vált teljesen egységessé. Abban azonban széles társadalmi konszenzus alakult ki, hogy a szovjet katonai intervenció idegen fegyveres beavatkozás volt, a forradalom pedig alapvetően a politikai szabadság és a nemzeti függetlenség követeléséből nőtt ki.

Egyiptomban egészen más emlékezeti szerkezet alakult ki. Ott 1956 nem elveszített forradalom, hanem győztes nemzeti ellenállás lett.

A hivatalos egyiptomi történetben az eseményt a „hármassági agresszió” fogalma foglalta össze. Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország megtámadta Egyiptomot, az egyiptomi nép és hadsereg ellenállt, Port-Szaíd harcolt, a támadók pedig végül kénytelenek voltak kivonulni.

Ebben a történetben a katonai kudarcok jóval kisebb helyet kaptak. A sínai egyiptomi visszavonulás, a légierő veszteségei, a parancsnoki rendszer problémái és az izraeli hadsereg gyors sikere nem illett könnyen a győzelmi narratívába.

A politikai végeredmény viszont igen. A csatorna Egyiptom kezén maradt.

Nasszer hatalmon maradt. A brit és francia katonák elmentek.

A történet ezért Egyiptom számára nem a harctéri eredményről szólt, hanem arról, hogy sikerült megőrizni az államosítás legfontosabb politikai vívmányát. Port-Szaíd ebben az emlékezetben különleges helyet kapott.

A városi ellenállás, a brit-francia partraszállással szembeni harc és a polgári lakosság veszteségei olyan

nemzeti szimbólummá váltak, amelyben a gyengébb fél erkölcsi fölényét lehetett megjeleníteni. Az egyiptomi emlékezet számára ezért nem az volt a döntő, ki birtokolta Port-Szaíd utcáit november 6-án.

Az volt a döntő, hogy december végén ki távozott onnan. A győzelem fogalma így szinte teljesen politikai értelmet kapott.

Nasszer rendszere természetesen tudatosan építette ezt a mítoszt. Egy autoriter rendszer számára a külső támadás legyőzésének története különösen értékes legitimációs forrás. De a mítosz nem légüres térben született. Az egyiptomi társadalom valóban átélte a brit katonai jelenlét évtizedeit, a csatornaövezet idegen ellenőrzését és a gyarmati függőség tapasztalatát.

Az, hogy a britek 1956-ban katonailag visszatértek, sokak számára ennek a múltjának a visszatérését jelentette. Amikor távoztak, a folyamat könnyen értelmezhető volt egy hosszú függetlenségi küzdelem lezárásaként.

A szuezi győzelmi emlékezet ezért túlélte magát Nasszert is. Az egyiptomi politikai rendszer későbbi változásai, az 1967-es katonai katasztrófa és Anvar Szadat egészen más külpolitikai iránya sem törölte el

teljesen 1956 szerepét. Szuezi az egyiptomi állami nacionalizmus egyik alapélménye maradt: annak bizonyítéka, hogy a gyarmati hatalom visszatérése megállítható.

Nagy-Britanniában a történet szinte az ellenkező előjelet kapta. Ott a „Szuezi” szó idővel önmagában politikai fogalommá vált.

Nem kellett hozzá mindig elmagyarázni a csatorna történetét, Nasszer politikáját vagy a sèvres-i jegyzőkönyvet. Szuezi azt jelentette: egy kormány túlértékelte saját országának hatalmát, rosszul mérte fel az amerikai támogatás lehetőségét, katonai eszközzel próbált megoldani egy politikai problémát, majd kénytelen volt megalázóan visszavonulni.

Anthony Eden hivatalos brit életrajzában ma is szinte teljes politikai örökségét elhomályosítja Szuezi: a kormányzati összefoglaló a válságot nevezi bukása központi okának, kitér a titkos összejátszásra és arra is, hogy félrevezette a parlamentet. A brit politikai kultúrában ezért időről időre felbukkan a „második Szuezi” kifejezés.

Olyan külpolitikai vállalkozásokra használják, amelyekben felmerül a félelem, hogy Nagy-Britannia

saját erejét rosszul mérve sodródik katonai kudarcba vagy amerikai függésbe. A hasonlat gyakran túlzó.

De éppen ez mutatja az emlékezet erejét. Szuezi már nem csupán 1956.

Figyelmeztető történelmi metafora. Franciaországban ugyanez az emlék kevésbé kötődött egyetlen politikai személyes bukásához. Guy Mollet kormánya túlélte a közvetlen válságot, Franciaország pedig rövidesen sokkal súlyosabb belpolitikai problémával, az algériai háborúval és a negyedik köztársaság összeomlásával került szembe.

Szuezi ezért részben beleolvadt az 1950-es évek nagyobb francia válságába. A történelmi tanulság azonban ott is tartós maradt: Washingtonra nem lehet korlátlanul támaszkodni.

Ez az emlékezet később jól illeszkedett a gaullista stratégiai gondolkodásba. Az önálló atomerő, a NATO integrált katonai parancsnokságtól való távolságtartás és a francia „nagyhatalmi rang” védelme mind könnyebben értelmezhetővé vált egy olyan történelmi tapasztalat után, amelyben az Egyesült Államok saját szövetségesét kényszerítette visszavonulásra.

Izraelben ismét más történet maradt fenn. Ott az eseményt elsősorban Kades-hadműveletként, illetve sínai hadjáratként őrizték meg.

A hangsúly a katonai teljesítményen volt. A gyors mozgósításon.

A sivatagi előrenyomuláson. Sarm es-Sejk elfoglalásán.

A Tiráni-szoros megnyitásán. És azon, hogy az izraeli hadsereg képes volt néhány nap alatt legyőzni a nála nagyobb egyiptomi haderőt.

Az izraeli védelmi levéltár mai összefoglalása is ilyen kettős keretben mutatja be 1956-ot: nyíltan elismeri a Sèvres-ben megkötött brit-francia-izraeli megállapodást, ugyanakkor a hadművelet izraeli céljait – a Tiráni-szoros megnyitását, az egyiptomi katonai fenyegetés és a gázai fedájinak elleni fellépést – önálló biztonsági logikaként kezeli. Ez a hangsúly sokáig háttérbe szorította azt a politikai paradoxont, hogy Izrael katonailag sikeres háborút vívott, de amerikai és ENSZ-nyomásra fel kellett adnia területi nyereségeit.

Az izraeli emlékezet számára azonban a hadjárat hosszabb távú eredménye nem tűnt jelentéktelennek. A

Tiráni-szoros közel egy évtizedre megnyílt, az izraeli-egyiptomi határ térségében az UNEF jelenléte viszonylagos nyugalmat teremtett, és az izraeli hadsereg önbizalma jelentősen nőtt.

Ennek a katonai önbizalomnak később, 1967-ben már más következményei lettek. Az Egyesült Államok emlékezetében Szuezi szintén sajátos helyet foglal el.

Amerikai szemszögből Eisenhower politikája ritka példája lett annak, amikor Washington egyszerre állt szembe a Szovjetunióval és saját európai szövetségeseivel, miközben a nemzetközi jog és az ENSZ kereteinek fenntartására hivatkozott. A történet könnyen kínálta az önigazoló változatot: az Egyesült Államok megakadályozta a gyarmati háborút, megőrizte az arab világban saját hitelességét, és elkerülte a közvetlen szuperhatalmi összeecsapást.

Magyarország azonban zavaró ellenpont maradt. Ugyanaz a kormány, amely képes volt London és Párizs meghátrálását kikényszeríteni, képtelen volt megakadályozni Budapest szovjet katonai megszállását.

Ebből sokszor született morális összehasonlítás. Miért Egyiptom és miért nem Magyarország?

Miért lehetett Edent megállítani, Hruscsovot pedig nem? A válasz ismét nem az volt, hogy az egyik nép fontosabbnak számított.

A két ellenfél más helyzetben volt. Nagy-Britannia amerikai szövetséges volt, gazdaságilag és pénzügyileg szoros kapcsolatban állt Washingtonnal, és semmilyen körülmények között nem készült háborúra az Egyesült Államokkal.

A Szovjetunió viszont nukleáris szuperhatalom volt, amely Magyarországot saját stratégiai övezete részének tekintette, és kész volt katonailag megvédeni ottani pozícióját. A két amerikai eredmény közötti különbséget tehát elsősorban az erőviszonyok magyarázták.

Az emlékezet azonban erkölcsi kérdéssé formálta. Ez elkerülhetetlen volt.

A politika szereplői döntéseket hoznak katonai kockázatról, szövetségi rendszerekről és nukleáris elrettentésről. A társadalmak viszont emberek sorsára emlékeznek.

Budapesten 1956 novemberében emberek várták a segítséget. Port-Szaídban emberek várták a támadás végét.

A diplomácia későbbi magyarázatai egyik tapasztalatot sem tudták teljesen feloldani. Érdekes módon a két esemény közötti kapcsolat éppen a részt vevő országok nemzeti emlékezetében halványult el leginkább.

Magyarországon Szuezi többnyire mellékszálként szerepel: olyan világpolitikai válságként, amely részben elvonta a Nyugat figyelmét és megnehezítette a magyar ügy diplomáciai képviseletét. Egyiptomban Magyarország még kevésbé tartozik a szuezi történet központjához.

Pedig 1956 őszén az egyiptomi sajtó figyelte a magyar eseményeket, a diplomataik ismerték a párhuzamot, és a két ügy az ENSZ-ben folyamatosan egymás mellett szerepelt. A brit és amerikai emlékezetben szintén gyakran külön fejezetként kezelik őket.

A hidegháború történetének egyik furcsa következménye lett, hogy amit a kortárs döntéshozók egyetlen válságos hét részeként éltek át, azt az utókor két külön történetté bontotta. Pedig a kapcsolat nélkül egyik sem érthető teljesen.

Szuezi nélkül a magyar forradalom leverésének katonai okai nem változtak volna alapvetően, de a nyugati

diplomácia jóval kevésbé megosztott helyzetben ítélné
volna el Moszkvát. Budapest nélkül Szuezi továbbra is
brit-francia kudarc és egyiptomi politikai győzelem lett
volna, de a szovjet antikolonialista propaganda kevésbé
lett volna ellentmondásos.

A két válság tehát nem okozta egymást. De egymás
jelentését megváltoztatta.

Szuezi segítette Moszkvának eltéríteni a figyelmet
Magyarországról. Magyarország megmutatta, mennyire
következetlen volt Moszkva szuverenitásról szóló
érvelése.

Szuezi szétverte a nyugati egységet. Magyarország
pedig megmutatta, milyen nagy szükség lett volna rá.

Ezt a kapcsolatot talán éppen azért felejtette el
könnyen a nemzeti emlékezet, mert egyik ország saját
történeti mítoszába sem illett tökéletesen. A magyar
szabadságharc története világosabb, ha nincs mellette a
brit-francia agresszió kérdése.

Az egyiptomi antikolonialista győzelem története
egyszerűbb, ha nincs mellette Budapest és a szovjet
tankok problémája. A brit nagyhatalmi bukás története
erősebb, ha nem kell hozzátenni, hogy ugyanazon a

héten a Szovjetunió katonailag sikeresen tartotta fenn saját birodalmi rendszerét.

Az amerikai diplomácia sikertörténete pedig kényelmesebb, ha nem kell ugyanabban a mondatban beszélni arról, hogy Egyiptomban Washington eredményt ért el, Magyarországon pedig nem. A történetírás feladata éppen ezért nem az, hogy ezeket az emlékeket semmissé tegye.

Hanem hogy egymás mellé helyezze őket. A magyar emlékezet joggal őrizte meg a forradalom leverésének és a segítség elmaradásának traumáját.

Az egyiptomi emlékezet joggal tekintette Szuezt a gyarmati ellenőrzés végleges megtörésének egyik döntő állomásaként. A brit emlékezet joggal látta benne a nagyhatalmi önállóság korlátainak felismerését.

Az izraeli emlékezet joggal tartotta számon hadserege jelentős katonai teljesítményét. Ezek közül egyik sem hamis önmagában.

A torzítás akkor kezdődik, amikor bármelyik kizárólagos magyarázattá válik. 1956 ugyanis nem egyetlen győztes és egyetlen vesztes története volt.

Magyarország katonailag vereséget szenvedett, de forradalma három évtizeddel később a rendszer legitimációs válságának egyik alapvető történeti forrásává vált. Nasszer katonailag vereséget szenvedett, de politikailag győzött.

Izrael katonailag győzött, de területileg vissza kellett vonulnia. Nagy-Britannia és Franciaország katonailag előrenyomult, de politikailag vereséget szenvedett.

Az Egyesült Államok Szuezből diplomáciai sikert ért el, de ugyanabban a hétben kénytelen volt tudomásul venni saját kelet-európai mozgásterének határát. A Szovjetunió Magyarországon katonailag győzött, de súlyos erkölcsi és politikai árat fizetett érte.

Ezért olyan nehéz egyetlen emlékezeti mondatba sűríteni 1956-ot. Mindegyik szereplő egyszerre vitt magával valamilyen győzelmet és valamilyen vereséget.

A legmélyebb változás mégis közös volt. 1956 után sem Európa, sem a Közel-Kelet nem térhetett vissza ahhoz a világhoz, amelyben az események elkezdődtek.

A brit és francia birodalmi korszak visszafordíthatatlanul meggyengült. Az Egyesült Államok közel-keleti felelőssége megnőtt.

A Szovjetunió megmutatta, hogy Kelet-Európában kész fegyverrel fenntartani hatalmát. Nasszer pedig bebizonyította, hogy egy közepes erejű állam vezetője is képes a nagyhatalmak közötti konfliktusból politikai előnyt kovácsolni.

Budapest és Szuezi ezért nem két egymástól független emlék. Ugyanannak a korszakváltásnak két arca.

Az egyik azt mutatta meg, milyen erős még a birodalmi kényszer. A másik azt, milyen gyorsan tud összeomlani a birodalmi tekintély. 1956 novemberében mindkettő igaz volt.

26. 1956 öröksége

1956 őszét könnyű két külön történetként elbeszélni. Az egyikben magyar egyetemisták tüntetése néhány nap alatt nemzeti forradalommal alakult, majd a szovjet hadsereg november 4-én fegyverrel helyreállította Moszkva uralmát. A másikban Gamál Abdel-Nasszer államosította a Szuezi-csatornát, Izrael megtámadta Egyiptomot, Nagy-Britannia és Franciaország pedig egy előre megszervezett haditerv alapján beavatkozott, hogy végül amerikai, ENSZ- és gazdasági nyomásra visszavonuljon.

Külön-külön mindkét történet érthető. Együtt azonban többet mondanak el a huszadik század közepéről, mint bármelyik önmagában. Budapest és Szuezi ugyanazon a héten mutatta meg, hogy a második világháború utáni nemzetközi rendszerben mely hatalmak képesek még katonai erővel saját érdekszférájukat fenntartani, melyek veszítették el ezt a szabadságot, és milyen korlátok között érvényesülhet egy kisebb állam önrendelkezése.

A legfontosabb közös fogalom a szuverenitás volt. Egyiptom azért került konfliktusba Nagy-Britanniával és Franciaországgal, mert Nasszer azt állította: az egyiptomi területen működő Szuezi-csatorna Társaság

fölött Egyiptom rendelkezhet. Magyarországon a forradalom követelései ugyancsak gyorsan eljutottak a szuverenitás kérdéséhez: a szovjet csapatok távozásához, a politikai rendszer önálló megválasztásához, végül a semlegességhez és a Varsói Szerződésből való kilépéshez.

Mindkét államban ugyanaz az alapvető igény jelent meg: ne egy idegen nagyhatalom döntse el az ország politikai jövőjét. Az eredmény azonban ellenkező lett.

Egyiptom megőrizte az államosított csatornát. Magyarország nem őrizhette meg semlegességét.

A különbség nem valamiféle nemzetközi jogi szabály következetes alkalmazásából származott, hanem abból, hogyan oszlott meg a tényleges hatalom. Nagy-Britanniát és Franciaországot az Egyesült Államok képes volt megállítani. A Szovjetuniót Magyarországon csak olyan katonai erő alkalmazásával lehetett volna visszaszorítani, amely közvetlen superhatalmi háború kockázatával járt volna. Washington ezt nem vállalta.

Ez az 1956-os kettős válság egyik legfontosabb tanulsága: a szuverenitás elve önmagában nem garantálja a szuverenitás érvényesülését. Ahhoz olyan nemzetközi erőviszonyokra is szükség van, amelyek

lehetővé teszik az elv kikényszerítését.

Az ENSZ története ugyanezt mutatta meg. Szuezen a világszervezet az egyik legjelentősebb intézményi újítását hajtotta végre. A Biztonsági Tanács brit és francia vétója után a Közgyűlés rendkívüli különleges ülésszakot hívott össze, majd Dag Hammarskjöld és Lester Pearson munkájával létrejött az ENSZ Rendkívüli Hadereje, az UNEF. Ez lett az első fegyveres ENSZ-békefenntartó erő, amelynek modellje évtizedekre meghatározta a nemzetközi békefenntartás alapelveit. A világszervezet saját történeti összefoglalója 1956-ot ma is a fegyveres ENSZ-békefenntartás kezdetének tekinti.

A konstrukció sikerének azonban világos feltételei voltak. Egyiptom elfogadta az UNEF jelenlétét. Nagy-Britannia és Franciaország végül elfogadta a visszavonulást. Az Egyesült Államok erőteljesen támogatta mindkettőt. A békefenntartóknak ezért nem kellett brit vagy francia alakulatokkal harcolniuk ahhoz, hogy elfoglalják helyüket a térségben.

Magyarországon ugyanezek a feltételek hiányoztak. A Szovjetunió nem kívánt kivonulni, az általa hatalomra segített Kádár-kormány nem járult hozzá olyan nemzetközi jelenlétnek, amely ellenőrizhette volna a

helyzetet, a nyugati hatalmak pedig nem voltak hajlandók katonailag kikényszeríteni az ENSZ döntéseit. A magyar válság ezzel már 1956-ban megmutatta azt a korlátot, amellyel a békefenntartás később is újra meg újra szembesült: ott működhet, ahol van legalább minimális politikai beleegyezés; egy nagyhatalom ellenében nem helyettesítheti a háborút. Az UNEF maga is az együttműködés és beleegyezés elvére épült, nem békekikényszerítő hadműveletként.

A szovjet blokk számára Magyarország egy másik szabályt tett világossá. Moszkva 1956 októberében egy pillanatra késznek látszott jelentős engedményekre. A lengyel válságot sikerült katonai invázió nélkül rendezni, Magyarországon pedig október 30-án olyan szovjet nyilatkozat született, amely a szocialista országok közötti kapcsolatok felülvizsgálatát ígérte. Egy nappal később azonban, amikor a magyar forradalom már nem a kommunista rendszer reformját, hanem annak politikai monopóliumát és a szovjet stratégiai függést is felszámolni látszott, a Kreml ismét a katonai megoldást választotta.

Ebből olyan precedens született, amely jóval túlélte Hruscsovot. A Wilson Center összegzése találóan mutat rá arra, hogy 1956 lényegében már tizenkét évvel a név

szerint meghirdetett Brezsnyev-doktrína előtt megmutatta annak lényegét: Moszkva kész katonai erőt használni, ha egy kelet-európai kommunista rendszer kiszakadása veszélyezteti a szovjet blokk egészét. A logika 1968-ban Csehszlovákiában ismét megjelent, és csak Mihail Gorbacsov alatt, 1989-ben szűnt meg a szovjet külpolitika meghatározó szabálya lenni.

Magyarország tehát katonailag vereséget szenvedett, de a Szovjetunió sem térhetett vissza változatlanul az október 23. előtti rendszerhez. Ez gyakran háttérbe szorul a forradalom tragikus végkifejlete mellett. Kádár János rendszere Moszkva katonai támogatásának köszönhetette létrejöttét, és az első években súlyos megtorlás következett. Hosszabb távon azonban a magyar vezetés éppen 1956 tapasztalatából tanulta meg, milyen veszélyes lehet egy olyan rendszer, amely kizárólag félelemre, gazdasági szűkösségre és politikai kényszerre épít.

Az 1960-as évektől kialakuló kádári kompromisszum ezért sajátos módon a leverett forradalom egyik közvetett következménye lett. A politikai monopólium megmaradt, de az állam igyekezett magasabb életszínvonalat, korlátozott magánszférát és valamivel nagyobb társadalmi mozgásteret biztosítani, mint a

Rákosi-korszakban. A rendszer alapja részben az a hallgatólagos megállapodás lett, hogy az állampolgárok nem kérdőjelezték meg nyíltan a szovjet szövetséget és a kommunista politikai monopóliumot, cserébe a hatalom kevésbé avatkozott bele mindennapi életükbe. A nemzetközi történeti értékelések ezt a későbbi alkalmazkodást szintén az 1956-os tapasztalat következményei közé sorolják.

A Nyugat számára másfajta kijózanodás következett. Az Eisenhower-kormány „felszabadítási” retorikája 1956-ban elérte végső határát. A magyar forradalom megmutatta, hogy politikailag lehet támogatni Kelet-Európa függetlenségét, rádióadásokkal lehet gyengíteni a kommunista rendszerek legitimitását, menekülteket lehet befogadni és diplomáciai nyomást lehet gyakorolni, de a szovjet ellenőrzés katonai felszámolása olyan háborút követelne, amelyet Washington nem kíván megvívni.

Ez a felismerés valójában már 1953-ban megszületett az amerikai stratégiai tervezésben, 1956 azonban minden korábbinál láthatóbbá tette. A későbbi amerikai kelet-európai politika ezért fokozatosan a hosszú távú változás lehetőségére, gazdasági és kulturális kapcsolatokra, információáramlásra és a kommunista

rendszerek belső átalakulására helyezte a hangsúlyt. A Wilson Center történeti értékelése szerint a magyar forradalom leverése nem annyira létrehozta, mint inkább brutálisan megerősítette azt a korábban kialakult amerikai felismerést, hogy a szovjet uralom közvetlen katonai felszámolása elfogadhatatlan háborús kockázattal járna.

Szuez ezzel szemben azt bizonyította Washington számára, hogy az Egyesült Államok már nem kerülheti el a közvetlenebb közel-keleti szerepvállalást. A brit-francia befolyás meggyengült, a Szovjetunió új lehetőséget kapott, az arab nacionalizmust pedig nem lehetett egyszerűen a nyugati szövetségi rendszerbe kényszeríteni. Eisenhower 1957 januárjában ezért hirdette meg azt a politikát, amely gazdasági és katonai segítséget, bizonyos körülmények között pedig amerikai katonai beavatkozást is kilátásba helyezett a közel-keleti államok számára. Az amerikai külügyminisztérium történeti összegzése közvetlen kapcsolatot lát a doktrína megszületése, a szuezi válság utáni nyugati presztízaveszteség és a térségben növekvő szovjet befolyás között.

Ezzel hosszú történeti folyamat kezdődött. Az Egyesült Államok 1958-ban Libanonba küldött csapatokat, majd a

következő évtizedekben egyre meghatározóbb katonai és politikai szereplővé vált a térségben. Szuez tehát a brit-francia korszak végét nem a külső nagyhatalmi jelenlét végével kapcsolta össze. Inkább azzal, hogy annak központja fokozatosan Londonból Washingtonba került.

Ez az egyik oka annak, hogy a szuezi válság öröksége napjainkig érzékelhető. A Közel-Keleten azóta is újra meg újra felmerül ugyanaz a kérdés: miként viszonyul egymáshoz egy állam formális szuverenitása és a külső nagyhatalmak biztonsági, energetikai vagy geopolitikai érdeke. Az országok függetlenek lehetnek, de a térség stratégiai jelentősége miatt a külső beavatkozás különböző formái nem tűntek el.

1956 után azonban megváltozott azok igazolásának nyelve. A nyílt gyarmati jogcím fokozatosan elveszítette legitimitását. Egyetlen nyugati hatalom sem hivatkozhatott többé természetes módon arra, hogy történelmi birodalmi joga alapján katonai rendet teremtsen valamely arab országban.

Más fogalmak kerültek előtérbe. A kommunizmus feltartóztatása.

A szövetséges államok megsegítése. A regionális stabilitás.

A hajózás szabadsága. Az energiabiztonság.

A terrorizmus elleni fellépés. E fogalmak mögött esetenként teljesen eltérő politikai helyzetek álltak, de a régi birodalmi nyelv fokozatos eltűnése Szuezi egyik hosszú távú következménye volt.

Az arab világ számára az örökség kettős maradt. Nasszer győzelme bebizonyította, hogy a korábbi gyarmati hatalmakkal szemben lehet sikeresen fellépni. A szuezi államosítás és a brit-francia visszavonulás óriási lendületet adott a pánarab nacionalizmusnak és általában az antikolonialista politikának.

A siker azonban túlzott várakozásokat is teremtett. 1956 után Nasszer olyan politikai tekintélyre tett szert, amelyet Egyiptom gazdasági és katonai ereje nem mindig tudott alátámasztani. Az arab egység kísérlete Szíriával rövid életűnek bizonyult, a jemeni beavatkozás súlyos terheket okozott, majd 1967 júniusában Egyiptom Izraeltől olyan katonai vereséget szenvedett, amely sok tekintetben lezárta az 1956 után kialakult nasszeri optimizmus korszakát.

Az 1967-es vereség mégsem törölte el Szuezt. A csatorna államosítása és az invázió visszaverésének politikai emléke továbbra is annak bizonyítéka maradt, hogy az arab államok nem szükségszerűen kiszolgáltatottjai az európai hatalmaknak.

A dekolonizáció szempontjából ennek jelentősége messze túlmutatott Egyiptomon. 1956-ban Marokkó és Tunézia éppen elnyerte függetlenségét. Algériában tovább folyt a háború. A következő években afrikai államok sora vált önállóvá, 1960 pedig „Afrika éveként” vonult be a történelembe, amikor tizenhét afrikai ország nyerte el függetlenségét.

Szuez ezt a folyamatot sem indította el. De világos üzenetet küldött: a gyarmati hatalom katonai fölénye többé nem jelenti automatikusan azt, hogy politikai akaratát is érvényesítheti.

Ez különösen Nagy-Britannia és Franciaország számára volt fájdalmas felismerés. Mindkét állam jelentős hatalom maradt. Mindkettő megszerezte az atomfegyvert, állandó tagja maradt az ENSZ Biztonsági Tanácsának, és a következő évtizedekben is komoly globális befolyást gyakorolt.

Csakhogyan ezt már nem ugyanazzal a birodalmi szabadsággal tehetné. A brit politika az Egyesült Államokhoz fűződő stratégiai kapcsolatot tette nemzetközi erejének egyik alapjává.

Franciaország éppen ellenkező irányú következtetéssel próbálta elkerülni a hasonló függést: önálló nukleáris elrettentő erőt épített és nagyobb stratégiai autonómiát keresett. Mindkét válasz mögött ott volt ugyanannak az 1956-os tapasztalatnak a lenyomata.

Moszkva szintén győzelmet és vereséget vitt magával. Magyarországon megőrizte birodalmi rendszerét. A szovjet blokk katonai értelemben stabil maradt, és 1956 után több mint három évtizedig egyetlen tagállam sem tudta elhagyni a Varsói Szerződést.

A politikai ár azonban súlyos volt. A magyar forradalom leverése mély válságot okozott számos nyugati kommunista pártban és a Szovjetunió iránt addig rokonszenvező értelmiség körében. Hruscsov ugyanebben az évben a XX. pártkongresszus titkos beszédével próbálta elhatárolni a rendszert Sztálin tömeges terrorjától. A budapesti harckocsik azonban azt mutatták, hogy a sztálinizmus kritikája nem jelenti a

szovjet birodalmi kényszer megszűnését.

A Wilson Center értékelése szerint 1956 alapvetően megrendítette azt a hitet, hogy a desztalinizáció automatikusan nagyobb szabadságot jelenthet a szovjet blokk számára. Ugyanakkor a forradalom azt is bizonyította, milyen mély társadalmi elégedetlenség rejtőzik a kommunista rendszerek mögött.

Ezt az emléket a későbbi évtizedekben sem lehetett teljesen eltörölni. Prága 1968-ban ismét felvetette egy önállóbb szocializmus lehetőségét.

Lengyelországban a Szolidaritás az 1980-as években új formában kérdőjelezte meg a pártállami rendszert. 1989-ben pedig bekövetkezett az, amit Moszkva 1956-ban minden eszközzel megakadályozott: a kelet-európai kommunista rendszerek sorra elveszítették hatalmukat, és a Szovjetunió vezetése ezúttal nem küldte be ellenük hadseregét.

Ebben az értelemben a magyar forradalom nemcsak levert kísérlet volt. Harminchárom évvel korábban megfogalmazta azokat az alapvető követeléseket, amelyek 1989-ben már megvalósíthatóvá váltak: politikai pluralizmust, nemzeti szuverenitást, szovjet katonai függés megszüntetését és Európához való szabadabb

kapcsolódást.

Az 1956-os kettős válság másik nagy öröksége a nagyhatalmi befolyás természetének átalakulása volt. A brit és francia birodalom klasszikus modellje közvetlen katonai jelenlét, gyarmati közigazgatás és különleges szerződéses jogokon alapult.

Az amerikai és szovjet szuperhatalom más módszereket is alkalmazott. Katonai szövetségeket.

Gazdasági segítséget. Fegyverszállításokat.

Politikai támogatást. Titkosszolgálati műveleteket.

Hiteleket. Propagandát.

És végső esetben katonai erőt. A formák modernebbek lettek, a hatalmi kérdés azonban megmaradt: mekkora szabadsága marad egy kisebb országnak akkor, ha stratégiai jelentőségű térségben helyezkedik el?

Budapest válasza 1956-ban kegyetlenül egyértelmű volt. Nagyon kevés, ha az ország politikai választása egy nukleáris szuperhatalom létfontosságúnak tekintett érdekszféráját veszélyezteti.

Szuez válasza első látásra optimistábbnak tűnt. Egy közepes hatalom képes lehet ellenállni régi

gyarmattartóinak, ha a nemzetközi erőviszonyok kedvezően alakulnak számára.

Nasszer győzelméhez azonban éppen az kellett, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió különböző okokból ugyanabban a kérdésben ellenezze a brit-francia inváziót. Egyiptom sikerét tehát nem csupán saját ellenállása biztosította.

A világrendszer változása is. Ez különböztette meg alapvetően Budapest helyzetétől.

A magyarok 1956-ban olyan nagyhatalom ellen lázadtak fel, amelynek ellenfele nem volt hajlandó katonailag melléjük állni. Egyiptom olyan nagyhatalmakkal került háborúba, amelyekkel szemben az Egyesült Államok is kész volt határozott nyomást gyakorolni.

Ezért nincs szükség titkos amerikai-szovjet alku feltételezésére ahhoz, hogy megértsük a két válság eltérő végét. A nagyhatalmi rendszer önmagában elegendő magyarázatot ad.

1956 ezért különleges helyet foglal el a hidegháború történetében. Berlinben 1953-ban már kiderült, hogy a Szovjetunió hajlandó katonai erőt használni kelet-európai

uralmának megőrzésére.

Koreában bebizonyosodott, milyen könnyen válhat egy regionális konfliktus nagyhatalmi háborúvá. 1956 azonban egyszerre mutatta meg a hidegháború két oldalát.

Budapesten a blokkhatárok merevségét. Szuezből a régi birodalmi hierarchia felbomlását.

Az egyik térségben a status quo erősebbnek bizonyult a forradalomnál. A másikban a nacionalizmus erősebbnek bizonyult a birodalomnál.

Ez az ellentmondás tette 1956-ot valódi korszakhatárrá. A világ nem lett szabadabb egyik napról a másikra.

A kis államok nem kaptak korlátlan önrendelkezést. Az ENSZ sem vált világkormányá.

A régi európai hatalmak sem tűntek el. Mégis megváltozott annak értelmezése, ki mire képes.

London és Párizs megtudta, hogy katonai erejük már nem jelent teljes stratégiai autonómiát. Washington megtudta, hogy nem hirdethet korlátlan „felszabadítást” anélkül, hogy számolna a szó következményeivel.

Moszkva megtudta, hogy érdekszféráját ugyan fegyverrel megvédheti, de ezért tartós politikai árat fizet. Az ENSZ pedig megtanulta, hogy új békefenntartó eszközöket alkothat, de azok hatalma mindig a mögöttük álló politikai beleegyezéstől függ.

Nasszer megtanulta, hogy katonai vereséget politikai győzelemmé lehet alakítani. A magyar forradalmárok pedig azt tapasztalták meg, hogy a nemzetközi együttérzés és a katonai garancia két egészen különböző dolog.

Ezek a tapasztalatok évtizedekig hatottak. Van azonban egy utolsó összefüggés, amely miatt Budapestet és Szuezt érdemes ugyanabban a történetben látni.

Mindkét válság olyan pillanatban robbant ki, amikor az érintett társadalom azt hitte, hogy a korábbi nagyhatalmi függés többé nem elfogadható. Egyiptomban ezt Nasszer államosítási döntése fejezte ki.

Magyarországon először a tüntetők követelése, majd a Nagy Imre-kormány politikája. Mindkét kísérlet mögött ugyanaz a modern politikai erő állt: a nemzeti önrendelkezés igénye.

A huszadik század második fele nagyrészt ennek az erőnek a története lett. Az európai gyarmatbirodalmak felbomlottak.

A Szovjetunió kelet-európai rendszere is összeomlott. A Szuezi-csatorna Egyiptomé maradt.

Magyarország pedig 1991-ben végül valóban megszabadult az utolsó szovjet katonáktól. A két 1956-os történet hosszú távú befejezése ezért egészen más lett, mint amit november első napjaiban bárki biztosan megjósolhatott volna.

Nasszer azonnal megkapta azt, amit meg akart őrizni. Magyarországnak harmincöt évet kellett várnia.

1956 novemberében azonban egyik történet sem volt még lezárva. A csatorna mellett éppen egy új közel-keleti rend született.

Budapest romjai között pedig olyan történelmi emlék maradt fenn, amelyet a szovjet győzelem sem tudott felszámolni. Ezért nem lehet 1956-ot pusztán a győztesek és vesztesek mérlegével lezárni.

A brit és francia hadsereg győzött a csatatéren, de elvesztette a politikai háborút. A Szovjetunió megnyerte a magyarországi katonai háborút, de nem tudta végleg

legitimálni azt a rendszert, amelyet fegyverrel megmentett.

Egyiptom katonailag vereséget szenvedett, mégis megtartotta legfontosabb politikai célját. Magyarország katonailag vereséget szenvedett, de forradalmának alapkövetelései túléltek egy egész korszakot.

A történelem ezért 1956-ban nem ugyanazon a napon hirdetett eredményt. Szuezen néhány hónap alatt eldőlt, kié lesz a csatorna.

Budapesten több mint három évtized kellett ahhoz, hogy kiderüljön: a november 4-i szovjet győzelem sem volt végleges. A két válság közös tanulsága talán éppen ebben rejlik.

A nagyhatalmak képesek országokat megszállni, kormányokat fenntartani vagy hadseregeket visszavonulásra kényszeríteni. Képesek évtizedekre meghatározni kisebb államok mozgásterét is.

Arra azonban nincs biztosítékuk, hogy az így kialakított rend tartósan legitim marad. 1956-ban Budapest és Szuezen két különböző módon mutatta meg ugyanezt.

A katonai erő eldöntheti, mi történik holnap. Azt már jóval kevésbé, hogyan emlékeznek rá harminc év múlva. És még kevésbé azt, milyen világ marad utána.

HÁTTÉRGYÁR

Kronológia

Az időrendben a Szuezi-csatorna történetének, az egyiptomi hatalmi átalakulásnak és az 1956-os magyar forradalomnak azokat a pontjait emeljük ki, amelyek közvetlenül vagy közvetve a kettős válsághoz vezettek. 1956. október végétől a budapesti és a közel-keleti eseményeket egymás mellett követjük, mert ettől kezdve a két történet Washingtonban, Moszkvában és az ENSZ-ben már nem választható el teljesen egymástól.

1854. november 30. – Muhammad Szaíd egyiptomi alkirály koncessziót ad Ferdinand de Lessepsnek egy, a Földközi-tengert a Vörös-tengerrel összekötő csatorna megépítésére és működtetésére. A későbbi Szuezi-csatorna Társaság jogi alapja ebből a koncesszióból nő ki.

1856. január 5. – Újabb koncesszió pontosítja a csatornaépítés és az üzemeltetés feltételeit. A konstrukció hosszú időre összekapcsolja az egyiptomi területet az európai tőkével és politikai befolyással.

1859. április 25. – Megkezdődnek a Szuezi-csatorna tényleges építési munkálatai.

1869. november 17. - Ünnepelesen megnyitják a Szuezi-csatornát. A vízi út alapvetően átalakítja az Európa és Ázsia közötti tengeri közlekedést, és rövidesen a Brit Birodalom stratégiai útvonalává válik India felé.

1875. november - Benjamin Disraeli brit kormánya megvásárolja Iszmáil egyiptomi alkirály részvénycsomagját a csatornatársaságban. Nagy-Britannia nem „veszi meg a csatornát”, de a társaság egyik legfontosabb részvényesévé válik.

1882. szeptember - A brit hadsereg megszállja Egyiptomot az Urábi pasa vezette nacionalista felkelés leverése után. Az ország formálisan továbbra is az Oszmán Birodalom része, ténylegesen azonban brit ellenőrzés alá kerül.

1888. október 29. - Aláírják a konstantinápolyi egyezményt, amely elvben háborúban és békében egyaránt biztosítja a Szuezi-csatorna szabad használatát.

1914. december - Nagy-Britannia hivatalosan protektorátussá nyilvánítja Egyiptomot.

1919. márciusától - Országos egyiptomi felkelés bontakozik ki a brit uralom ellen. Szaad Zaglúl és a Vafd mozgalma a nemzeti függetlenség legfontosabb politikai

képviselőjévé válik.

1922. február 28. – Nagy-Britannia egyoldalúan elismeri Egyiptom függetlenségét, de fenntartja magának többek között a birodalmi közlekedési útvonalak és a külföldi érdekek védelmének kérdését.

1936. augusztus 26. – Megkötik az angol-egyiptomi szerződést. Nagy-Britannia csökkenti egyiptomi katonai jelenlétét, de a Szuezi-csatorna övezetében továbbra is jelentős erőket állomásoztathat.

1942. február 4. – Brit páncélosok veszik körül a kairói Abdin-palotát, és kikényszerítik Farúk királytól a számukra elfogadható kormány kinevezését. A megaláztatás a későbbi egyiptomi tisztek nemzedéke, köztük Nasszer számára a külföldi függés egyik jelképe lesz.

1948. május–1949. – Az első arab-izraeli háború. Egyiptom veresége súlyosan megrendíti a monarchia és a hadvezetés tekintélyét. Nasszer Fallúdza térségében harcol.

1951. október – Az egyiptomi Vafd-kormány egyoldalúan felmondja az 1936-os angol-egyiptomi szerződést. Fegyveres összecsapások és támadások

szaporodnak a csatornaövezetben.

1952. január 25. – Iszmáiljában brit erők megtámadnak egy egyiptomi rendőrségi laktanyát, miután annak védői nem hajlandók megadni magukat. Másnap Kairóban súlyos zavargások törnek ki, a „fekete szombaton” épületek százai égnek le.

1952. július 23. – A Szabad Tisztek Mozgalma katonai hatalomátvételt hajtott végre Egyiptomban. Muhammad Nagíb tábornok kerül előtérbe, a háttérben azonban egyre nagyobb szerepet játszik Gamál Abdel-Nasszer.

1952. július 26. – Farúk király elhagyja Egyiptomot. Négy évvel később Nasszer tudatosan ugyanezt a dátumot választja a Szuezi-csatorna Társaság államosításának bejelentésére.

1953. június 18. – Egyiptom köztársasággá válik.

1954. október 19. – Nagy-Britannia és Egyiptom megállapodik a brit csapatok fokozatos kivonásáról a Szuezi-csatorna övezetéből.

1954. november – Muhammad Nagíbot eltávolítják a hatalomból. Nasszer válik Egyiptom tényleges vezetőjévé.

1955. február 28. - Az izraeli hadsereg súlyos megtorló támadást hajt végre Gáza térségében. Az egyiptomi veszteségek és a hadsereg felszereltségének hiányosságai jelentős szerepet játszanak abban, hogy Nasszer új fegyverforrásokat keres.

1955. április 18-24. - Bandungban ázsiai és afrikai államok konferenciáját rendezik. Nasszer az el nem köteleződés egyik fontos képviselőjeként erősíti nemzetközi tekintélyét.

1955. szeptember - Nyilvánosságra kerül az egyiptomi-csehszlovák fegyverüzlet. Valójában szovjet blokkhoz tartozó fegyverek nagyarányú szállításáról van szó, ami alapvetően megváltoztatja a közel-keleti katonai egyensúlyról alkotott izraeli és nyugati elképzeléseket.

1956. június 13. - Az utolsó brit harcoló alakulatok is elhagyják a Szuezi-csatorna övezetét az 1954-es egyezmény végrehajtásaként.

1956. július 19. - Az Egyesült Államok visszavonja az Asszuáni Nagygát építéséhez korábban kilátásba helyezett pénzügyi támogatását.

1956. július 20. - Nagy-Britannia is visszavonja ajánlatát.

1956. július 26. – Nasszer Alexandriában bejelenti a Szuezi-csatorna Társaság államosítását. Beszédében Ferdinand de Lesseps neve jelzésként szolgál az előre felkészített egyiptomi csoportoknak a társaság irodáinak és létesítményeinek átvételére. A részvényeseknek a párizsi tőzsde előző napi árfolyamán ígérnek kártalanítást.

1956. július 27–31. – Londonban és Párizsban megkezdődik a katonai lehetőségek intenzív mérlegelése. Anthony Eden és a brit vezetés jelentős része már ekkor arra jut, hogy Nasszer győzelmét nem fogadhatják el.

1956. augusztus 16–23. – Londonban megtartják az első Szuezi-csatorna-konferenciát. A résztvevők többsége nemzetközi működtetési rendszert javasol; Egyiptom nem vesz részt a konferencián.

1956. szeptember 3–9. – Robert Menzies ausztrál miniszterelnök vezette öttagú küldöttség Kairóban próbálja elfogadtatni Nasszerrel a londoni többségi javaslatot. Nasszer elutasítja, hogy Egyiptom lemondjon a csatorna tényleges ellenőrzéséről.

1956. szeptember 9. – Dulles felveti a Szuezi-csatornát Használók Szövetségének, a SCUA-nak a tervét.

1956. szeptember 19-21. - A második londoni konferencia elfogadja a SCUA létrehozását. A diplomácia folytatódik, miközben Nagy-Britannia és Franciaország katonai előkészületei sem állnak le. A FRUS szuezi kötete külön dokumentumcsoportban követi e szeptemberi egyeztetéseket és az október végi háborúig vezető utat.

1956. október 13. - Az ENSZ Biztonsági Tanácsa elfogadja a szuezi rendezés hat alapelvét. Ezek között szerepel a szabad hajózás, Egyiptom szuverenitásának tiszteletben tartása és a csatorna működtetésének politikától való elkülönítése. A végleges megállapodás azonban elmarad.

1956. október 16. körül - A brit és francia vezetés már konkrétan számol azzal, hogy egy izraeli-egyiptomi összecsapás teremthet ürügyet az angol-francia katonai beavatkozásra.

1956. október 22. - Sèvres-ben, Párizs közelében megkezdődnek a titkos francia-izraeli, majd brit részvétellel folytatott tárgyalások. Ekkor Magyarországon még nem tört ki a forradalom. Ez az időpont alapvető jelentőségű: kizárja azt a későbbi feltételezést, hogy a szuezi támadási tervet a magyarországi események hatására dolgozták volna ki.

1956. október 23. – Budapesten a lengyel reformok melletti diáktüntetés országos politikai megmozdulássá, majd fegyveres felkeléssé alakul. Ledöntik a Sztálin-szobrot, a Magyar Rádiónál lövöldözés kezdődik.

1956. október 24. – Szovjet harckocsik jelennek meg Budapesten. Nagy Imre ismét miniszterelnök lesz. Ugyanezen a napon Sèvres-ben véglegesítik a brit-francia-izraeli titkos jegyzőkönyvet: Izrael október 29-én megtámadja Egyiptomot, London és Párizs pedig ezt követően ultimátumot intéz a két hadviselőhöz.

1956. október 25. – A Kossuth téren a Parlament előtt tüzet nyitnak a tömegre. A budapesti harcok folytatódnak, miközben a szovjet vezetés még nem alakított ki végleges álláspontot a válság kezeléséről.

1956. október 27. – Dulles Dallasban kijelenti, hogy az Egyesült Államok nem tekinti a kelet-európai országokat potenciális katonai szövetségeseinek. Washington ezzel azt akarja jelezni Moszkvának, hogy egy esetleges magyar függetlenedés nem jelentené automatikusan a NATO keleti terjeszkedését.

1956. október 28. – Nagy Imre tűzszünetet jelent be, nemzeti demokratikus mozgalomnak minősíti a történeteket, bejelenti az ÁVH felszámolását és tárgyalást

ígér a szovjet csapatok kivonásáról. Moszkvában is komolyan mérlegelik a politikai rendezést.

1956. október 29. – Izrael megindítja a Kades-hadműveletet a Sínai-félszigeten. Ejtőernyősöket dobnak le a Mitla-hágó közelében, miközben szárazföldi erők több irányból támadnak Egyiptom területére. Washington ekkor még nem ismeri a sèvres-i megállapodás teljes tartalmát. A FRUS dokumentumsorozata ettől a naptól külön egységként kezeli a sínai és szuezi háborút.

1956. október 29. – Washington utasítja Charles Bohlen moszkvai nagykövetet, hogy a szovjet vezetés tudomására hozza Dulles október 27-i kijelentésének lényegét: az Egyesült Államok nem kívánja Magyarországot katonai szövetségesévé tenni. A lépés még a szuezi háború kibontakozása előtt megszületik.

1956. október 30. – Nagy Imre bejelenti a többpártrendszer helyreállítását. Újjászerveződnek a korábbi politikai pártok.

1956. október 30. – A szovjet kormány nyilatkozatot ad ki a Szovjetunió és a többi szocialista állam kapcsolatainak elveiről, és elvben késznek mutatkozik a magyarországi csapatjelenlét tárgyalásos rendezésére.

1956. október 30. – Nagy-Britannia és Franciaország ultimátumot intéz Egyiptomhoz és Izraelhez. A két országot a harcok beszüntetésére szólítják fel, Egyiptomtól pedig követelik, hogy engedjen brit és francia erőket a csatorna stratégiai pontjaira. Az ultimátumot a sèvres-i forgatókönyv szerint eleve úgy alakították ki, hogy Kairó számára elfogadhatatlan legyen.

1956. október 30. – Az ENSZ Biztonsági Tanácsában Nagy-Britannia és Franciaország megvétőzza az amerikai tűzszüneti kezdeményezést. A nyugati szövetségi rendszer belső válsága nyílttá válik.

1956. október 31. – Brit és francia repülőgépek megkezdik egyiptomi célpontok bombázását.

1956. október 31. – Moszkvában Hruscsov az előző napi politikai engedékenység feladását javasolja. A szovjet vezetés a magyarországi katonai beavatkozás mellett fordul. Hruscsov érvelésében Egyiptom is megjelenik: attól tart, hogy Magyarország feladása a Nyugat számára a szovjet gyengeség bizonyítékának tűnne. Szuez tehát bekerül a döntés nemzetközi hátterébe, de nem tekinthető a szovjet intervenció egyedüli vagy közvetlen okának.

1956. október 31. – A Biztonsági Tanács 119. számú határozata a szuezi ügyet az ENSZ Közgyűlésének rendkívüli különleges ülészsaka elé utalja. Ez lesz az ENSZ történetének első ilyen ülészsaka.

1956. november 1. – Nagy Imre bejelenti Magyarország semlegességét és a Varsói Szerződés felmondását, miután újabb szovjet alakulatok érkezéséről értesül. Az ENSZ-hez fordul a magyar semlegesség nemzetközi elismeréséért.

1956. november 1. – New Yorkban megkezdzi munkáját az ENSZ első rendkívüli különleges közgyűlése a szuezi háború ügyében. Az ülészsak november 1. és 10. között dolgozik.

1956. november 2. – Az ENSZ Közgyűlése 997. számú határozatában azonnali tűzszünetet és a csapatok visszavonását követeli Egyiptomban.

1956. november 2–3. – Hruscsov és Malenkov Brioni szigetén Tito jugoszláv vezetővel egyeztet a magyarországi beavatkozás politikai hátteréről. Kádár János kerül előtérbe egy Moszkva által támogatott új magyar kormány vezetőjeként.

1956. november 3. – Magyar és szovjet delegáció tárgyal a szovjet csapatkivonás gyakorlati kérdéseiről. Este a tárgyalást Tökölön folytatják.

1956. november 3., késő este – Ivan Szerov, a KGB elnöke letartóztatja a Maléter Pál honvédelmi miniszter vezette magyar tárgyalóküldöttséget Tökölön.

1956. november 4., hajnal – A Szovjetunió megindítja a Forgószél hadműveletet. Nagy Imre 5 óra 20 perckor rádióbeszédben jelenti be, hogy a szovjet csapatok támadást indítottak a törvényes magyar kormány megdöntésére.

1956. november 4. – Kádár János nevében megalakul a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely szovjet segítségre hivatkozva kezdi meg a hatalom átvételét.

1956. november 4. – A Szovjetunió megvétőzza a magyarországi intervenciót elítélő amerikai határozati javaslatot a Biztonsági Tanácsban. A Tanács eljárási döntéssel összehívja az ENSZ második rendkívüli különleges közgyűlését, immár Magyarország ügyében. Ugyanezen a napon a Közgyűlés 1004. számú határozata ötven szavazattal nyolc ellenében, tizenöt tartózkodás mellett követeli a szovjet katonai beavatkozás

megszüntetését és a csapatok kivonását.

1956. november 4. – Az első, szuezi rendkívüli ülészen a Közgyűlés felkéri Dag Hammarskjöld főtitkárt, hogy dolgozza ki egy ENSZ-rendkívüli haderő létrehozásának tervét.

1956. november 5. – Brit és francia ejtőernyősök szállnak le Port-Szaíd és Port-Fuád térségében. Megkezdődik a Muskétás hadművelet szárazföldi szakasza.

1956. november 5. – A Közgyűlés létrehozza az ENSZ Rendkívüli Haderejének, az UNEF-nek a parancsnoki rendszerét. A békefenntartó erő történelmi újdonság: nem békekikényszerítő haderő, hanem az érintett állam hozzájárulásával működő katonai misszió.

1956. november 5. – Nyikolaj Bulganyin kemény hangú üzeneteket küld Nagy-Britanniának, Franciaországnak és Izraelnek, és szovjet katonai fellépés lehetőségét lebegteti meg. Eisenhowernek közös amerikai-szovjet fellépést javasol Egyiptom ügyében; Washington ezt elutasítja.

1956. november 6. – Brit és francia tengerészgyalogosok szállnak partra Port-Szaídnál.

Helikopteres rohamot is alkalmaznak. A támadó erők katonailag előrenyomulnak, miközben London politikailag már elfogadja a tűzszünet szükségességét.

1956. november 6. – Dwight D. Eisenhowert nagy többséggel újraválasztják az Egyesült Államok elnökévé.

1956. november 6–7. – Életbe lép a szuezi tűzszünet. A brit-francia előrenyomulás leáll. A FRUS a november 5–6-i szakaszt már a szovjet intervenció veszélye és a tűzszünet elfogadása köré szervezi.

1956. november 9–10. – Az ENSZ Közgyűlése újabb határozatokat fogad el Magyarországról. November 9-én a humanitárius segítségről szóló 1007. számú határozatot 67 állam támogatja ellenszavazat nélkül.

1956. november közepe – Az első UNEF-egységek megérkeznek Egyiptomba. A misszió néhány hét alatt működő nemzetközi katonai erővé válik.

1956. november 21. – Az ENSZ békefenntartói első alkalommal lépnek be Port-Szaíd térségébe, és fokozatosan átveszik a tűzszünet felügyeletének feladatait.

1956. november 23. – Anthony Eden egészségi okokra hivatkozva Jamaicába utazik pihenni. Miniszterelnöki

tekintélyét azonban ekkorra már súlyosan megrendítette Szuez.

1956. december 3. – A brit kormány egyértelművé teszi, hogy befejezi katonai kivonulását Egyiptomból. Washington ettől kezdve hajlandó támogatni a brit pénzügyi stabilizációt és az IMF-segítséget.

1956. december 10. – Nagy-Britannia jelentős IMF-forrásokat kap; a teljes rendelkezésére álló csomag mintegy 1,3 milliárd dollárra rúg.

1956. december 20. – Eden az alsóházban ismét tagadja, hogy Nagy-Britannia előzetesen összejátszott volna Izraellel az Egyiptom elleni támadás megszervezésében. A később előkerült sèvres-i jegyzőkönyv ezt a kijelentést cáfolja.

1956. december 22. – Befejeződik a brit és francia erők kivonása Port-Szaídból és Egyiptomból. Az UNEF átveszi a térség ellenőrzésének rá eső feladatait.

1956. december 27–31. – ENSZ-irányítással megkezdődik a Szuezi-csatornát eltorlaszoló hajóroncsok és egyéb akadályok szervezett eltávolítása. A helyreállítás során összesen több mint negyven komoly akadállyal kell megbirkózni.

1957. január 5. – Eisenhower a kongresszus előtt ismerteti az új amerikai közel-keleti politika alapelveit. A később Eisenhower-doktrínának nevezett program gazdasági és katonai támogatást, bizonyos esetekben közvetlen amerikai katonai segítséget is kilátásba helyez a térség államainak.

1957. január 9. – Anthony Eden lemond Nagy-Britannia miniszterelnöki tisztségéről. Hivatalos oka egészségi állapota, politikai bukásának hátterét azonban a szuezi kudarc határozza meg.

1957. január 10. – Harold Macmillan lesz Nagy-Britannia miniszterelnöke. Kormányának egyik első külpolitikai feladata az amerikai-brit kapcsolat helyreállítása.

1957. január-február – Izrael fokozatosan kivonul a Sínai-félsziget nagy részéről, de továbbra is ragaszkodik a Gázai övezethez és Sarm es-Sejkhez, illetve garanciát akar a Tiráni-szoros hajózhatóságára. Az ENSZ újabb határozatokkal sürgeti a teljes visszavonulást.

1957. március 8. – Befejeződik az izraeli erők kivonása Egyiptom területéről, beleértve Gázát és Sarm es-Sejk térségét is. Az UNEF ezt követően az egyiptomi-izraeli fegyverszüneti vonal és a Gázai övezettől délre húzódó

nemzetközi határ egyes szakaszain lát el ütköző és megfigyelő feladatokat.

1957. március 9. – Eisenhower aláírja a kongresszus által elfogadott közel-keleti határozatot, amely jogi-politikai alapot ad az Eisenhower-doktrína alkalmazásához.

1957. április 10. – A Szuezi-csatornát az ENSZ vezette mentési és helyreállítási művelet befejezése után ismét teljes hajóforgalom előtt megnyitják. A művelet a tervezettnél gyorsabban és olcsóbban fejeződik be.

1957. június 20. – Az ENSZ Magyarország ügyében létrehozott különbizottsága közzéteszi jelentését. Arra a következtetésre jut, hogy 1956 őszén spontán nemzeti felkelés bontakozott ki hosszú ideje fennálló sérelmek miatt; elutasítja azt a szovjet állítást, hogy a forradalmat reakciós körök és nyugati imperialista erők szervezték volna.

1957 végére – Az 1956-os kettős válság alapvető következményei már kirajzolódnak. Magyarországon megszilárdul a Kádár-rendszer és fennmarad a szovjet katonai jelenlét. Egyiptomban Nasszer hatalma és arab világban élvezett tekintélye megerősödik. Nagy-Britannia és Franciaország korábbi közel-keleti dominanciája nem

áll helyre, az Egyesült Államok viszont egyre közvetlenebb szerepet vállal a térségben. Szuez és Budapest eltérő módon, de ugyanazt bizonyítja: 1956-ban a második világháború utáni nagyhatalmi rend határai váltak láthatóvá.

Forrás- és irodalomjegyzék

A kötet elkészítése során elsődleges diplomáciai iratokra, kormányzati dokumentumokra, ENSZ-anyagokra, korabeli parlamenti jegyzőkönyvekre és katonai forrásokra, valamint a magyar forradalom és a szuezi válság nemzetközi összefüggéseit feldolgozó szakirodalomra támaszkodtunk. A források összevetése különösen fontos a két válság kapcsolatának vizsgálatánál, mert az 1956 őszén keletkezett diplomáciai iratok és a későbbi visszaemlékezések számos ponton eltérő képet adnak a döntéshozók tudásáról, szándékairól és az események közötti összefüggésekről.

Elsődleges amerikai diplomáciai források

Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Volume XIV: Arab-Israeli Dispute, 1955. United States Government Printing Office, Washington. Az egyiptomi-izraeli konfliktus, a gázai incidensek, az arab-izraeli fegyverkezési verseny és az 1955-ös csehszlovák-egyiptomi fegyverüzlet amerikai diplomáciai hátterének alapvető dokumentumgyűjteménye.

Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Volume XV: Arab-Israeli Dispute, January 1–July 26, 1956. United States Government Printing Office,

Washington. A szuezi államosítást közvetlenül megelőző közel-keleti helyzet, az asszuáni gát finanszírozása, valamint Washington és Nasszer kapcsolatának romlása szempontjából fontos.

Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XVI: Suez Crisis, July 26-December 31, 1956. Szerk. Nina J. Noring. United States Government Printing Office, Washington, 1990. A kötet 671 dokumentumban követi végig az államosítás utáni amerikai döntéshozatalt, a londoni konferenciákat, az angol-francia terveket, az izraeli támadást, az ENSZ-vitákat, a tűzszünetet és a brit-amerikai konfliktust. A jelen munka egyik legfontosabb elsődleges forrása.

Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XVII: Arab-Israeli Dispute, 1957. United States Government Printing Office, Washington. Az izraeli kivonulás, a Gázai övezet, a Tiráni-szoros és az UNEF körüli 1957-es diplomácia feltárásához.

Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XXV: Eastern Europe. United States Government Printing Office, Washington. Az amerikai magyar politika, a forradalom alatti washingtoni döntéshozatal, a

moszkvai és budapesti nagykövetségi jelentések, valamint az ENSZ-ben folytatott amerikai diplomácia alapvető dokumentumgyűjteménye.

Foreign Relations of the United States, 1955–1957, a Közel-Kelettel, Egyiptommal, Irakkal és a térség amerikai politikájával foglalkozó további kötetei. Az 1956 utáni regionális következmények, az Eisenhower-doktrína és Nasszer megerősödésének vizsgálatához.

Foreign Relations of the United States, 1958–1960, különösen a XI. és XII. kötet közel-keleti dokumentumai. Az 1958-as libanoni beavatkozás, a jordániai válság, az iraki forradalom és az amerikai közel-keleti szerep növekedésének hátteréhez.

Dwight D. Eisenhower Presidential Library: Dwight D. Eisenhower elnöki iratai, telefonbeszélgetések feljegyzései, National Security Council-anyagok és John Foster Dulles iratai. Jelentős részük a FRUS-kötetekben szerkesztett formában is hozzáférhető.

Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act Electronic Reading Room / CREST: 1956-os és 1957-es közel-keleti, magyarországi és szovjet hírszerzési értékelések.

ENSZ-dokumentumok

United Nations Security Council, Official Records, 1956. A magyar és szuezi válság Biztonsági Tanács-i vitái, különösen az október 28-31-i, illetve november 3-4-i ülések.

United Nations General Assembly, First Emergency Special Session, 1956. november 1-10. A szuezi válsággal foglalkozó első rendkívüli különleges ülészak dokumentumai, jegyzőkönyvei és határozatai.

United Nations General Assembly, Second Emergency Special Session, 1956. november 4-10. A magyarországi szovjet intervencióval foglalkozó rendkívüli ülészak dokumentációja.

Az ENSZ Közgyűlésének 997 (ES-I), 998 (ES-I), 999 (ES-I), 1000 (ES-I), 1001 (ES-I), 1004 (ES-II) és 1007 (ES-II) számú határozatai.

Dag Hammarskjöld főtitkári jelentései az ENSZ Rendkívüli Haderejének felállításáról, működéséről és Egyiptomba telepítéséről.

United Nations Emergency Force I, hivatalos történeti dokumentáció és működési jelentések. Az UNEF megszületésének, az első fegyveres

ENSZ-békefenntartás elveinek és a brit-francia-izraeli kivonulás ellenőrzésének alapvető forrásai.

Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. United Nations, New York, 1957. Az ENSZ Magyarországgal foglalkozó különbizottságának jelentése a forradalom előzményeiről, a szovjet katonai beavatkozásról és a Kádár-kormány létrejöttéről.

Brit és francia források

The National Archives, Kew: Cabinet Conclusions, CAB 128; Cabinet Memoranda, CAB 129; Prime Minister's Office, PREM 11; Foreign Office, FO 371; továbbá a hadügyi és védelmi tárcák szuezi iratai. Ezek alapján követhető Eden, Macmillan, Selwyn Lloyd és a brit katonai vezetés döntéshozatala.

UK Parliament, Hansard, House of Commons Debates, 1956–1957. Az államosítás, a katonai fellépés, a tűzszünet, a visszavonulás és az izraeli összejátszás ügyében folytatott parlamenti viták.

A brit kormány és a National Archives közzétett történeti dokumentumai a szuezi hadjátról, Anthony Eden miniszterelnökségéről és a Muskétás hadművelet tanulságairól.

Francia diplomáciai és katonai dokumentumok a szuezi válságról, különös tekintettel Guy Mollet, Christian Pineau és Maurice Bourgès-Maunoury szerepére, valamint a francia-izraeli katonai együttműködésre.

Szovjet, magyar és kelet-európai dokumentumok

Békés Csaba – Malcolm Byrne – Rainer M. János szerk.: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Central European University Press, Budapest-New York, 2002. Százhusz dokumentumot közlő alapvető forrásgyűjtemény, amely magyar, szovjet, amerikai és más kelet-európai levéltári anyagokat egyesít.

Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János szerk.: *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. A szovjet pártvezetés magyar válsággal kapcsolatos tanácskozásainak, köztük Vlagyimir Malin munkafeljegyzéseinek alapvető magyar kiadása.*

Cold War International History Project / Wilson Center Digital Archive: az SZKP KB Elnökségének 1956. október–novemberi üléseiről készített Malin-feljegyzések,

kínai diplomáciai dokumentumok és más szovjet blokkforrások.

National Security Archive, George Washington University: The 1956 Hungarian Revolution dokumentumgyűjteményei, szovjet pártelnökségi iratok, amerikai hírszerzési és diplomáciai dokumentumok.

Sáringer János összeáll., bev.: A szuezi válság és Magyarország, 1956. Diplomáciai iratok az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, illetve a szuezi válság történetéhez. Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2017, 470 o. A kötet magyar és egyiptomi diplomáciai iratokat közöl, és különösen fontos a két válság magyar-egyiptomi recepciójának vizsgálatához. A jelen kötet ezt a forrásgyűjteményt nem követi önálló narratívaként, hanem amerikai, brit, szovjet, ENSZ- és más forrásokkal együtt használja.

Újváry Gábor szerk.: A szuezi válság és Magyarország – 1956. Tanulmányok. Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2017, 148 o. A tanulmánykötet külön foglalkozik a két válság kölcsönhatásával, a magyar külpolitikával, az egyiptomi recepcióval és a szuezi háború nemzetközi hátterével.

Horváth Julianna – Ripp Zoltán szerk.: Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai, 1956. október 24-28. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

Magyar Elektronikus Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár: az 1956-os magyar forradalom, a szuezi válság és a magyar-egyiptomi diplomácia nyilvánosan hozzáférhető dokumentumgyűjteményei.

Izraeli források

Israel Defense Forces and Defense Establishment Archive: Operation Kadesh – a Sínai-hadjárat hadműveleti tervei, kronológiája és izraeli katonai dokumentumai.

Israel State Archives: David Ben-Gurion kormányának, az izraeli külügyminisztériumnak és az 1956-os háború diplomáciai előkészítésének iratai.

A Sèvres-i jegyzőkönyv izraeli példánya és annak későbbi közreadásai. A dokumentum döntő bizonyíték arra, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael előzetesen egyezettette az izraeli támadást, az angol-francia ultimátumot és a későbbi katonai beavatkozást.

Visszaemlékezések

Eden, Anthony: Full Circle. Cassell, London, 1960. Eden miniszterelnöki éveinek és szuezi politikájának saját értelmezése. Forrásértéke jelentős, de a sèvres-i összejátszásról adott beszámolója a később előkerült dokumentumok fényében különösen kritikusan kezelendő.

Eisenhower, Dwight D.: Waging Peace, 1956–1961. Doubleday, Garden City, 1965. Eisenhower elnöki visszaemlékezése a szuezi és magyar válságról, valamint második elnöki ciklusának külpolitikájáról.

Lloyd, Selwyn: Suez 1956: A Personal Account. Jonathan Cape, London, 1978. A brit külügyminiszter személyes beszámolója a válság diplomáciai és politikai hátteréről.

Dayan, Moshe: Diary of the Sinai Campaign. Weidenfeld & Nicolson, London, 1966. Az izraeli hadműveleti gondolkodás és az 1956-os Sínai-hadjárat első kézből származó forrása.

Ben-Gurion, David: Israel: A Personal History. Funk & Wagnalls, New York, 1971. Ben-Gurion visszatekintése Izrael állam történetére és saját politikai szerepére, benne az 1956-os válság összefüggéseivel.

A szuezi válság fontosabb feldolgozásai

Kyle, Keith: Suez: Britain's End of Empire in the Middle East. I.B. Tauris, London, átdolgozott kiadás, 2011. A szuezi válság egyik legátfogóbb politikai, diplomáciai és katonai története, gazdag levéltári és interjúanyagra építve.

Louis, Wm. Roger – Owen, Roger szerk.: Suez 1956: The Crisis and Its Consequences. Clarendon Press / Oxford University Press, Oxford, 1991. Többszerzős alapmunka a válság eredetéről, a nagyhatalmi szereplőkről, a pénzügyi háttérrel és hosszú távú következményeiről.

Tal, David szerk.: The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East. Frank Cass, London, 2001. A brit-francia-izraeli összejátszás, a Sèvres-i jegyzőkönyv, az izraeli, francia, szovjet és egyiptomi nézőpont különösen fontos elemzései.

Kunz, Diane B.: The Economic Diplomacy of the Suez Crisis. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1991. A sterlingválság, az amerikai pénzügyi nyomás és az IMF szerepének alapvető feldolgozása.

Lefebvre, Denis: A szuezi ügy. Fordította és az utószót írta Kecskés Gusztáv. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Magyarul is hozzáférhető összefoglalás a válság politikai, katonai és diplomáciai hátteréről.

Kecskés D. Gusztáv: „A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom.” In: Denis Lefebvre: A szuezi ügy. Osiris, Budapest, 1999, 135–148. A magyar és szuezi válság kölcsönhatásáról szóló magyar történeti szakirodalom fontos tanulmánya.

A magyar forradalom és a nemzetközi környezet fontosabb feldolgozásai

Gati, Charles: Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt. Woodrow Wilson Center Press – Stanford University Press, 2006. Különösen fontos Washington politikájának, Nagy Imre mozgásterének, a Szabad Európa Rádió szerepének és a szovjet döntéshozatalnak az értékeléséhez.

Granville, Johanna: The First Domino: International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956. Texas A&M; University Press, 2004. A szovjet, magyar, amerikai, jugoszláv és lengyel döntéshozatal összehasonlító elemzése frissen megnyitott kelet-európai levéltári anyagok alapján.

Sebestyen, Victor: Twelve Days: The Story of the 1956 Hungarian Revolution. Pantheon Books, New York, 2006.

Dokumentumokra, interjúkra és visszaemlékezésekre épülő átfogó elbeszélés a forradalom tizenkét napjáról.

Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. Nagy Imre miniszterelnökségének, a forradalom alatti politikai átalakulásának és későbbi sorsának alapvető feldolgozása.

Unwin, Peter: Nagyhatalmi játszmák – 1956. A magyar forradalom a világpolitika erőterében. Ford. Vértessy Péter. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. A teljes 1956-os nemzetközi környezetet – Magyarországot, Szuezt, Lengyelországot, az amerikai elnökválasztást és a hidegháborús nagyhatalmi politikát – együtt vizsgáló munka.

A kettős válság és az amerikai politika

von Tunzelmann, Alex: Blood and Sand: Suez, Hungary, and Eisenhower's Campaign for Peace. Harper, New York, 2016. A két, egy időben zajló válságot közös kronológiában feldolgozó munka, különösen hasznos Eisenhower politikájának és az október vége–november eleje közötti óráról órára változó helyzetnek az áttekintéséhez.

Bowie, Robert R. – Immerman, Richard H.: *Waging Peace: How Eisenhower Shaped an Enduring Cold War Strategy*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1998. Az Eisenhower-kormány hidegháborús stratégiájának tágabb értelmezése, benne az 1956-os válságokkal.

Forráskritikai megjegyzés

A két 1956-os válság kapcsolatáról különösen sok utólagos legenda alakult ki. A jelen munka ezért nem tekinti bizonyítottnak azt a gyakran megismételt állítást, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió valamiféle „csereüzletben” Szuezeit Magyarországot adta volna Moszkvának. A fennmaradt amerikai, szovjet, brit, magyar és ENSZ-dokumentumok ilyen megállapodást nem bizonyítanak.

Ugyancsak különbséget kell tenni a szuezi válság hatása és okozati szerepe között a második szovjet intervencióban. Az SZKP Elnökségének október 31-i dokumentumai bizonyítják, hogy Egyiptom és a brit-francia támadás bekerült Hruscsov érvelésébe. Nem igazolják azonban, hogy Szuezi önmagában váltotta volna ki a magyarországi szovjet katonai döntést. A forradalom politikai iránya, a kommunista hatalom szétesése, a

szovjet blokk biztonsága, a dominóhatástól való félelem és Moszkva nagyhatalmi tekintélye egyaránt fontos tényező volt.

A visszaemlékezéseket ezért minden esetben a kortárs iratokkal együtt kell olvasni. Különösen igaz ez Anthony Eden, Selwyn Lloyd, izraeli vezetők és a későbbi szovjet visszaemlékezők beszámolóira. A politikai szereplők gyakran saját korabeli döntéseik igazolására írták meg emlékeiket, miközben számos titkos dokumentum csak évtizedekkel később vált hozzáférhetővé.

A kötetben ezért elsőbbséget kaptak azok a források, amelyek közvetlenül a döntések idején keletkeztek: kormányülések jegyzőkönyvei, diplomáciai táviratok, telefonbeszélgetések feljegyzései, ENSZ-jegyzőkönyvek, katonai parancsok és korabeli hírszerzési értékelések. A későbbi szakirodalmat ezek értelmezésére és egymással való összevetésére használtuk.

KÉT VÁLSÁG. EGY VILÁGREND VÉGE.

1956 őszén a világ egyszerre figyelt Budapestre és Szueze. Egyik oldalon egy kis ország forradalma a szovjet birodalom ellen, a másik oldalon egy arab ország küzdelme a gyarmati uralom maradványai ellen. A két válság látszólag több ezer kilométerre egymástól zajlott – mégis ugyanabban a történelmi pillanatban fonódott össze a sorsuk: a birodalmak kora véget ért, a hidegháború pedig új szakaszba lépett.

Ez a könyv párhuzamosan követi végig a szuezi válság és a magyar forradalom eseményeit, bemutatva, hogyan hatottak egymásra, és miként alakították át a nemzetközi politikát. A kötet feltárja a nagyhatalmak döntéseit, a diplomáciai kulisszák mögötti tárgyalásokat, a brit–francia–izraeli összejátszás részleteit, valamint a szovjet beavatkozás okait és következményeit. Külön figyelmet szentel az Amerikai Egyesült Államok szerepének, az ENSZ történetének első békefenntartó műveletének, Nasszer felemelkedésének és a dekolonizáció gyorsulásának.

A könyv nemcsak azt mutatja be, mi történt 1956-ban, hanem azt is, miért fordulópont ez az év a 20. század történetében. Budapest és Szuez együtt jelzi, hogy a régi világ rendje megingott, és a birodalmak helyét új erők vették át. A kettős válság hatásai a mai napig érezhetők a nemzetközi politikában.

„1956 októberében és novemberében a világ két végén egyszerre dőlt el, hogy a 20. század második felét már nem a régi birodalmak, hanem új országok, új népek és új nagyhatalmak alakítják.”

TÖRTÉNELEM KÖZELRŐL
A MÚLT A JELEN SZEMÉVEL

HÁTTÉRGYÁR

ISBN 978-963-574-123-7

9 789635 741237

www.hattergyar.hu